

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАПІЧОН ОЛЬГА ГРИГОРІВНА

УДК 34(477)(092)

ДИСЕРТАЦІЯ

ІСТОРИКО-ПРАВОВА СПАДЩИНА АКАДЕМІКА В. В. КОПЄЙЧИКОВА

12.00.01 «Теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Капічон О. Г.**

Науковий керівник: **Калиновський Валерій Степанович,**

кандидат історичних наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Канічон О. Г. Історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

У дисертації викладено результати комплексного дослідження історико-правової спадщини академіка НАПрН України, доктора юридичних наук, заслуженого діяча науки і техніки України, професора В. В. Копейчикова. Спектр його наукових інтересів поширювався на дослідження теоретичних і практичних проблем теорії та історії держави і права, конституціоналізму, захисту прав людини, формування громадянського суспільства і національної ідеї українців, а також питань функціонування місцевого самоврядування в період УРСР і незалежної України.

Автором вперше введені в науковий обіг матеріали архівних фондів Києва і Харкова. Здійснено аналіз наукових публікацій професора В. В. Копейчикова з відповідних галузей юридичної науки. Проведено комплексне дослідження та систематизація його наукових робіт, розглянуто основні напрями його наукових досягнень через призму історичних реалій, у яких жив і творив академік В. В. Копейчиков.

У дисертації також розглядається біографія правознавця, що дає більш глибоку картину розуміння формування ідей та поглядів з певної проблематики. У зв'язку з цим, за низкою викладених питань простежується еволюція наукової діяльності професора, зміни його позицій і принципів відповідно до соціально-політичних засад та особливостей цензурних обмежень.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з середини 1940-х років ХХ століття до початку ХХІ століття, фактично зі вступу В. В. Копейчикова до аспірантури ХЮІ 1948 року й до сьогодення, оскільки погляди та ідеї вченого,

реалізовані в наукових працях, є актуальними нині, а учні продовжують його традиції.

Окрім того, в дисертації висвітлено значний внесок науковця, що стосується підвищення авторитету НАВС. Зокрема, розглянуто його участь у створенні кафедри історії держави та права цього закладу, осучасненні навчальних дисциплін, розробленні програм і методичних рекомендацій до них.

У своїх працях він зазначав нагальну необхідність удосконалення та приведення до європейських стандартів системи навчання юридичних спеціальностей курсантів та студентів. Наполягав, що юридична освіта незалежної України повинна готувати спеціалістів з широким колом знань та світоглядом. Майбутні правоохоронці, правознавці покликані захищати права і свободи людини, розуміти відповідальність, яку вони несуть перед суспільством і державою. Широке коло знань різних правових дисциплін, професіоналізм, патріотизм, а також високі моральні якості та навички практичної діяльності – ось основа модернізації та вдосконалення системи підготовки юридичних кадрів.

У дисертації відображено процес становлення В. В. Копейчикова як педагога й науковця-правознавця, засновника наукової школи захисту прав людини і механізму їх реалізації періоду незалежності України. Вищезазначена наукова школа бере свій відлік з 1960-х років, звідки можна прослідкувати еволюцію ідей та переконань науковця від акцентуації на державних інтересах до аксіології людини. Безперечним був вплив історичних реалій на дослідження вченим прав людини. Якщо на початкових етапах розгляду цієї проблеми (середина 1960-х років) під впливом партійної ідеології він наполягав на домінуванні держави над людиною, її ототожнення з суспільством, то в період незалежної України науковець вже відстоював позиції ідентифікації особи, унікальності та першочерговості захисту її прав, органічному симбіозі людини і соціуму в правовій державі.

Публікації з проблем дослідження гуманізму і демократії, підготовлених як самим вченим так і його наступниками, свідчать про те, що в НАВС склалася в добу незалежності, започаткована академіком В. В. Копейчиковим потужна

наукова школа з прав людини та механізму їх реалізації, що об'єднала широке коло дослідників, які послідовно продовжують справу свого вчителя і наставника.

У роботі також досліджено погляди та ідеї вченого щодо організації місцевого самоврядування, розвитку народовладдя та засад децентралізації в Україні. Простежується причинно-наслідковий зв'язок прорахунків у законодавчій сфері та сучасної складної ситуації в країні: анексії Російською Федерацією АР Крим та збройної агресії на Сході України.

Ще на стадії розроблення проекту Конституції України 1996 року як член робочої групи Конституційної комісії вчений наполягав на ідеї розширення повноважень місцевих органів влади, зокрема щодо надання більших повноважень з перерозподілу місцевого бюджету, мінімального втручання центральної влади в справи на місцях. Муніципалітет і громада мали стати повноцінною суспільною одиницею без ототожнення в одній організаційній структурі самоврядних і державних засад. Проте подібна діяльність мала бути виключно в межах чинного законодавства України і жодним чином не зміщувати акцент у бік федералізму. Академік В. В. Копейчиков був прихильником збалансованого дотримання принципів унітаризму й регіоналізму, обстоював цю позицію, наполягаючи на тому, що лише в оптимальному їх поєднанні можна збудувати дійсно правову, соціальну державу з демократичним політичним режимом.

Дисертація також містить низку положень, присвячених діяльності академіка В. В. Копейчикова в складі робочої групи Конституційної комісії з підготовки проекту Основного Закону України 1996 року, до якого він був залучений ще з 1990 року і пройшов весь нелегкий шлях розроблення законодавчої системи держави. Основні положення науковця щодо бачення майбутньої Конституції України коротко можна зазначити так:

– Україна – президентсько-парламентська республіка з двопалатним парламентом;

– державною мовою є українська, адже слугує визначальним фактором ідентичності нації;

– надання депутатської недоторканності виключно на період сесії Верховної Ради України, за умов, що в цей час народний обранець не був затриманий на місці вчинення злочину;

– рівноправність і захист усіх форм власності;

– заміна формулювання «безпека держави» на «національна безпека»;

– життя людини – найвища цінність (як гуманіст він обстоював цивілізаційні позиції щодо скасування смертної кари);

– партійний плюралізм;

– оптимальне поєднання унітаризму та регіоналізму, гарантованих Конституцією України.

Новизна його наукових робіт характеризується тим, що він один з перших учених-правознавців періоду незалежної України приділив увагу розробці та адаптації національної ідеї, суть якої зводиться до формування громадянського суспільства, зберігаючи свою ідентифікацію, правову культуру і поважаючи історію, жити в суверенній незалежній правовій державі. Стверджував, що найважливіше в національній ідеї – зосередити свою увагу не на питаннях, що роз'єднують, а на питаннях, які об'єднують націю, зокрема тих, що стосуються ідентичності, добробуту, справедливості, гідності, соціального забезпечення, справедливого розподілу соціальних благ.

У кандидатській дисертації вчений-правознавець представлений як основний репрезентант і дійовий суб'єкт історичної дійсності. Співмірно поєднуючи історичний та юридичний матеріал, враховуючи багатofакторність ретроспективних процесів, присутність у них різних світоглядних позицій дозволило прослідкувати еволюцію поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова як науковця, так і громадського діяча та патріота України.

На підставі проведеного дослідження сформульовано висновок, що історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова тісно пов'язана з проблемами, які не втратили своєї актуальності в сучасних умовах розвитку

держави і права України, а також у межах осмислення та проведення наукових досліджень історико-правового спрямування.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання запропонованих пропозицій і висновків: у науково-дослідній роботі – під час проведення подальших наукових досліджень у галузі торії держави та права, історії держави та права, конституційного права; у законотворчій діяльності – у процесі вдосконалення законодавства в частині місцевого самоврядування, проведенні конституційної реформи України; у навчально-методичній роботі – під час викладання навчальних дисциплін «Історія держави та права України», «Теорія держави та права», «Правознавство», «Конституційне право України», «Муніципальне право», а також у межах підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів із цих дисциплін.

Визначене місце історико-правової спадщини вченого, його наукової школи з прав людини у сучасній юридичній науці, обґрунтоване теоретичне і практичне значення одержаних результатів, сформульовано висновки, пропозиції та рекомендації щодо подальшого їх наукового осмислення.

Ключові слова: академік В. В. Копейчиков, історико-правова спадщина, Конституція України, громадянське суспільство, національна ідея, наукова школа, захист прав людини, місцеве самоврядування, українське законодавство, держава.

SUMMARY

Kapichon O. Historical and legal heritage of academician V. V. Kopeichikov. – On rights of a manuscript.

Thesis for the degree of candidate of sciences, specialty 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal studies. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

The thesis is dedicated to results of a comprehensive research of historical and legal heritage of V. V. Kopeichikov, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Doctor of the Science of Law, Honored Science and Technology

Worker of Ukraine, professor. The scope of his scientific interests was spread upon research of theoretical and practical issues of theory and history of state and law, constitutionalism, human rights protection, establishment of civil society and national idea of the Ukrainian people as well as problems of local self-governance functioning during the years of Ukrainian SSR and independent Ukraine.

The author is the first to make a scientific introduction of materials from archive funds of Kyiv and Kharkiv. The work analyses academic papers of V. V. Kopeichikov in relevant areas of a legal science. There was ensured a comprehensive research and systematization of his research papers, reviewed main directions of his academic achievements in the context of historical real within which academician V. V. Kopeichikov lived and worked.

The Thesis is also centered on biography of the legal scholar which gives deeper understanding of shaping ideas and views on a certain range of issues. As a result, a series of analyzed issues depicts evolution of the professor's academic activity, changes in his views and principles according to social and political grounds and specific features of censorial restrictions.

Chronologically the research covers the period starting from the middle 1940s of the 20th century until the early 21st century, when V. V. Kopeichikov entered to graduate school of KJU in 1948, and present days, because scholar's views and ideas depicted in research works are still topical, and his students pursue his traditions.

Moreover, the thesis illustrates scholar's significant contribution as to enhancement of the National Academy of Internal Affairs authority. In particular, the paper describes his involvement into establishment of the department of history of state and law at the National Academy of Internal Affairs, updating academic subject areas, elaboration of syllabuses and methodological recommendations for them.

In his works he emphasized an urgent need to improve and align with the European standards systems of teaching legal specialties to students and military students. He insisted that legal education of independent Ukraine should ensure training of professionals with broad knowledge range and world outlook. Future law enforcement officers, legal scholars are meant to protect human rights and freedoms,

understand their responsibility to the society and state. Broad range of knowledge in various legal subject matters, professionalism, patriotism as well as high moral standings and skills of practical activity form the basis for modernization and improvement of legal staff training system.

The thesis describes the process of formation of V. V. Kopeichikov as an educator and legal scholar, founder of a scholar school of human rights protection and a mechanism of their enforcement during the years of Ukraine's independence. The aforementioned scholar school starts with the 1960s. This is when it is possible to track evolution of scholar's ideas and beliefs from emphasizing on public interests up to human axiology. It is doubtless that historical real impacted scholar's research of human rights. At the early stages of analysis of this problem (mid-1960's) under the influence of party ideology he insisted on the state's dominance over a human being, its identification with the society, while during the years of Ukraine's independence the scholar defended positions of identification of a personality, unique characters and top priority of human rights protection, organic symbiosis of a human being and society in a law-governed state.

Publications on the issues dedicated to the research of humanism and democracy prepared by both the scholar himself and his disciples prove that during the years of independence the National Academy of Internal Affairs experienced establishment by V. V. Kopeichikov of a powerful law school of human rights and mechanism of their enforcement, which united a broad range of researchers who systematically pursue deeds of their teacher and mentor.

The work is also centered on organization of local self-governance, development of sovereignty and foundations of decentralization in Ukraine. There can be traced cause-and-effect relationship between blunders in the legislative area and present-day complicated situation in the country: annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation and military aggression in the East of Ukraine.

Even at the stage of elaboration of draft Constitution of Ukraine as of 1996, as a member of Work Group of the Constitutional Committee, the scholar insisted on the idea of broadening mandates of local public authorities, in particular, ensuring more

powers as to redistribution of local budget, minimum interference of central public authorities into local affairs. Municipality and community had to become a full-featured social unit without identification within one organizational structure of self-governing and public origins. Though, this kind of activity had to be conducted solely within the framework of the acting legislation of Ukraine and the emphasis may not be shifted to federalism. Academician V. V. Kopeichikov supported well-balanced adherence to principles of unitarianism and regionalism, maintained his position insisting that only their optimized combination may build a truly law-governed, social state with democratic political regime.

The Thesis has also a range of statements dedicated to the activity of V. V. Kopeichikov within the Work Group of the Constitutional Committee on preparation of the fundamental law of Ukraine of 1996 where he had been involved since 1990 and passed the entire challenging path of the state legislative system development. The basic scientist's statements in respect to the future of the Constitution of Ukraine can be indicated as follows:

- Ukraine is a semi-presidential republic with a two-chamber parliament;
- the state language is Ukrainian which is a determining factor for the national identity;
- Parliamentary immunity exclusively for the period of the session of Verkhovna Rada of Ukraine provided that the people's deputy was not caught in the act at that time;
- equality and protection of all forms of ownership;
- replacement of “state security” by “national security”;
- the human life is the highest value. Being a humanist at heart, the scientist held the civilized views of the death penalty abolition;
- political pluralism;
- the optimal combination of unitarianism and regionalism guaranteed by the Constitution of Ukraine.

Novelty of his scientific works is characterized by the fact that he was one of the first scientists in the sphere of law during the period of independence of Ukraine who

paid attention to development and adaptation of the national idea, the essence of which is in forming a civil society maintaining its identity, legal culture, and respecting history, to live in a sovereign, independent and constitutional state. He claimed that the most important in the national idea is to focus not on issues which separate but on issues which join the nation, in particular, those concerning identity, prosperity, justice, dignity, social insurance, fair distribution of social benefits.

In the Thesis, the scientist and lawyer is presented as the main representative and actor of the historical reality. Comparably combining the historical and judicial data, considering multiple factors of retrospective processes, the presence of different worldviews in them allowed to trace the evolution of views and ideas of the academician V. V. Kopeichikov both as a scientist, a public person and a patriot of Ukraine.

Based on the performed research, the conclusion was made that the historical and legal heritage of the academician V. V. Kopeichikov is closely connected with the problems which are still up-to-date under the conditions of development of the state and law of Ukraine as well as during interpretation and performing scientific research in the historical and legal direction.

The practical importance of the obtained results is in the possibility to use the offered suggestions and conclusions in the following spheres: scientific and research work – during further scientific research in the field of theory of the state and law, history of the state and law, constitutional law; legislative activity – during improvement of legislation with regard to local administration, performance of the constitutional reform of Ukraine; academic work – during teaching such academic disciplines as “History of the state and law of Ukraine”, “theory of the state and law”, “Legal science”, “The constitutional law of Ukraine”, “Municipal law”, as well as during preparation of academic and didactic materials for the specified disciplines.

The place of the scientist’s historical and legal heritage, his scientific school on the human rights in the modern legal science has been determined, the theoretical and practical importance of the obtained results has been justified, conclusions, suggestions, and recommendations on their further scientific interpretation have been made.

Keywords: academician V. V. Kopeichikov, historical and legal heritage, the Constitution of Ukraine, civil society, national idea, scientific school, protection of human rights, local administration, Ukrainian legislation, state.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Капічон О. Г. Еволюція поглядів академіка В. Копейчикова в царині прав людини і громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (95). С. 272–283.

2. Капічон О. Г. Участь академіка В. Копейчикова в конституційному процесі України (1990–1996 рр.). *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 19–25.

3. Капічон О. Г. Вклад профессора В. В. Копейчикова в создание Конституции Украины 1996 года. *Leges si Viata*. Республика Молдова, 2015. № 5. С. 31–35.

4. Капічон О. Г. Академик В. В. Копейчиков – основатель научной школы прав человека и механизма их реализации. *Visegrad Journal on Human Rights*. Братислава, Словацкая Республика, 2017. № 1/2. С. 84–89.

5. Капічон О. Г. Реквием по великому ученому-правоведу. *Scientific Light*. Вроцлав, Республика Польша, 2017. № 5. С. 45–49.

6. Капічон О. Г. Проблематика місцевого самоврядування в поглядах та ідеях академіка В. Копейчикова. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10 (260). С. 187–191.

7. Капічон О. Г. Дослідження академіка В. В. Копейчикова в царині національної ідеї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 285–296.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Капічон О. Г., Калиновський В. С. Правові погляди В. В. Копейчикова щодо конституційного процесу в Україні. *Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 52–56.

2. Капічон О. Г. Проблема народовладдя в працях академіка В. В. Копейчикова. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 12–13.

3. Капічон О. Г. Національна ідея в працях академіка В. Копейчикова. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 5–6 черв. 2015 р.). Херсон, 2015. С. 15–18.
4. Капічон О. Г. Діяльність академіка В. Копейчикова в Конституційній комісії (1990–1996 рр.). *Конституція України: шляхи вдосконалення* : зб. матеріалів засідання круглого столу (Київ, 25 черв. 2015 р.). Київ, 2015. С. 40–43.
5. Капічон О. Г. Ідеї академіка В. В. Копейчикова в децентралізації місцевого самоврядування. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 36–38.
6. Капічон О. Г. Views of the academic Koriyechukov V. V. on civil society in Ukraine. *Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 14 квіт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 35–37.
7. Капічон О. Г. Ідеї становлення громадянського суспільства в працях академіка В. В. Копейчикова. *Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 89–92.
8. Капічон О. Г. Становлення академіка В. В. Копейчикова як педагога і науковця-правознавця. *Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 52–55.
9. Капічон О. Г. Діяльність В. В. Копейчикова в Національній академії внутрішніх справ. *Юридична освіта та наука в контексті реалізації державної правової політики* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 86–92.
10. Капічон О. Г. Національна ідея як консолідуючий фактор українського народу в історико-правовій спадщині академіка В. В. Копейчикова. *Матеріали VIII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. С. 48–52.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	15
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ АКАДЕМІКА В. В. КОПЕЙЧИКОВА	26
1.1. Аналіз розробки наукової проблеми та методологія дисертаційного дослідження.....	26
1.2. Характеристика джерельної бази	46
Висновки до розділу 1	68
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ТА ІДЕЙ В. В. КОПЕЙЧИКОВА	71
2.1. Формування В. В. Копейчикова як педагога та науковця-правознавця.....	71
2.2. Діяльність В. В. Копейчикова в Національній академії внутрішніх справ та правоохоронних органах	91
Висновки до розділу 2	109
РОЗДІЛ 3. ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ІДЕЙ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА В. В. КОПЕЙЧИКОВА.....	113
3.1. Дослідження національної ідеї та громадянського суспільства в працях В. В. Копейчикова	113
3.2. Внесок В. В. Копейчикова в конституційний процес та участь у підготовці Конституції України 1996 року	132
3.3. Місцеве самоврядування в працях В. В. Копейчикова	151
3.4. Вклад академіка В. В. Копейчикова в наукову школу прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності	173
Висновки до розділу 3	194
ВИСНОВКИ	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	206
ДОДАТКИ.....	227

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АН СРСР – Академія наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік

АР Крим – Автономна Республіка Крим

ВР України – Верховна Рада України

ІДП АН СРСР – Інститут держави і права Академії наук Союзу Радянської Соціалістичної Республіки

КВШ МВС СРСР – Київська вища школа Міністерства внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік імені Ф. Е. Дзержинського

КДУ ім. Т. Г. Шевченка – Київський державний університет імені Тараса Григоровича Шевченка

КМ України – Кабінет Міністрів України

КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу

НАВС – Національна академія внутрішніх справ

НАН України – Національна академія наук України

НАПрН України – Національна академія правових наук України

НЮУ ім. Я. Мудрого – Національний юридичний університет імені Я. Мудрого

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УАВС – Українська академія внутрішніх справ

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ХЮІ ім. Л. М. Кагановича – Харківський юридичний інститут імені Л. М. Кагановича

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження визначається тим, що для розвитку української юридичної науки та правозастосовної практики, удосконалення законодавчої бази важливе значення має дослідження та наукове осмислення інтелектуальної спадщини, що залишили за собою науковці попередніх поколінь, які здійснювали теоретичні та прикладні дослідження у галузі правознавства, що покликані забезпечувати розвиток та процвітання правової держави. До числа таких вчених належить доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України (далі – НАПрН України), заслужений діяч науки і техніки України Володимир Володимирович Копейчиков (17.11.1923–09.06.2002), який є зною і визначною постаттю для України. Його наукова спадщина заслуговує детального висвітлення, оскільки цінність досліджень вченого залишається запитаною сьогодні й слугує розвитку історико-правової науки й інших юридичних наук в Україні.

Еволюція його поглядів та ідей у різних сферах правового поля і дійсності пройшла тернистий шлях від члена Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС) до визнаного громадського та державного діяча України. Його дослідження випереджали час, а учні нині продовжують справу свого вчителя. Академіка В. В. Копейчикова по праву можна назвати класиком: теоретик права, який своїми працями зробив значний внесок в історію держави та права України.

Актуальність обраної теми зумовлена також недостатнім ступенем її наукової розробки. Комплексне дослідження історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова наразі відсутнє. Творчий доробок вченого в царині юридичної науки складає більш ніж 250 підготовлених ним праць, зокрема особисті та колективні монографії, підручники та навчальні посібники, статті у профільних виданнях та співавторство статей у словниках та енциклопедіях з історії та теорії держави і права, конституційного права. Як член робочої групи Конституційної комісії брав участь у розробці проекту Основного Закону України

1996 р. Він є засновником наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України, до якої входять провідні правознавці сучасності.

Попри численний науковий спадок, який вчений залишив по собі, про самого академіка В. В. Копейчикова написано недостатньо. Цілком заслужено про теоретичне і практичне значення та актуальність наукових праць вченого, зокрема проблематики захисту прав людини та механізму їх реалізації, конституціоналізму, правової держави, механізму державного функціонування та розвитку місцевого самоврядування, ідеї народовладдя, формування громадянського суспільства та національної ідеї українців доби незалежності, йшла мова в публікаціях вітчизняних вчених-правознавців. У своїх працях акцентували увагу на вищезазначених проблемах С. Д. Гусарев (конституційні основи формування в Україні правової держави), А. М. Завальний (захист прав людини), Н. В. Заяць (права людини; проблематика місцевого самоврядування), Б. В. Калиновський (місцева публічна влада), Н. В. Камінська (місцеве самоврядування, децентралізація), А. М. Колодій (правова держава та конституціоналізм), Ю. В. Кривицький (правова держава), О. Д. Крупчан (державне регулювання), І. А. Мацелюх (правова держава, національна ідея), Л. М. Павловська (місцеве самоврядування), М. М. Пендюра (біографія вченого), В. С. Савельєв (правова держава), О. Д. Тихомиров (правомірна поведінка працівників правоохоронних органів: соціальний аспект), М. В. Цвік (народовладдя та конституціоналізм), А. Є. Шевченко (правова ідеологія, громадянське суспільство) та ін. Проте в цих працях розглянуто переважно окремі наукові напрями дослідження, або ж вони були присвячені біографії академіка В. В. Копейчикова.

Окрім наукової спадщини, знаний педагог виховав цілу плеяду відомих вчених, зокрема: підготував 24 кандидати та був науковим консультантом шести докторів юридичних наук.

Узагальнюючи, можна констатувати, що непересічна постать академіка В. В. Копейчикова заслуговує на дослідження його історико-правової спадщини. Багатогранність таланту вченого свідчить про працьовитість та жагу нових

відкриттів. Кожен напрям досліджень корифея юридичної науки потребує подальшого осмислення, адже послідовники свого вчителя вже розширили наукову базу та тематику його інтересів. Тому гострота проблеми дисертаційної роботи визначається також пам'яттю про видатного вченого і його здобутків, які не втрачають актуальності й нині. Теоретик права академік В. В. Копейчиков посідає чільне місце в історії України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016 – 2020 рр., затверджених Постановою загальних зборів НАПрН України від 3 березня 2016 р.; Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленої Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Тема дисертації відповідає Основним науковим напрямам та найважливішим проблемам фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук на 2014-2018 рр., затвердженим постановою Президії Національної академії наук України (далі – НАН України) від 20 грудня 2013 р. № 179 (п. 3.4.2.3). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (далі – НАВС) (протокол № 20 від 29.10.2015 р) і включено до переліку тем дисертаційних досліджень за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень, розглянутих і схвалених відділенням НАПрН України 2015 р. (реєстраційний № 85, 2015 р.).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на підставі ґрунтовного аналізу історико-правової спадщини українського правознавця академіка В. В. Копейчикова висвітлити його науковий доробок для розвитку українського права та держави в контексті тих історичних реалій, в яких він жив і творив.

Для досягнення зазначеної мети автором поставлено такі *завдання*:

– з'ясувати стан наукової розробки проблеми;

- обґрунтувати методологію дослідження;
- дослідити джерельну базу;
- висвітлити процес становлення академіка В. В. Копейчикова як педагога та науковця-правознавця, запропонувати періодизацію педагогічної та наукової діяльності вченого;
- розглянути діяльність професора В. В. Копейчикова, спрямовану на зміцнення авторитету НАВС та правоохоронних органів;
- визначити науковий доробок вченого щодо національної ідеї та громадянського суспільства доби незалежності;
- розкрити внесок В. В. Копейчикова в конституційний процес та його участь як члена Робочої групи Конституційної комісії у підготовці Основного Закону України 1996 р.;
- узагальнити науковий доробок вченого в царині місцевого самоврядування в Україні;
- охарактеризувати погляди та ідеї науковця-правознавця, його учнів і послідовників у розрізі наукової школи захисту прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України, заснованої академіком В. В. Копейчиковим;
- окреслити місце наукової спадщини вченого у сучасній правовій науці та показати її теоретичне і практичне значення, сформулювати рекомендації щодо подальшого її наукового осмислення.

Об'єкт дослідження – суспільні умови, в яких формувалися історичні й правові погляди та ідеї академіка В. В. Копейчикова.

Предмет дослідження – історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця 1940-х років ХХ століття по теперішній час, фактично зі вступу В. В. Копейчикова до аспірантури Харківського юридичного інституту імені Л. М. Кагановича (далі – ХЮІ ім. Л. М. Кагановича) у 1948 році, й до сьогодні, оскільки погляди та ідеї вченого, реалізовані в наукових працях, є актуальними нині, а учні продовжують його традиції.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації задач у процесі підготовки дисертаційної роботи використовувався комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих філософсько-світоглядних підходів, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, зокрема: *діалектичний* – допоміг прослідкувати взаємозв'язок поглядів та ідей науковця з суспільно-політичними процесами і явищами державного життя (розділ 3); *антропоцентричний* – дав можливість усебічно висвітлити особисті погляди та ідеї вченого у його законотворчій діяльності (підрозділи 3.1; 3.2; 3.4); *герменевтики* сприяв вивченню архівних матеріалів з інтерпретацією їх згідно змісту самої дисертації (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2); *біографічний* – допоміг більш чітко та комплексно відобразити розвиток особистості В. В. Копейчикова і генезу його правових поглядів та ідей, опираючись саме на життєві та тогочасні суспільно-політичні обставини (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1; 2.2); *просопографії* використаний у процесі дослідження впливу ідей та поглядів В. В. Копейчикова на розвиток науки та вдосконалення суспільно-політичних процесів (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2; 3.1; 3.2; 3.3; 3.4); *порівняльно-історичний* – дозволив прослідкувати формування ідей та поглядів вченого під впливом комуністичних ідеологічних постулатів та їх становлення періоду незалежної України (підрозділи 3.2; 3.4); *формально-логічні методи* (*індукція і дедукція*), а також *аналіз, синтез та узагальнення* були використані для конкретизації, у тому числі ширшого розгляду напрямів наукового дослідження академіка В. В. Копейчикова та його педагогічної діяльності (розділ 3, вступ, висновки); завдяки *історико-правовому методу* стало можливим провести ґрунтовний ретроспективний аналіз історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова впродовж його наукової діяльності, висвітлити його значення для НАВС та вдосконалення навчання студентів юридичного профілю і правоохоронців (підрозділи 1.2; 2.1; 2.2); беручи до уваги погляди та ідеї науковця, за допомогою використання *методу правової компаративістики* здійснено аналіз недоліків чинного законодавства України в сфері місцевого самоврядування та їх зіставлення з європейським досвідом у межах конкретного історичного періоду (підрозділи 3.1; 3.2; 3.3); *структурно-*

функціональний – дозволив з'ясувати структуру наукового доробку академіка В. В. Копейчикова, поступову трансформацію його ідей та зацікавленість відповідними тематиками (підрозділи 1.2; 3.1; 3.2; 3.3; 3.4).

Емпіричну базу дослідження становлять: 1) архівні матеріали Державного архіву м. Києва (Фонд Р-1246 Київський ордена Леніна державний університет ім. Т. Г. Шевченка), Державного архіву Харківської області (Фонд Р-4634 ХЮІ ім. Л. М. Кагановича Міністерства Вищої освіти СРСР м. Харків); 2) архівні матеріали НАВС (Фонд 294, спр. 47 Особова справа Копейчикова В. В.) та Національного юридичного університету імені Я. Мудрого м. Харкова (далі – НЮУ ім. Я. Мудрого) (Фонд 56 Особова справа Копейчикова В. В.); 3) стенограми засідань Верховної Ради України; 4) Всеукраїнський перепис населення 2001 року; 5) результати інтерв'ювання та розмов з вченими-сучасниками академіка В. В. Копейчикова, його учнями та послідовниками (м. Київ, м. Харків, 2014-2016 рр.); 6) власне наукові праці вченого, його співавторів та наступників.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в дисертації вперше в українській правовій науці зроблено спробу, використовуючи архівні документи й матеріали, публікації в офіційній пресі, комплексно проаналізувати історико-правову спадщину академіка В. В. Копейчикова. За результатами дослідницької роботи сформульовано й обґрунтовано низку нових теоретичних положень і висновків, що виносяться на захист, зокрема:

вперше:

– комплексно досліджено та систематизовано наукові праці академіка В. В. Копейчикова з конституціоналізму, захисту прав людини, місцевого самоврядування, побудови громадянського суспільства, обґрунтування національної ідеї українців доби незалежності;

– запропоновано періодизацію педагогічної та наукової діяльності вченого: «харківський період» (1948–1971 рр.); «перший київський період» (1971 – 1978 рр.); «московський період» (1978 – 1983 рр.); «другий київський період» (1983 – 2002 рр.);

– узагальнено історико-правову діяльність академіка В. В. Копейчикова в межах заснованої ним наукової школи захисту прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України, прослідкувавши еволюція поглядів та ідей вченого з класових позицій на принцип загальнолюдських цінностей;

– доведено, що академік В. В. Копейчиков одним із перших у незалежній Україні розпочав займатися правовим аспектом формування національної ідеї українців, зміст якої зводив до трьох найважливіших положень: незалежність держави, свобода людини, збереження та збагачення історико-культурних підвалин самої нації;

– проведено науковий аналіз стенограм засідань Верховної Ради України (1990 – 1996 рр.), документів та матеріалів архівних фондів з 1948 по 2002 рр., раніше не відомих або мало відомих в українській історико-правовій науці задля яскравішого висвітлення суспільних реалій в яких жив і творив академік В. В. Копейчиков;

удосконалено:

– змістову характеристику ідей та поглядів академіка В. В. Копейчикова, спрямованих на вдосконалення деяких положень Конституції України 1996 р., особливо в частині децентралізації, правового статусу народних депутатів та Президента України, а також положення про офіційний статус державної мови;

– функціональну характеристику політико-правових поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова щодо удосконалення навчання студентів юридичного профілю та правоохоронців, зокрема підкреслено, що основа модернізації та вдосконалення системи підготовки юридичних кадрів є широке коло правових знань, професіоналізм, патріотизм, а також високі моральні якості та навички практичної діяльності;

– твердження, що базуються на дослідженні історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова, про закономірний вплив ідейно-цензурної основи та політико-правових підходів на механізм функціонування державного апарату в певні історичні періоди;

дістало подальший розвиток:

– положення, що основні напрями проведених академіком В. В. Копейчиковим досліджень зі становлення і розвитку нормативно-правової бази щодо захисту прав людини і механізму їх реалізації, а також діяльність працівників органів правопорядку мають вагомe значення для удосконалення сучасного законодавства та юридичної науки, а також подальшого розвитку діяльності наукової школи з цієї проблематики;

– доктрини зі зміцнення України як суверенної унітарної держави з функціональною владою на місцях, згідно з поглядами та ідеями академіка В. В. Копейчикова;

– концепції вченого щодо розбудови громадянського суспільства, формування національної ідеї та єдності нації в незалежній Україні;

– напрями дослідження, які потребують детального осмислення, зокрема стосуються функціонування державного апарату в поглядах та ідеях академіка В. В. Копейчикова; участь вченого в конституційному процесі як члена Робочої групи Конституційної комісії при підготовці проекту Основного Закону України 1996 року; дослідження у царині наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України, засновником якої є визначний корифей права.

Практичне значення отриманих результатів. Положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертаційному дослідженні, становлять певний внесок в історію держави та права, теорію держави і права. Результати дослідження використовуються та можуть бути використані в:

– *законотворчій діяльності* – при підготовці удосконалення окремих положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (акт впровадження результатів дисертаційного дослідження апаратом Верховної Ради України: Управління по зв'язках з місцевими органами влади і органами місцевого самоврядування від 9 листопада 2016 р.);

– *освітньому процесі* – при підготовці наукових праць та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять під час вивчення навчальних курсів

«Історія держави та права України», «Теорія держави та права», «Правознавство», «Конституційне право України», «Муніципальне право» (акт впровадження результатів дисертації в освітній процес НАВС від 28 квітня 2017 р.);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшої розробки тем при підготовці наукових праць, монографій, енциклопедичних видань, дисертаційних робіт, що стосуються дослідження історико-теоретичних і прикладних проблем органів місцевого самоврядування, конституційних процесів, правового обґрунтування національної ідеї та народовладдя в Україні, подальшого вдосконалення механізму захисту прав людини в контексті поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова (акт впровадження результатів дисертації в освітній процес та науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ від 26 квітня 2017 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференціях, круглих столах і наукових читаннях, зокрема: Науково-практичній конференції «Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 25 квітня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків, 22–23 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 5-6 червня 2015 р.); Матеріалів круглого столу «Конституція України: шляхи вдосконалення» (м. Київ, 25 червня 2015 р.); VII Всеукраїнській науково-теоретичній конференції, присвяченій Дню юриста України «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Київ, 29 жовтня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки» (конференція проводиться іноземними мовами) (м. Харків, 14 квітня 2016 р.); Загальноакадемічній підсумковій науково-практичній конференції слухачів, курсантів, студентів і молодих вчених, присвяченій Дню науки та 95-

річчю НАВС «Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи» (м. Київ, 20 травня 2016 р.); VI наукових читаннях, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листопада 2016 р.); Загальноакадемічній підсумковій науково-практичній конференції слухачів, курсантів, студентів і молодих вчених, присвяченій Дню науки «Юридична освіта та наука в контексті реалізації державної правової політики» (м. Київ, 19 травня 2017 р.); VII наукових читаннях, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова (м. Київ, 17 листопада 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (247 найменувань на 21 сторінці) і двох додатків на восьми сторінках. Повний обсяг дисертації становить 234 сторінки, із них основного тексту – 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ
АКАДЕМІКА В. В. КОПЕЙЧИКОВА

1.1. Аналіз розробки наукової проблеми та методологія дисертаційного дослідження

Не викликає сумнівів те, що крізь усі дослідження, проведені в будь-якій сфері знань, галузі науки, культури, мистецтва, під час вивчення фактів чи спадщини особистостей, червоною ниткою проходить історіографія. У виданні «Енциклопедія історії України» термін «історіографія» визначено таким чином: 1) власне історична наука або наукова література з історії в найширшому архаїчному розумінні; 2) сукупність історичних студій з певної проблеми, теми чи наукової галузі у вузькому сенсі, які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметну область дослідження; 3) історична література певної доби чи періоду, об'єднана спільним соціо- та етнокультурним простором і концептуальними підходами [1, с. 584–585]. У контексті нашого дослідження історіографія усвідомлюється як розгляд джерел, присвячених академіку В. В. Копейчикову, аналіз еволюції його ідей і поглядів, а також розповідей та згадок колег видатного вченого, зокрема в контексті історичних реалій життя й творчості науковця-правознавця.

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що дослідження минулого сприяє розвитку сучасності та проектуванню майбутнього. Нерідко через нехтування цим принципом людство припускається найбільших помилок в історії. Тому цілком доцільним буде, перш ніж розпочати розгляд багатой історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова, з'ясувати формальний бік досліджень.

Отже, історія політичних і правових учень є історико-правовою дисципліною, яка має світоглядний характер: з одного боку, вона пов'язана з

історичними реаліями, а з іншого – з теоретичним надбанням. Причому предметом слугує історія виникнення та розвиток теоретичних знань людства про державу, право й законодавство. Ідеться про знання, що були теоретично обґрунтованими та концептуально викладеними на основі життєвого досвіду, почуттів, емоцій. Сутність історичного аспекту полягає у висвітленні того, які історично визначені, соціально й політично конкретизовані погляди щодо суспільства, держави і права розроблено у вченні, як ці погляди співвідносяться із позиціями соціальних прошарків суспільства, чиї інтереси вони виражали, яку позицію обстоював автор тогочасного вчення [2, с. 5–6].

Слід додати, що історія вчень про державу та право – одна з найважливіших складових духовної культури людства. У ній зосереджено значний політико-правовий досвід минулих поколінь, відображено основні напрями, підсумки попередніх досліджень проблем свободи, права, законодавства, політики, держави. Намагаючись зрозуміти сучасне та віднайти шляхи до кращого майбутнього, люди споконвічно зверталися до минулого, до історично випробуваних положень, принципів, цінностей.

Нині, коли суттєво активізувалася увага до проблем соціального та політичного передбачення, стало очевидним, що неврахування історії унеможливорює наукове прогнозування в галузі юридичних, політичних та інших наук. Представники різних теоретичних та ідейно-політичних напрямів черпають із політичних і правових учень минулого судження й аргументи для обґрунтування власних позицій.

Звернення сьогодні до відомих, маловідомих або зовсім не відомих політичних і правових ідей і теорій минулого, відповідна їх інтерпретація значною мірою зумовлені потребами своєрідного самовизначення, з'ясування «хто є хто» в духовному просторі історії, виявлення місця, характеру та профілю тієї чи іншої юридичної або політичної концепції, яка історично склалася й набула загального наукового визначення в системі вчень про політику, державу та право.

На характер і напрям відповідних апелювань до історії політичних та правових ідей суттєво впливає актуальна соціально-політична практика. Нерідко подібні трактування минулого мають відверто фальсифікований характер. Політична історія ХХ століття в цьому контексті демонструє низку яскравих прикладів щодо викривлення, маніпулювання ідеями з метою виправдання тоталітарних режимів, агресивних зовнішньополітичних акцій, дискредитації ідейних і політичних противників.

Вивчення реальної історії політичних і правових учень, відкидаючи подібні фальсифікації, сприяє оптимальному розумінню як минулих і сучасних ідей, теорій, так і справжнього змісту й сенсу сучасних політичних і правових процесів, закономірностей і тенденцій їх розвитку. Усе це засвідчує, що історія вчень про державу і право на сьогодні є актуальною як ніколи раніше.

Історія політичних і правових учень є історично закономірним процесом пізнання людьми суті державно-правових інститутів, який здійснюється в боротьбі та через боротьбу прогресивних і реакційних ідей [3, с. 7–8].

Це положення не викликає сумнівів. Водночас значення терміна «історія» в процесі своєї еволюції теж пройшло тривалий шлях становлення. Сучасне тлумачення запропоновано в одному з тлумачних словників сучасної української мови, де зафіксовано таку інтерпретацію: «Історія – це: 1) закономірний, послідовний розвиток дійсності; зміни в дійсності в процесі життя; 2) процес розвитку, зміна чого-небудь; події в процесі життя народу, його певної частини; 3) сукупність фактів і подій, які належать до минулого; 4) наука про загальний розвиток того чи іншого народу, країни або суспільства загалом; 5) наука, що вивчає процес розвитку, послідовні зміни якої-небудь галузі природи, культури, знання» [4, с. 404]. З огляду на це, однобічний розгляд історичного значення предмета дисертації виключно з позиції внеску безпосередньо в науку є досить обмеженим.

У дисертації акцентовано саме на дослідженні історико-правової спадщини. Доцільно було б охарактеризувати значення і цієї категорії. У тлумачному словнику сучасної української мови поняття «спадщина» (окрім суто

матеріального його тлумачення в Цивільному кодексі України) інтерпретовано як явища культури, науки, побуту, що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів [4, с. 1165]. Беручи до уваги вищевказані ознаки, можна стверджувати, що саме історична спадщина є матеріальним вираженням поглядів, ідей, які відповідають духу часу. Тому творчий доробок видатного теоретика права, яким був В. В. Копейчиков, є нічим іншим як суспільним надбанням, фактажем історичного розвитку суспільства та констатацією реалій свого часу. Адже на підготовку законопроектів, наукову і навчальну діяльність, а також на розвиток суспільства загалом впливають безліч об'єктивних і суб'єктивних факторів. Саме до них належать політика, економіка, ідеологія, право, національний розвиток, глобалізаційні та інтеграційні процеси, рівень суспільної свідомості й освіченості населення, свобода слова та громадянське волевиявлення. Отже, комплекс усіх цих елементів і є історією. А наукова історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова, яку ми досліджуємо, є документальним підтвердженням цього переконання.

Учений пройшов тернистий шлях до свого визнання. Народився у звичайній робітничій сім'ї і досягнув визнання далеко за межами України. Багатогранність його досліджень вражає своєю змістовністю та глибиною. Під час ознайомлення з таким творчим доробком складається враження, що не вистачить цілого життя на створення подібного. Проте науковець зміг не просто створити, а проаналізувати цілу низку проблем і перспектив їх розв'язання.

Жага до життя була наслідком пережитого пекла війни. Звідси й невимовний оптимізм, яким наскрізь пройняті його наукові праці. Він завжди був на вістрі свого часу, оминаючи гострі кути партійності та комуністичної ідеології.

Історія засвідчує, що ХХ століття стало найкривавішим за весь час існування людства. Дві світові війни, голодомори, безліч локальних конфліктів потребували дипломатичного розв'язання проблем. Частиною цього процесу було і вдосконалення правового регулювання. Минув час, а питання залишилося нагальним і в ХХІ столітті. Політичні рішення світових лідерів, досягнення

науки й культури тримає світ у певній рівновазі. Але закон, як й історію, творять люди, постаті, які після себе залишають те невмируще та безцінне, що допомагає формувати сучасність і визначає майбутнє. Тому наукові праці В. В. Копейчикова містять сторінки правового змісту, які водночас набувають історичного значення.

У межах дослідження проблематики прав людини та механізму їх реалізації академік заснував наукову школу, послідовниками якої є сучасні визнані науковці-правники: Б. П. Ганьба, О. Є. Гіда, М. М. Гуренко, С. Д. Гусарев, О. С. Денісова, А. М. Колодій, О. Д. Крупчан, В. М. Медведчук, П. І. Павленко, В. М. Пехов, Л. П. Самофалов, О. Д. Тихомиров, О. І. Троян, Н. М. Філик, О. В. Цельєв та багато інших.

Це все є аргументами на користь дослідження ідей, поглядів і пропозицій вченого крізь призму його наукового доробку. Проте кожен, хто мав честь бути знайомим із В. В. Копейчиковим, працював із ним, був його учнем, слухачем, послідовником, другом, розповідатиме про нього як про гідну людину та видатного науковця-правознавця.

«Він є одним із найвагоміших науковців у сфері теорії права. Я знав його особисто і можу сказати, що ця людина заслуговує на найвищої похвали і визнання. Його праці суттєво вплинули на розвиток тогочасної науки та її сучасності зокрема. Так, свого часу він писав у дусі комуністичної ідеології, проте завжди залишався вченим з власною точкою зору і неупередженим ставленням до реалій. Окрім цього, його ідеї та погляди істотно вплинули на сучасне правове поле України. Збагатили б вони ще більше законодавство, якби дійсно були реалізовані повною мірою. Досліджувати історико-правову спадщину академіка В. В. Копейчикова є не лише великою честю, а й неабиякою відповідальністю. Проте сам учений та дослідження його праць заслуговують навіть докторської дисертації», – зауважує академік НАПрН України, доктор юридичних наук В. Д. Гончаренко під час розмови з дисертантом (м. Харків, липень 2016 року).

За своє життя академік В. В. Копейчиков був викладачем багатьох вишів, працював на державних посадах, був радником Президента України та, попри це,

передусім позиціонував себе як учений. І де б він не працював – залишав по собі слід наукової творчості.

Рідний Харків увіковічив пам'ять про нього в збірці «Професори Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого» [5]. НАВС також не оминула ім'я науковця в книгах «Від курсанта до генерала. Шляхи бойових звитяг і трудових звершень» [6], «Наукові школи Національної академії внутрішніх справ» [7], «Київський національний університет внутрішніх справ: доктори наук і професори» [8]. А ще були видання, присвячені ювілейним датам: «Національна академія внутрішніх справ України: люди, події, факти (1921–2001)» (книга, присвячена 80-річчю НАВС) [9], «Київський Національний університет внутрішніх справ: історія та сучасність» (до 85-річчя Київського національного університету внутрішніх справ) [10], «Літопис вищих навчальних закладів: Національна академія внутрішніх справ» [11]. Жодне з цих зібрань не обходилося без згадки про видатного вченого, який працював, творив і возвеличував свій навчальний заклад. «Юридична енциклопедія» [12] містить колонку з іменем академіка В. В. Копейчикова, де наведено його основні трудові та наукові звершення. У цьому контексті не можна не сказати про десяти томну енциклопедію «Антологія української юридичної думки», підготовлену за редакцією академіка Ю. С. Шемшученка [13]. Звісно, тут теж не обійшлося без спогадів і нотаток про видатного українського вченого-правознавця В. В. Копейчикова.

Варто додати, що дослідження предмета нашої дисертації є досить обмеженим у часі. Ідеться про використання архівних фондів. Річ у тім, що з плином часу дані цієї джерельної бази підлягають знищенню. І хоча, на жаль, з цих причин не все в повному обсязі представлено в нашій роботі, нам все ж пощастило доторкнутися до історії середини ХХ століття. Тому історико-правове дослідження життєпису та праць академіка є не лише актуальним, а й досить своєчасним.

Про непересічне значення наукових здобутків вченого йшлося і в численних публікаціях засобів масової інформації.

З днем народження науковця вітали фахові періодичні видання, де академік В. В. Копейчиков був членом редколегій («Вісник Академії правових наук України», «Право України», «Віче») [14–17]. 2002 року вони й оповістили про сумну новину для багатьох тих, хто завдячує В. В. Копейчикову своїми науковими здобутками.

Найгрунтовнішим виданням про академіка стала опублікована 2008 року праця «Копейчиков Володимир Володимирович. Наукова школа прав людини та їх забезпечення в діяльності правоохоронних органів», підготовлена за редакцією С. Д. Гусарєва, В. С. Зайця, М. М. Пендюри, О. Д. Тихомирова [17]. Таким чином віддані учні свого наставника помертвно вшанували пам'ять про вчителя.

Продовжуючи наукове обґрунтування теми дисертаційного дослідження, доцільно звернутися до слів доктора юридичних наук, професора О. Д. Тихомирова: «Завдяки таким людям, як академік В. Копейчиков, українська наукова думка, що вражає світ своєю працездатністю й талановитістю, зуміла випередити на тих чи інших ділянках закордонний потенціал. Про Володимира Володимировича Копейчикова можна говорити багато: про його досягнення та наукові здобутки, а ще більше – про його людські якості. Ця людина – метр, для якого служба Батьківщині та науці – не просто красиві та патетичні слова, а повсякденна, кропітка, вельми важна справа, яка заслуговує на повагу та шану» [7, с. 11].

Ще більшу впевненість у необхідності розроблення цієї теми ми отримали після зустрічі з членом-кореспондентом НАПрН України, доктором юридичних наук, професором, заслуженим юристом України А. М. Колодієм. Він не лише сприяв висвітленню тематики дисертаційного дослідження, а й надав матеріали, які стосувалися творчої спадщини В. В. Копейчикова. З повагою згадував свого наставника: спочатку як наукового керівника кандидатської дисертації, а згодом як консультанта докторської. Разом вони писали підручники та розробляли методичні рекомендації з курсів «Теорія держави та права», «Державне будівництво і місцеве самоврядування».

«Це, дійсно, та особистість, про яку варто знати й писати. Усі, з ким він працював, кому дав дорогу у світ науки, з вдячністю про нього згадують не лише як про вченого, а як про людину, яка ніколи не відмовила в пораді чи підтримці», – з теплотою розповів дисертанту про В. В. Копейчикова професор А. М. Колодій (м. Київ, квітень 2014 року). Послуговуючись його матеріалами і дослухаючись його порад і рекомендацій, ми розпочали розробку теми, присвяченої корифею правознавства, зокрема дослідженню його історико-правової спадщини.

У дисертації змальовано постать академіка В. В. Копейчикова як науковця-правознавця та особистість, адже переконані, що дослідження одного без іншого просто неможливе. Таке розмежування не сприятиме усвідомленню цілісності й гармонізації аналізу проблеми. Досліджуючи зазначене питання, ми звернулися до учнів академіка В. В. Копейчикова. Одним із них є доктор юридичних наук, професор С. Д. Гусарєв. Його підтримка теми дослідження історико-правової спадщини видатного науковця підтвердила впевненість у необхідності її розробки. Спілкування з професором С. Д. Гусарєвим у колі наукового керівника доцента В. С. Калиновського переконало нас у тій відповідальності, що покладається на дисертанта. З вдячністю професор згадував свого наставника, говорив про невмирущий спадок, який залишив по собі академік В. В. Копейчиков (м. Київ, травень 2014 року). На його наукові праці посилається вже не одне покоління науковців, а широта його праць настільки безмежна, що виходить далеко за межі суто теоретичних дисциплін. І хоча з 2002 року вченого немає з-поміж нас, він продовжує жити в тій історико-правовій спадщині, що полишив для майбутніх поколінь.

Докладніше ознайомлення з працями вченого дало змогу встановити нагальність питань, які він досліджував. Історичне значення його спадщини означене актуалізацією проблем, що хвилювали суспільство ще із середини ХХ століття, проте невирішеними вони залишаються й нині. Попри те, що право розвивається відповідно до запитів часу, наука має йти на крок попереду.

Водночас науковці є тією рушійною силою прогресу, що змушує сьогодні дивитись у майбутнє.

Наголошував на важливості історизму й об'єктивності у висвітленні цієї теми також заслужений працівник освіти України В. С. Заяць. Розповідаючи про академіка як про непересічну особистість, він акцентував на високій майстерності його як лектора. Згадуючи про свого вчителя, він зауважував, що професор В. В. Копейчиков, читаючи лекції, настільки досконало знав матеріал, що майже ніколи не користувався нотатками, хіба що цитував правові норми. На лекціях завжди був аншлаг, адже тему викладав один із найкращих теоретиків права сучасності (із розмови дисертанта з В. С. Заяцем, м. Київ, 2015 року).

На честь академіка В. В. Копейчикова в НАВС щорічно відбуваються конференції за участі як знаних викладачів, так і небайдужої молоді [19]. Йому присвячують конференції у Львові та Одесі [20; 21]. Проте на них зазвичай обговорюють питання сьогодення, тематику продовження наукових розробок видатного вченого. Саме тому наша дисертаційна робота є певною мірою реквієм особистості вченого-правознавця, що випереджав час.

Про недостатність висвітлення історико-правового значення праць теоретика свідчить той факт, що його діяльність у робочій групі Конституційної комісії (1990–1996 рр.) була окреслена лише в книгах професора В. М. Шаповала «Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990–1996 рр.)» [22] та тритомнику професора С. П. Головатого «Конституція незалежної України» [23]. Причому ідеї та рекомендації академіка В. В. Копейчикова було описано лише фрагментарно.

Бракує детального аналізу значення його поглядів та ідей щодо вдосконалення системи місцевого самоврядування в Україні. Натомість, з огляду на складність політичної ситуації в Україні, нині це питання є нагальним та особливо дискусійним.

Затребуваністю вирізняються також його праці, що стосуються становлення громадянського суспільства та національного відродження. Зауважимо, що ця тема є також недостатньо висвітлена й малодосліджена. Наукові матеріали, які

підготував учений (як самостійно, так і в співавторстві зі своїми учнями), є цікавими й актуальними. Україна нині знаходиться на шляху свого ренесансу, реалізації національної ідеї та становлення дійсно єдиної нації. Про це також говорив науковець ще на початку 90-х років ХХ століття. У час, коли Україна стояла на роздоріжжі вибору подальшого курсу розвитку, академік В. В. Копейчиков у своїх працях беззаперечно закликав до єдності й відродження сильного духу нації задля реалізації національної ідеї під час розбудови суверенної соборної держави, щоб зрештою відновилася історична справедливість. Висвітлення цієї тематики знайшло продовження в дослідженнях учнів науковця, проте спадщина з цієї проблематики безпосередньо вченого залишилася малодослідженою.

У дисертації ми зосередились на ідеях і поглядах В. В. Копейчикова, що втілились у його творчому доробку, розглядаючи їх крізь призму історичних реалій і життєвого шляху власне науковця. Відсутність комплексного вивчення його наукових здобутків зумовила потребу в особливо ретельному підході до вибору шляхів реалізації завдань нашого дослідження [24, с. 806], застосуванні сукупності форм і способів наукового пізнання, що становлять методологію дослідження державно-правових явищ [25, с. 618; 26, с. 56], зокрема гарантують об'єктивний, повний і всебічний розгляд його історико-правових поглядів на становлення та розвиток правового поля в Україні, формування громадянського суспільства, розвитку законодавства в частині захисту прав людини. Своєю чергою, для досягнення поставлених цілей розроблення історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова постала необхідність вибору відповідних засобів і прийомів пізнання, що і є методами дослідження.

Основою дослідження є сучасний методологічний інструментарій та концептуальні підходи до висвітлення історико-правової спадщини науковця. Для реалізації мети й поставлених завдань у процесі написання дисертації було використано комплекс взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів, спрямованих на отримання об'єктивних і достовірних результатів. Таким чином, зазначене засвідчує, що

проблема дослідження предмета дослідження сягає поза межі виключно теорії держави і права та потребує використання міждисциплінарного підходу, який надасть можливість забезпечити процес взаємного доповнення методологією інших галузевих юридичних наук.

Перш ніж розпочати розгляд методологічного інструментарію, доцільно визначити власне поняття «метод пізнання». На думку професора М. І. Мірошніченко, метод пізнання – це сукупність процедур, завдяки яким людина отримує істинне знання про світ, сукупність прийомів та операцій теоретичного і емпіричного пізнання, а також практичного освоєння дійсності [27, с. 10]. Крім цього, автор доводить, що методи наукового пізнання класифікують у межах методології (методологічної науки) за ознаками спільності й масштабами об'єктів їх застосування.

Грунтуючись на цих теоретичних положеннях, окреслимо коло методів, використаних під час дослідження історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова для того, щоб забезпечити об'єктивність, науковість та історизм розгляду проблеми.

Історико-правову спадщину вченого досліджено на основі таких філософсько-світоглядних підходів, як діалектичний, антропоцентричний, аксіологічний, а також методу герменевтики; загальнонаукових методів (ті, якими послуговуються в усіх або в більшості наук), зокрема біографічного, просопографії, системного, формально-логічного (індукція та дедукція), порівняльно-історичного, історично-правового, моделювання; конкретно-історичного та групових методів (їх використовують лише в певній групі наук); спеціально-наукових методів, котрі сприяють з'ясуванню предмета якоїсь однієї з наук, зокрема правової компаративістики (порівняльно-правовий), структурно-функціонального аналізу, формально-юридичного та статистичного методів [12, с. 618].

Найбільш всеосяжним методом, здатним забезпечити зазначені параметри дослідження, є діалектичний метод пізнання дійсності у взаємозв'язку й

динамічному розвитку явищ, що дає змогу досягти розуміння об'єктивної реальності такою, якою вона є в дійсності [28, с. 474, 477].

Тому філософсько-правову основу дисертаційного дослідження, передусім, становлять концепція сучасної гуманістичної філософії про взаємозв'язки суспільства, держави та людини у сфері правового регулювання, концепція правової і соціальної держави. Причому слід зауважити, що діалектичний метод відіграє важливу роль у дослідженні наукових поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова, оскільки визначає неприпустимість одностороннього підходу до їх розгляду, ураховуючи об'єктивні умови життєвих реалій. Цей метод передбачає, що дійсність перебуває в постійній динаміці, а практика усвідомлюється критерієм істинності, що дає змогу розглядати державно-правові явища, наукові розробки й ідеї як елементи соціального буття у взаємозв'язку між собою та суспільним життям. Основу діалектичного методу становить вчення про можливість і дійсність. Зазначені категорії взаємопов'язані та різняться між собою як початок і результат. Вони ілюструють еволюцію поглядів академіка В. В. Копейчикова в динаміці. Крім цього, застосування таких категорій, як можливість і дійсність, допомогли дослідити співвідношення нормативно-правової основи чинної Конституції України та пропозиції академіка В. В. Копейчикова в процесі розробки її проекту (підрозділ 3.2).

У своєму творчому доробку вчений часто звертався до міжнародного досвіду, вивчав праці зарубіжних філософів і політиків. У своїх же роботах автор писав про доцільність використання практики законотворчої діяльності провідних країн Європи у вітчизняне правове поле, адаптування міжнародних правових актів до українських реалій. Так, аналіз ідей ученого щодо вдосконалення законодавства України, особливо в частині розвитку місцевого самоврядування, здійснено шляхом порівняння з практикою міжнародного права в цій сфері, зокрема застосування такої категорії діалектики, як ціле й частина, та закону діалектики про єдність і боротьбу протилежностей (підрозділ 3.3).

Діалектичний метод дав змогу проаналізувати зміну ідей і переконань вченого залежно від впливу об'єктивних та суб'єктивних факторів, їхнього

взаємозбагачення і взаємозумовленості. Крім цього, він допоміг прослідкувати взаємозв'язок поглядів науковця із суспільно-політичними процесами та явищами державного життя, із розвитком правової науки й становленням українського законодавства (підрозділи 3.1–3.4).

Важливим продовженням діалектичного методу в гуманітарній сфері є метод антропоцентризму, який у юридичній науці передбачає тезу про те, що людина є не лише суб'єктом і засобом реалізації права, а його творцем і метою. Центральним осередком дослідження постає особистість, яка є безпосереднім учасником розробки національного законодавства, до того ж з абсолютними переконаннями в гуманізмі останнього (підрозділи 3.1–3.4).

В Україні зі зміною форми державного правління почало формуватися нове мислення. На концептуальному рівні в центрі державного будівництва стоїть конкретна людина зі своїми інтересами, правами та свободами, інакше кажучи, ідеться про становлення персоноцентричної моделі розвитку суспільства. Основним обов'язком держави було задекларовано утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Власне використання принципу антропоцентризму переконливо демонструє нам процес суспільної та правової думки щодо місця та ролі людини в сучасному суспільстві, визначаючи таким чином рівень розвитку правового мислення, правової культури та суспільних відносин, що складаються. Цю проблематику досліджував академік В. В. Копейчиков. Обстоюючи позиції людиноцентризму та гуманізму, учений наполягав на подальшому формуванні правової держави. У нашому дослідженні ми керувалися цим принципом, щоб яскравіше висвітлити персоноцентричні ідеї науковця в його законотворчій діяльності (підрозділи 3.1–3.4).

Доречним, на нашу думку, є використання аксіологічного методу, який значною мірою є продовженням попереднього – антропоцентричного. Метод відображено в процесі дослідження конституційно-правового статусу людини, що дало змогу виявити зв'язок із суспільною та правовою культурою, з людиною як найвищою цінністю та дослідити на цій основі рівень розвитку держави й суспільства, базуючись на вченнях професора В. В. Копейчикова з цього напрямку,

його пропозицій під час розроблення проекту Конституції України 1996 року та дослідженнях розвитку національної ідеї (підрозділи 3.1–3.4).

Оскільки предметом нашої дисертації є історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова, то важливим є також метод герменевтики, зміст якого полягає у роз'ясненні первісного значення, пов'язаного з дослідженням, поясненням, тлумаченням текстів. Герменевтика ґрунтується на розумінні особливої ролі мови у процесі інтерпретації правових явищ. Її результати є важливим засобом дослідження історико-правової науки у контексті розгляду історичних джерел (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2).

Слід зазначити, що тлумачення права, аналіз інтерпретації окремих норм права, у контексті нашого дослідження – ідей і поглядів академіка В. В. Копейчикова, є невід'ємним елементом правозастосовного процесу, складною та багатогранною діяльністю різних суб'єктів, що спрямована на пізнання і роз'яснення правових норм, використання ідей, поглядів політиків та правознавців сучасності. Метод герменевтики дав змогу всебічно й об'єктивно проаналізувати історико-правовий матеріал, роз'яснити його зміст, оцінити правові наслідки прийняття конкретних законодавчих актів та їх історичне значення. Використання методу герменевтики сприяло вивченню архівних матеріалів з інтерпретацією їх згідно зі змістом дисертації, інших документів, аналізом та оцінкою змісту монографічних праць, наукових публікацій, навчальних підручників та посібників, що дало змогу узагальнити історичні, політико-правові явища й властивості предмета дослідження (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2).

Крім філософських підходів (всезагальних методів), у дисертаційному дослідженні було використано загальнонаукові. Зокрема, системний метод виявився особливо затребуваним під час дослідження фактичного та ретроспективних станів об'єкта, визначення факторів, що впливали на його розвиток, формування та систематизацію проблем. Саме системний метод функціонального аналізу дав змогу врахувати багатofакторність історичних чинників та їхній вплив на процеси трансформації не лише ідей ученого щодо об'єктивної реальності, а й законодавства загалом. Він дав змогу з'ясувати

функціональну відповідність чи невідповідність закону та безпосередньо його реалізацію, тобто порівняти поняття де-юре й де-факто (підрозділи 3.3, 3.4).

Аспекти, які ми висвітлюємо в нашій роботі, передусім стосуються особистості академіка В. В. Копейчикова. Адже аналіз наукової творчості неможливий без дослідження життєвого шляху вченого. Використання біографічного методу стало тим «індикатором», який дав змогу більш глибоко зрозуміти професора В. В. Копейчикова як особистість, науковця та викладача. Біографічний метод є способом дослідження наукової спадщини на підставі виявлення її зв'язку з біографією самого автора, яка розглядається як визначальний чинник творчості. Окрім суто наукової проблематики, складність його використання полягає в об'єктивності представлення історичної постаті, неупередженості відображення істини «без прикрас». Цей метод, як жоден інший, пов'язаний із проблемою людського фактору в контексті вияву симпатії та емпатії до постаті науковця. Аналіз життєпису завжди накладає певний відбиток на висвітлення суто формального матеріалу, яким є погляди та ідеї, адже часові реалії іноді нещадні до істинних суджень. Але саме біографічний метод дає ту ретроспективу, за допомогою якої ми більш чітко та комплексно можемо відобразити розвиток особистості й генезу правових поглядів, спираючись саме на життєві обставини (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2).

Крім біографічного методу, ми використали метод просопографії, спрямований на дослідження комплексу джерел біографічного й іншого особистісного характеру, зокрема: індивідуальні риси та якості, соціальне й етнічне походження, кар'єру, різноманітні життєві обставини, з метою створення портрету конкретної особи для реконструкції минулого як історії. Відповідно, за допомогою цього методу аналізується все, що стосується людської діяльності. У контексті нашої дисертаційної роботи просопографію було використано в контексті дослідження життєвого шляху та соціальних умов формування академіка В. В. Копейчикова як особистості, науковця та педагога (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2).

Порівняльно-історичний метод дав змогу висвітлити певну схожість і суперечності в поглядах ученого щодо розроблення проекту Конституцій

Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) 1978 року та Основного Закону незалежної України 1996 року. Це дало змогу констатувати не лише певну еволюцію в переконаннях академіка В. В. Копейчикова на механізм державного управління, а й в ретроспективному аспекті встановити особливості правової системи УРСР з її ідеологічним навантаженням (підрозділ 3.2).

Також було застосовано формально-логічні методи наукового пізнання (індукція і дедукція), які використано під час опрацювання вступу й висновків, адже індукція – це спосіб мислення від конкретного до загального, що дає змогу узагальнити певні обставини чи факти. Натомість метод дедукції передбачає виокремлення одиничного із загального, зокрема в межах розгляду конкретної тематики дослідження академіка В. В. Копейчикова, обираючи відповідного матеріалу з-поміж його численних праць задля зосередження на поглядах вченого щодо певної проблематики (підрозділи 2.2, 3.1–3.4).

Аналіз і синтез також відображено в дисертації. Це пов'язано з тим, що аналіз дає змогу розділити предмет дослідження на складові частини, а синтез – навпаки, допомагає об'єднати їх в єдине ціле. У праці висвітлено окремі теми наукового доробку вченого, зокрема: захист прав людини та їх реалізація, розвиток місцевого самоврядування, становлення громадянського суспільства через призму національної ідеї, розвиток конституціоналізму, що дало змогу повноцінно розглянути правову спадщину академіка В. В. Копейчикова в контексті історичних реалій життя науковця (підрозділи 1.2, 2.3, 3.1–3.3).

Методи узагальнення, групування, аналізу стали методологічним підґрунтям для опрацювання проблем доктринальних досліджень історико-правової спадщини вченого. Також було використано метод моделювання – для формулювання конкретних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України в контексті поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова (зокрема, під час формулювання висновків).

Необхідною вимогою щодо кожного дослідження є дотримання дисертантом принципу об'єктивності. У цьому контексті постає потреба звернутися до такої філософської категорії, як об'єктивна істина, тобто адекватне

відображення об'єктивної реальності суб'єктом пізнання, яке відтворює предмет пізнання так, як він існує поза і незалежно від свідомості. Причому досягненню кращих результатів сприяє неупереджене ставлення до суб'єкта пізнання, всебічне вивчення фактів, подій, явищ і процесів об'єктивної дійсності, що відображають об'єкти, які взаємодіють та змінюються [29, с. 345]. Додержання принципу об'єктивності дало змогу представити неупереджену оцінку актуальності наукової спадщини академіка В. В. Копейчикова та його діяльності як вченого в галузі історико-правової науки (застосовано у вступі та висновках).

Згідно з виданням «Юридична енциклопедія», наступною за загальними методами стоїть класифікація – групові [12, с. 618]. У контексті нашого дисертаційного дослідження ми використовуємо конкретно-історичний метод. Саме він дав можливість поглянути на еволюцію поглядів ученого в різні періоди часу, проілюструвати поступальність у розвитку прогресивних ідей і їх закріплення в деяких нормативних актах. Саме цей метод передбачає з'ясування процесів виникнення, становлення та розвитку явищ і діянь, урахування конкретного історичного середовища, у якому відбулося їхнє формування, визначення етапів розвитку тощо [30, с. 540]. Він передбачає загальний підхід до предмета, що вивчається. Завдяки цьому методу проаналізовано генезу поглядів науковця крізь призму досвіду минулого задля вдосконалення сучасного національного законодавства. Застосовуючи конкретно-історичний метод, було досліджено процес формування та подальшого розвитку наукових поглядів академіка В. В. Копейчикова (другий і третій розділи).

Як уже було зазначено, у роботі було використано також спеціально-наукові методи (історично-правовий, правової компаративістики, тобто порівняльно-правовий, формально-юридичний, структурно-функціональний аналіз, формально-юридичний і статистичний).

Історично-правовий – застосовано під час аналізу нормативно-правових актів, дослідження праць ученого на етапі становлення його як науковця (харківський період життя), праць, написаних ним уже як ученим всесоюзного масштабу (70–80-ті роки ХХ століття) та вивчення його публікацій часів

незалежності. Саме завдяки цьому методу пізнання стало можливим провести ґрунтовний ретроспективний аналіз історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова, починаючи з 40-х років ХХ століття і до початку ХХІ століття. Цей метод дав змогу виявити певні явища, які набули юридичного змісту. Ідеться про такі категорії, що із публіцистичних термінів перетворилися на юридичні дефініції, а саме: «постанови пленуму Центрального комітету КПРС», «згідно вчень Леніна», «ідеологічна вмотивованість» тощо. У цьому дослідженні історично-правовий метод використано для розкриття генези правових поглядів ученого, які виникали й розвивались у контексті умов тоталітарного режиму. Безперечно, цей метод сприяв успішному опрацюванню матеріалів архівних джерел, їхнього аналізу й інтерпретації. Тут чітко простежується тісний взаємозв'язок із методом герменевтики (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2).

Метод правової компаративістики (порівняльно-правовий) сприяє вивченню конкретних правових явищ шляхом зіставлення окремих рис, властивостей з іншими, що мають ознаки подібності. Його застосування дає змогу виявити загальне й особливе в межах одного історичного періоду, тобто здійснити «синхронне порівняння», чи на різних етапах їхнього розвитку («діахронне порівняння»). Діахронне порівняння було використане автором під час висвітлення історичних досліджень та ідей у поглядах академіка В. В. Копейчикова. Провівши паралель між історичними сумними реаліями бездержав'я українського етносу й нинішньою ситуацією з народом Каталонії, чітко простежуються всі аспекти формування національної ідеї (підрозділ 3.1).

Порівняльний аналіз дав змогу констатувати, що з проголошенням незалежності України 1991 року завдяки консервативно налаштованій верхівці країни правове поле нової держави почало формуватися на основі правотворчої та правозастосовної практики УРСР. Натомість академік В. В. Копейчиков жодним чином не розділяв такий стан справ, наголошуючи на власному розвитку законодавства з практикою застосування досвіду розвинених капіталістичних країн. Адже рецепція норм із загальної системи права УРСР та Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) однозначно була б баластом під час

розвитку національного законодавства. Окрім цього, подібний стан справ суттєво обмежував можливості українських законодавців займатися власною правотворчістю (підрозділи 3.1–3.3).

Крім цього, метод компаративістики передбачає виявлення та аналіз загальних і специфічних рис у межах розгляду наукової спадщини вченого. Він надає можливість проаналізувати пропозиції науковця щодо вдосконалення чинного законодавства України та безпосередньо фактичний його зміст. Так, використання цього методу можливе за умови коректного застосування, критичної оцінки праць ученого, без гіперболізації та ідеалізації досягнень академіка В. В. Копейчикова, з урахуванням специфіки національної правової системи, вітчизняної історії, соціально-економічного розвитку та політичних умов в Україні. Таке порівняння та вивчення важливе з теоретичної та практичної точок зору, адже воно дає вагомий матеріал для отримання досвіду, спрямованого на вдосконалення законодавства України.

У процесі роботи над дисертаційним дослідженням здійснено зіставлення нормативно-правової бази українського законодавства і зарубіжного досвіду в розрізі ідей та поглядів академіка В. В. Копейчикова. Зокрема, порівнювались Конституції України та Іспанії в частині місцевого самоврядування (підрозділ 3.3); елементи національної ідеї України та Німеччини, США (підрозділ 3.1). Крім цього, у дослідженні (у межах, визначених предметом) виокремлено й порівняно як положення загальної торії права, історії держави та права, історії політичних учень, так і конституційного, міжнародного, адміністративного, муніципального та інших галузей права. Метод компаративістики ми також використали і для узагальнення груп під час класифікації джерел, що використовувалися в роботі (підрозділ 1.2).

Статистичний метод застосовано під час розгляду мовного питання в третьому розділі. Це дало змогу наочно продемонструвати відсоток населення України, що безпосередньо вважають себе українцями за національністю, згідно з останнім переписом населення 2001 року. Саме статистичний метод дослідження і став тим каталізатором віддзеркалення реальної картини кількості національних

меншин у країні, що нині так палко обстоюють позицію «обмеження прав російськомовного населення» (підрозділ 3.1).

Структурно-функціональний аналіз – метод дослідження складних соціальних систем, що передбачає вичленення в об'єкті стабільних елементів, їхніх структурних взаємозв'язків і функціональних залежностей. Основним завданням методу є вивчення механізмів взаємодії елементів структури певного явища, що впливають на стійкість системи в цілому. Цей метод у поєднанні з історичним методом становить ядро системного підходу до вивчення соціальних явищ. Структурно-функціональний метод дав змогу з'ясувати структуру наукового доробку академіка В. В. Копейчикова, його поступову трансформацію та зацікавленість ученого відповідними тематиками (підрозділи 1.2, 3.1–3.4).

Формально-юридичний метод передбачає аксіому, що формалізація є обов'язковою частиною всієї правової системи держави та закріплена в Конституції України (п. 3 ст. 85) [31]. Формалізація передбачає опис, класифікацію, систематизацію, публікацію, передачу знань у прийнятій спосіб та зрозумілою мовою. Це стосується нормативно-правових актів, у яких втілилися ідеї академіка В. В. Копейчикова, а також розгляду їх з точки зору забезпечення реалізації (підрозділи 3.2; 3.3). У юридичній літературі він виділяється як специфічний метод правового пізнання та виконує дві важливі функції: 1) отримання правових знань; 2) побудову теоретичної системи правових знань [32, с. 29–32].

Застосування зазначених методів дало змогу розглянути виникнення, становлення та розвиток історико-правових поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова, показати їхній генезис, обставини формування починаючи з середини минулого століття. Завдяки різним методикам дослідження нам вдалося висвітлити багатогранність сфер інтересу вченого, зокрема тих, що стосувалися історії конституціоналізму, розвитку національної ідеї українців, захисту прав людини та вдосконалення системи місцевого самоврядування.

Згадані методи уможливили й історичну послідовність розвитку його думок, ідей і пропозицій щодо проведення конституційної реформи, оптимізації

законодавства в частині місцевого самоврядування, а також усебічного гарантування норм, що забезпечують права і свободи людини.

Інструментарій дослідження доводить, що всі методи тісно пов'язані між собою і кожен з них використовується у взаємозв'язку з іншими задля реалізації поставлених наукових завдань. Їхня сукупність становить методологію дослідження історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова. Використання під час написання дисертації широкого спектра існуючих методів філософії, права, історії, соціології та інших галузей наукових знань дало змогу осмислити генезис правових поглядів та ідей вченого у відповідності з глибиною дослідженої теми та історичних умов життя. До того ж, уся сукупність застосованих методів допомогла розкрити предмет дослідження цілісно і всебічно, що зрештою сприяло досягненню окресленої мети та вирішенню поставлених наукових задач.

1.2. Характеристика джерельної бази

Результати опрацювання нормативно-правових актів, архівних матеріалів і бібліографічного масиву, які стосуються тематики нашого дослідження, дають підстави стверджувати, що обмежувати аналіз історико-правової спадщини виключно одним із напрямів поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова неможливо у відриві від розгляду його праць із суміжних проблем теорії держави і права, конституційного права, державного будівництва та місцевого самоврядування, а також історії держави та права, оскільки інакше може бути неповною і спотвореною вся сукупність наукової творчості, знівельована його багатогранність.

На підставі проведеного дослідження можна дійти висновку, що наукові праці академіка В. В. Копейчикова за своєю тематикою тісно переплітаються. Адже не можна розглядати захист прав людини, не посилаючись на зміст Конституції України як безпосереднього гаранта їх захисту і реалізації. І навпаки:

саме пріоритет прав людини і діяння в її інтересах є підґрунтям прийняття Основного Закону в правовій державі. Оскільки ми також досліджуємо історію розроблення проблем конституціоналізму, а отже, і питання функціонування місцевого самоврядування, не можемо не відмітити, що теми тісно переплетені.

Дослідження проблем розбудови правової держави і формування громадянського суспільства неможливе без тісного зв'язку з національною ідеєю народу як консолідуючого фактору. Ця тема також тісно пов'язана з проблематикою функціонування місцевого самоврядування та реалізації народовладдя загалом.

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду вагомо наукової спадщини вченого, слід зазначити джерела, які використовуються в дисертації задля більш глибокого висвітлення значення та актуальності праць академіка В. В. Копейчикова.

Підґрунтям будь-якого дослідження юридичного профілю, звісно, є Конституція України як основний закон держави, що має найвищу юридичну силу. А оскільки наша дисертаційна робота має історико-правовий характер, то, відповідно, і Основний Закон ми використовуємо в ретроспективному огляді. Так, Конституція СРСР 1977 року [33], Конституція УРСР 1978 року [34], Конституція України 1996 року [31] є основою віддзеркалення своєї епохи. До того ж академік В. В. Копейчиков брав безпосередню участь у розробленні їх проектів, про що буде йтися в подальшому тексті нашого дослідження. Окрім цього, для порівняльного аналізу конституційних основ місцевого самоврядування, ми використали Основний Закон Королівства Іспанії [35]. Конституція є базисом законотворчої діяльності та регламентації всієї правової сфери.

Розглядаючи подальшу ієрархію законодавчих актів, ми зупинимося на законах, без розгляду яких наше дисертаційне дослідження не було б концептуальним. Тут слід зазначити, що академік В. В. Копейчиков був одним із тих законотворців, які брали участь у формуванні правового поля незалежної України. А оскільки історичний аспект дослідження зводиться до розгляду наукової спадщини вченого, то варто зупинитися на діяльності вченого як

правознавця. Він брав участь у написанні законів України «Про міліцію» [36], «Про державну службу в Україні» [37]. І нехай нині вже нема міліції (сьогодні – національна поліція, діяльність якої регулює відповідний закон), проте тривалий час незалежності України правоохоронці несли службу згідно із Законом України «Про міліцію» [36].

Окрім вищезазначених, нами також використовуються закони України «Про засади державної мовної політики» [38], «Про освіту» [39], «Про місцеве самоврядування» [40], «Про ратифікацію Європейської Хартії місцевого самоврядування» [41]. Вони якнайкраще підкреслюють значущість досліджуваних тем, якими займався академік В. В. Копецьков.

До наступного блоку джерельної бази належать інші нормативні акти. Їхній детальний розгляд буде в подальших розділах дисертаційного дослідження. Ми лише зазначимо, що саме ці правові документи вершили історію, формували правову систему України. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [42], Постанова Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року [43], Постанова Верховної Ради УРСР «Про проект нової Конституції України» від 8 жовтня 1993 року [44], Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08 червня 1995 року [45] – стали першими констататорами незалежності України та фундаторами її правового поля.

Говорячи про міжнародний досвід, ми не могли не згадати Загальну декларацію про права людини від 10 грудня 1948 року [46], Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року [47], Конвенцію про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року [48], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року [49], Європейську хартію місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року [50], Гельсінський заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 року [51]. Ці

нормативні акти ратифіковані незалежною Україною як прояв демократії та шанування європейських цінностей.

Академік В. В. Копейчиков часто звертався до міжнародних стандартів, особливо в частині захисту прав і свобод людини. Вивчав ідеї та погляди філософів і політиків. Розглядаючи наукову спадщину вченого, ми використали праці Арістотеля, Ш. Л. Монтеск'є, І. Канта, В. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, А. Реймона, П. Сорокіна. На них посилався науковець під час написання своїх монографій.

Історичний досвід доводить циклічність соціальних процесів. Це і підкреслював академік В. В. Копейчиков, коли звертався до античних філософів, класиків юридичної думки й ідеологів комунізму.

Для точнішого визначення понять та класифікацій, нами були використані енциклопедії та словники. Енциклопедія історії України [1], Юридична енциклопедія [12], Філософська енциклопедія [28, 29], Великий тлумачний словник сучасної української мови [4], Антологія української юридичної думки [13] – є тими джерелами, які допомагають концентруватися на загальноприйнятих концепціях та тлумаченнях.

Наступним блоком джерельної бази є книги, підручники, монографії, які стосуються предмета нашого дослідження. Тут слід виділити книги українських вчених, професорів В. М. Шаповала, А. В. Корнєєва «Історія Основного Закону» [22], «Конституція незалежної України» (за редакцією професора С. П. Головатого) [23] – вони стали базовими для висвітлення конституційного процесу незалежної України. У цьому блоці не можна не згадати роботи колег та послідовників академіка В. В. Копейчикова, зокрема: С. Д. Гусарева, Б. В. Калиновського, А. М. Колодія, О. В. Кузьминця, В. М. Медведчука, О. Д. Тихомирова – учених, чії праці підкреслили обрану тематику і допомогли поглибити дослідження проблем, які ми окреслили. До цього блоку джерельної бази можна віднести і використані нами стенограми засідань Верховної Ради України. Саме вони, так би мовити з перших вуст, допомогли висвітлити ті

складні законотворчі процеси, які переживала Україна на етапі становлення своєї незалежності.

Найцікавішим блоком є джерела особового походження. До них ми належать спогади учнів і колег, які працювали з видатним ученим. Розмови дисертанта з докторами юридичних наук, професорами А. М. Колодієм, С. Д. Гусарєвим, В. Д. Гончаренком, О. Д. Тихомировим були для нас надзвичайно важливими. З теплотою, вдячністю та скорботою вони згадували наставника, друга й колегу. Це і є тим головним свідченням величі В. В. Копейчикова як науковця-правознавця та одночасно характеризують його як відкриту і чуйну людину. Учні академіка В. В. Копейчикова, які самі нині є вже визнаними науковцями, говорили про нього як про лектора й наставника, який завжди з розумінням ставився до своїх студентів і намагався викликати в кожному інтерес до науки.

Слід також додати публікації дисертанта з обраної теми. За час написання дослідження, нами були опубліковані статті у фахових виданнях України та країн Європи. Окрім того, участь у більш ніж десяти науково-практичних конференціях свідчать про різноплановість теми дослідження та зацікавленість особистістю академіка В. В. Копейчикова не лише українських правознавців, а й учених далеко за межами України [52–68]. Як і талант великого професора був безмежним, так й ім'я його залишається незабутим прийдешніми поколіннями.

Окрім усього вищезазначеного, у контексті дослідження історико-правової спадщини вченого не зайвим буде розгляд його ідей та поглядів більш комплексно, адже не втратили вони своєї актуальності й в сучасних умовах розвитку нашої держави як правової, соціальної і демократичної.

За результатами аналізу бібліографічного масиву, який безпосередньо становить собою джерельну базу дослідження наукової спадщини академіка В. В. Копейчикова, можна зробити висновок, що цей масив за видами і жанрами літератури умовно можна поділити на такі блоки: 1) архівні матеріали; 2) монографічні праці; 3) статті та брошури; 4) наукові рецензії, відзиви та виступи на конференціях; 5) навчальні видання (підручники, навчальні посібники,

лекції, методичні матеріали, програми навчальних дисциплін); 6) словники та збірники матеріалів; 7) публікації, в яких висвітлюються життєвий і творчий шлях В. В. Копейчикова та його наукові праці (біографічні книжкові видання, статті в друкованих засобах масової інформації). У цьому контексті слід зауважити, оскільки ця дисертація присвячена дослідженню історико-правової спадщини вченого, його життєвого і професійного шляху як педагога та науковця (розділ 2), до джерельної бази вивчення нами віднесені також публікації, в яких висвітлюється різні етапи його життєвої і наукової біографії (статті в енциклопедичних та довідкових виданнях, а також наукових збірниках і друкованих засобах масової інформації). Саме ці публікації відносяться як до сьомого блоку бібліографічного масиву дослідження, так і до тематики аналізу розробки наукової проблеми.

Отже, перший блок матеріалів з дослідження праць вченого становлять архівні дані. Оскільки сама тема дисертаційної роботи містить положення про її історичний аспект, то і ключовою джерельною базою є саме аналіз матеріалів з архівних фондів: Державного архіву міста Києва, архіву НАВС, Державного архіву Харківської області, архіву НЮУ ім. Я. Мудрого.

Так, цінними дослідженнями стали особові справи академіка В. В. Копейчикова, зокрема ті, що стосувалися його викладацької та наукової діяльності харківського періоду та роботи в НАВС [69; 70]. Особливо важливими були рукописні біографії та документи, підписані власноруч великим вченим. Архівний матеріал є надзвичайно вагомою джерельною базою тому і має свою специфіку використання та часові рамки. На жаль, на час пошуку матеріалу з підготовки дисертації деякі дані по закінченню терміну були знищені. Це стосується перш за все харківського періоду життя академіка В. В. Копейчикова. Ще з однією не менш драматичною проблемою, з якою довелося зіткнутися, стало збереження архівних фондів у Москві. Це вже період безпосередньо роботи вченого в Академії наук Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – АН СРСР). На жаль, інформація, яка охоплює саме ці роки (1978–1982 рр.), є доволі обмеженою. До того ж, дані, які передавалися в архів Київської Вищої Школи

Міністерства Внутрішніх Справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік імені Фелікса Едмундовича Дзержинського (далі – КВШ МВС СРСР) також відправлялися до Москви. Тому починаючи з 1983 року і до 1992 року основним і цінним архівним джерелом є саме особова справа науковця [70]. З об'єктивних причин, дослідження московських архівних фондів наразі є неможливим.

Окрім особових справ, до цього блоку бібліографічного масиву варто також віднести протоколи засідань та стенограми Вченої ради ХЮІ, тексти лекцій, які читав у цьому вищому навчальному закладі ще доцент В. В. Копейчиков; протоколи та звіти засідань юридичного факультету, зокрема і кафедри історії та теорії держави і права Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка (далі – КДУ ім. Т. Г. Шевченка) [71–93]. Особливу цінність становить стенограма захисту докторської дисертації вченого [69].

Інформація, яку містять ці джерела, є не лише формальним описом конкретних засідань чи ухвал, а безпосереднім відображенням духу того часу. Обов'язкова приставка «товариш», відповідність ідеологічним вимогам, посилення на рішення з'їздів КПРС і політична грамотність були неодмінними атрибутами обговорення навіть питань, пов'язаних із навчальним процесом, звісно, крізь призму ідеології.

Доцільно більш детально зупинитися на розгляді цього блоку бібліографічного матеріалу, оскільки саме обмежена доступність і першоджерельність становлять найбільшу цінність для підготовки наукових досліджень, зокрема історико-правової спадщини. Адже архівні матеріали найбільш об'єктивно відображають часові реалії та інформацію, яку вони відображають.

Наступний за значущістю блок становлять монографічні праці (як особисті, так і в співавторстві) академіка В. В. Копейчикова. Тут необхідно констатувати цікавий факт: найзнаковіші праці вченого стосувалися саме прав і свобод людини та їх захисту. Цілком закономірно, що їх вагомість, а також дослідження послідовників науковця слугували підґрунтям для заснування вченим наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності.

Передусім, змістовністю вирізняється колективна монографія професора В. В. Копейчикова «Демократія і право розвиненого соціалістичного суспільства» (1979) [94]. Вона, власне, й поклала початок довгої і кропіткої праці з дослідження правового поля захисту прав людини. Демократія в контексті соціалістичного суспільства була не більше ніж красивим словом, проте вчений звертав увагу не стільки на державну позицію, скільки на місце й роль людини в цій самій державі.

Результат зацікавленості проблематикою не змусив довго на себе чекати і вже 1983 року було опубліковано одразу дві монографії, написані у співавторстві: «Реалізація прав громадян в умовах розвиненого соціалізму» [95] та «Реальний соціалізм: демократія, особистість, права людини» [96]. Як уже було зазначено, відповідність ідеології та дух соціалізму – обов'язкова передумова підготовки тогочасних наукових досліджень. Проте ці монографії сповнені новаторськими ідеями, з огляду на що мають широкий резонанс. Варто додати, що ці праці були підготовлені за час роботи професора в м. Москва. Матеріалами для їх написання слугували дослідження та експедиції вченого містами та союзними республіками.

У рецензії, підготовленій доктором юридичних наук, професором М. В. Цвіком на монографію «Реальний соціалізм: демократія, особистість, права людини» (1983) йдеться: «Автор ґрунтується на необхідності точно враховувати й правильно оцінювати взаємний вплив особистості та суспільства, не применшуючи жоден із напрямів цього впливу, що дає змогу правильно визначити як місце людини в системі демократії, так і перспективи її подальшого розвитку. У праці представлено науково обґрунтовану концепцію реалізації демократичних прав і свобод громадянина, яка передбачає формулювання поняття реалізації суб'єктивних прав громадян, потребу їх належної конкретизації та створення механізму їх захисту, розвитку правосвідомості, правової культури, а також низку практичних рекомендацій про шляхи вдосконалення механізму реалізації окремих суб'єктивних прав. Стосовно всіх цих питань висунуто низку аргументів, важливих практичних положень» [97, с. 142–143].

1987 року світ побачила не менш цікава праця – «Права людини: міфи і реальність» [98]. Проте, як і більшість наукових доробків радянської доби, тематика захисту прав людини не була відокремленою, а тісно перепліталася з потребами держави й суспільства. Через призму важливості розвитку соціуму розглядали інтереси людини та їх реалізацію. Та навіть у такій формі вчений не полишив ідею дослідження механізму захисту прав людини і громадянина. Останньою віхою радянського періоду стала монографія «Гуманізм радянської демократії» (1989) [99]. З огляду на назву, можна зробити припущення щодо втрати актуальності цієї праці. Проте це зовсім не так. Якщо відкинути слово «радянської», то злободенність проблеми нині є беззаперечною. Як уже було зазначено, сувора цензура партійної ідеології не пропускала до друку «неугодні» видання. Задля розвитку науки професор В. В. Копейчиков все ж намагався висловлювати свої ідеї, хоч і в такий спосіб. Не можна не погодитися з тим, що саме принцип гуманізму є основним у законодавчій системі будь-якої правової держави, де захист прав людини є першочерговим завданням.

Варто згадати про ще одну цікаву монографію – «Народовладдя і особистість» (1991) [100]. Саме в ній учений вже робить більш критичний аналіз радянської доби, говорить про розширення демократії та прав людини, критикує скутість системи та централізацію управління того часу. Також у ній автор висловлює думку про те, що за народовладдям стоїть демократія і для того, щоб побудувати правову державу, передусім необхідно убезпечити людину, не лише проголошувати, а й гарантувати та захищати її права й законні інтереси. Окрім цього, знаковим було те, що рік видання збігся з роком проголошення незалежності України. Зазначена праця була останнім масштабним дослідженням, яке певною мірою стосувалося радянського періоду, до того ж, останньою російськомовною публікацією.

Саме це дослідження стало основою подальшого досконалішого дослідження вказаної проблематики та розширення її вже науковою школою, учнями й послідовниками, про що буде йтися в другому та третьому розділах.

Проте, розглядаючи джерельну базу окресленої праці, не можна зупинитися лише на висвітленні якоїсь однієї тематики досліджень академіка. Адже наукова творчість та інтереси, а отже, надбання вченого, є значно ширшими та взаємопов'язаними. Тому сукупність творів науковця, що належать до спектра джерельної бази, на нашу думку, доцільно розширити.

Як багатогранна особистість теоретик залишив таку ж багату наукову спадщину. Наступна тематика його монографій стосувалася питань функціонування державного механізму. Передусім це була проблематика його дисертаційних досліджень. Ще далекого 1956 року вийшла друком перша велика праця «Правові акти місцевих органів державної влади й управління» [101].

За рік до захисту докторської дисертації було опубліковано монографію «Механізм радянської держави» (1968) [102]. Назва безпосередньо вказує на той безмежний масив інформації, якій присвячено це видання.

«Монографія висвітлює проблему, яку неодноразово обговорювали в нашій юридичній літературі. Водночас автор (у цьому безперечна його заслуга) зумів поставити по-новому ті питання, які, здавалося б, уже більшою чи меншою мірою вирішені наукою. Це робить працю оригінальною, привертає до неї увагу наукової громадськості. Його праця знаменує новий крок у розробленні проблем радянської державності. В. В. Копейчиков прагне сказати своє слово в науці, переконати читача в правоті його позиції, наводячи для цього цікаві й досить вагомні аргументи» [103, с. 135], – йдеться в рецензії доктора юридичних наук, професора Л. І. Антонової, де найбільш влучно охарактеризовано дослідження, зокрема значущість його проблематики.

Поглиблюючи тему, професор В. В. Копейчиков 1973 року публікує нову монографію – «Механізм держави в радянській федерації» [104]. З проблемою державної розбудови пов'язана доволі спірна праця авторського колективу, співавтором якого був учений, проте й вона має право на існування – «Українська РСР – невід'ємна складова частина Союзу РСР» (1974) [105]. Чому спірна? Передусім тому, що, попри втрату актуальності цією тематикою для України, затребуваними залишилися ідеї єдності держави, рівності й вагомості територій, а

також наділення широкими повноваженнями регіонів задля стимулювання їхнього розвитку та розв'язання проблем. Крім цього, саме зазначена монографія була написана українською мовою, що на той час (ідеться про 1974 рік), було неабиякою рідкістю. Попри гучну назву, власне праця містить виключно ідеї розвитку держави, хоча й у контексті радянських реалій. Проте такий досвід через два десятиліття стане в нагоді під час розроблення проекту Конституції України 1996 року.

З тематикою державного будівництва також пов'язаний зміст підготовленої науковцем особисто монографії «Радянська держава та ефективність управління» (1977) [106], а також монографій, написаних у складі авторських колективів, – «Політична організація розвинутого соціалістичного суспільства» (1976) [107] та «XXV з'їзд КПРС про розвиток соціалістичної демократії, законодавства та управління» (1977) [108].

Не ідеалізуючи особистість науковця, варто зазначити, що й такі праці були в арсеналі вченого. Можна констатувати фактор часу, цензури та тиску ідеології. Проте не варто забувати про талант і значущість досліджень, ідей та пропозицій В. В. Копейчикова, які б могли істотно змінити наше сьогодення. Він був передусім вірним науці, а способи це довести на той час гостро обмежувалися партійними й ідеологічними постулатами. Тому не можна говорити про зміну поглядів за радянських часів та вже незалежної України. Адже як наука не стоїть на місці, випереджаючи час, так і міркування, ідеї та погляди мають здатність еволюціонувати. Людині притаманна властивість розчаруватися та переосмислювати буденність. А на тих, хто безпосередньо творить історію, лягає відповідальність і поготів. У нашому дослідженні це стосується історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова.

Про еволюцію поглядів якнайкраще може свідчити його дослідження проблем конституціоналізму. Ідеться не про пересічні праці, а також про ґрунтовні монографії. Відомо, що професор брав участь у розробленні проекту Основного Закону УРСР 1978 року. Це не могло не позначитися на його працях. Завдяки своїм дослідженням світ побачили монографії «Конституція розвинутого

соціалізму: теоретичні основи, сутність, функції» (1979) [109] та «Система органів держави згідно нової Конституції СРСР» (1979) [110].

Того самого року вийшла друком ще одна колективна монографія за участі професора В. В. Копейчикова. І вона є особливо цікавою, адже поєднала в собі дві глибокі проблеми, які досліджував учений. «Конституція СРСР і правове становище особистості» (1979) [111] стала працею, яку можна віднести до скарбниці творів науковця, присвячених як конституціоналізму, так і правам людини. Видатний учений вирізнявся тим, що грані його таланту та невимовної працелюбності не були сконцентровані на якійсь конкретній тематиці. Сферу своїх досліджень він опановував всебічно й ґрунтовно, поєднуючи в працях різноаспектний історичний досвід, нагальні проблеми та перспективи їх розв'язання.

Згодом науковець взяв участь у написанні колективної монографії «Конституція УРСР: реалізація її принципів та норм» (1988) [112]. А вже через два роки професор В. В. Копейчиков долучився до розбудови правової системи незалежної України і всі шість довгих років працював над розробленням проекту Конституції України 1996 року. Він був не лише експертом у законодавчій сфері, а й дослідником конституціоналізму в історичному аспекті. Як практик опрацьовував проекти Основного Закону УРСР 1978 року та Конституції України 1996 року, а як історик права – досліджував Конституцію СРСР 1936 року.

Усі зазначені монографічні твори, що відкривали недосліджені чи малодосліджені проблеми правового поля, стали значним внеском в історико-правову науку, спонукали до провадження подальших досліджень у цьому напрямі.

Наступний блок наукових праць академіка В. В. Копейчикова в джерельній базі дослідження становлять статті та брошури, підготовлені ним особисто або в співавторстві зі своїми учнями й колегами.

Дослідник був науковцем-реформатором в аналізі багатьох питань, яким він і присвячував свої праці. Щоб принаймні фрагментарно висвітлити основні його наукові публікації, ми умовно розділимо їх за хронологічним принципом. Це

дасть змогу найбільш оптимально висвітлити багатоаспектність тематики й еволюцію поглядів та ідей.

З огляду на те, що розгляд праць ученого суто в одному розрізі обмежує діапазон його наукових пошуків і звужує розроблення проблеми, вважаємо за доцільне висвітлити багатогранність його таланту й проблематики досліджень крізь призму змісту наукових статей, які опублікував правознавець.

Харківський період життя та наукових пошуків В. В. Копейчикова означений становленням і розвитком його як ученого-правознавця. Захист кандидатської дисертації, присвячений тематиці державної влади та управління, знаменував початок дослідження цієї проблеми впродовж усього подальшого життя.

1950-ті роки в наукових пошуках професора були означені опублікуванням численних праць у спеціалізованих періодичних і неперіодичних виданнях. Брошури «Ради – істинно народні органи державної влади» (1955) [113], «Розширення прав союзних республік» (1958) [114], «Господарсько-організаторська та культурно-виховна діяльність місцевих рад» (1959) [115], а також статті «Про нормативні властивості актів місцевих органів державної влади і управління» (1956) [116], «Охорона прав громадян у діяльності місцевих рад депутатів робітників» (1958) [117] стали підґрунтям подальших досліджень ученого.

Після захисту кандидатської дисертації молодий науковець починає розширювати свої творчі горизонти. 60-ті роки ХХ століття в науковій спадщині В. В. Копейчикова можна назвати підготовкою і захистом докторської дисертації, на момент якої в активі науковця вже була 41 опублікована праця. Серед них, зокрема, статті в тогочасних провідних спеціалізованих таких журналах. Так, у журналі «Радянське право» презентовано статті «Колегіальність та єдиноначальність у загальнонародній державі» (1964) [118], «Державне підприємство та управління народним господарством» (1965) [119], «Питання подальшого вдосконалення положення про органи державного управління» (1966) [120], «Про виховну роботу вуличних і прибудинкових комітетів» (1968) [121], а в

збірнику праць «Проблеми правознавства» – «Про розвиток поняття механізму соціалістичної держави» (1965) [122], «Радянська держава та особистість» (1968) [123], «Правові питання господарської реформи» (1968) [124], «Державна влада та механізм соціалістичної держави» (1969) [125].

Після захисту докторської дисертації про професора В. В. Копейчикова заговорили вже як про вченого всесоюзного масштабу. Рідні стіни харківського вишу стали йому затісними. Талант і працелюбство дали свої плоди – 1971 року він переїздить до Києва. 70-ті роки ХХ століття стали не менш продуктивними в розробленні наукових проблем В. В. Копейчиковим.

Саме в цей період побачили світ такі публікації: брошури «Держава розвиненого соціалізму» (1975) [126], «Деякі питання розвитку федеративних відносин на сучасному етапі» (1972) [127] («сучасним етапом» названо 50-ліття СРСР. – Авт.), а також низка статей у всесоюзних і республіканських журналах, а саме: «Статус соціалістичного трудового колективу» (1972) [128], «Соціалістична демократія і трудовий колектив» (1974) [129], «Про предмет юридичної науки і науки загальної теорії держава та права» (1974) [130], «Політична організація суспільства розвиненого соціалізму» (1975) [131].

З позиції сучасного бачення історичних подій переважання в працях ідеологічного припису викликає питання про актуальність тогочасних досліджень на сучасному етапі розвитку права. Але ретроспективний аналіз доводить інше. Період «розвиненого соціалізму» – досить суперечливий час. Комуністична ідеологія проникає в усі сфери людського буття, розвитку науки й техніки, права, мистецтва та виховання.

Кінець 1970-х років був означений активною роботою з підготовки нової Конституції УРСР. Ще працюючи на посаді професора юридичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1977 року професор В. В. Копейчиков опублікував збірку під назвою «Проект Конституції розвиненого соціалізму» [132]. Статті «Конституційні основи політичної системи розвиненого соціалізму» (1978) [133] та «Конституційні основи організації Радянської загальнонародної держави» (1979) [134] поповнили науковий доробок ученого.

Наукові напрацювання професора В. В. Копейчикова були означені широким тематичним спектром та різноаспектною проблематикою. Кожен із напрямів досліджень він висвітлював настільки ґрунтовно, що ці здобутки здатні слугувати теоретичними підвалинами самостійної наукової школи зі своїми послідовниками й учнями.

Так, важливою віхою творчого становлення В. В. Копейчикова стає висвітлення нової тематики – захисту прав людини. Крім монографій, з цієї проблематики підготовлено також відповідні статті: «Маніфест демократії» («Наука і суспільство», 1977) [135] та «Закон, особа, суспільство» («Радянське право», 1977) [136]. Це були одні з перших праць, присвячених дослідженню прав людини. Еволюцію поглядів академіка щодо цього питання висвітлено в третьому розділі дисертаційного дослідження.

Уже знаного та шанованого науковця запрошують на роботу до АН СРСР (1978–1982). Попри об'єктивну неможливість висвітлити цей період наукової діяльності більш докладно, змістовність тогочасних напрацювань можна констатувати з огляду на численні публікації, серед яких статті у всесоюзних журналах «Рівність перед законом і судом» («Соціалістична законність», 1981) [137], «Марксистсько-ленінська концепція прав людини» («Радянське право», 1981) [138].

Упродовж 1980-х років діяльність ученого була спрямована на подальше вивчення прав людини, проте вже в контексті правоохоронної діяльності. Це було зумовлено новим місцем роботи В. В. Копейчикова: свій науковий кадровий потенціал завдяки професору зміцнила кафедра державно-правових дисциплін КВШ МВС СРСР.

У його доробку з'являються праці, присвячені міліції та її взаємодії з населенням: брошура «Органи внутрішніх справ і особистість: проблеми взаємодії» (1985) [139]; статті «Правове виховання і розвиток соціалістичної особистості» (1984) [140], «Реалізація суб'єктивних прав громадян» (1984) [141], «Правоохоронним органам вчитися працювати в умовах розширення демократії і гласності» (1987) [142], «Питання контрпропаганди в процесі викладання теорії

держави та права» (1987) [143], «Соціально-політичні аспекти реалізації соціалістичного самоврядування народу» (1987) [144] «Роль конституційних прав та обов'язків радянських громадян у боротьбі з антисуспільними явищами» (1988) [145], «Що береже моя міліція?» (1994) [146], «Сутність і становлення соціалістичної демократії» (1988) [147]. Фінальним акордом тематики демократизації стає опублікована 1991 року стаття «Розвиток і гуманізація радянського законодавства», яку В. В. Копейчиков підготував спільно зі своїм учнем і послідовником О. Д. Тихомировим [148].

Закономірно, що в наукових розвідках цього періоду превалює тематика прав людини в контексті конституційної реформи. «Удосконалення радянського законодавства на основі Конституції СРСР» (1984) [149], «Реалізація конституційних прав громадян СРСР» (1984) [150], «Роль правової культури у формуванні соціалістичної правової держави» (1990) [151], «Соціальні реалії та права людини» (1989) [152], «Зробити соціалістичне право дійовим інструментом перебудови» (1988) [153], «Інститут приватної власності та підприємства як основні складові громадянського суспільства» (1998) [154] – праці, які в подальшому поповнять спадщину наукової школи прав людини та механізму їх реалізації.

Отже, ознайомившись з історико-правовим доробком професора, можна стверджувати, що акцент змістився в бік демократичних, дещо прозахідних поглядів.

У контексті історичних перетворень варто розглянути також зміни в тематиці та стилі написання наукових досліджень. Демократизація суспільства та свобода слова знаменували відповідні результати: оспівування ідеології залишилось у минулому, як, власне, і жорсткі межі цензури. Починаючи з 1992 року свої наукові праці В. В. Копейчиков писав виключно українською мовою. Вони були присвячені вже відродженню української державності, духовності, правовій культурі й історичному визнанню.

Одним із перших досліджень, опублікованих після здобуття Україною незалежності, була стаття з промовистою назвою «Реалізація прав і свобод

людини» (газета «Урядовий кур'єр», 1994) [155]. У ній ідеться про становлення нової української державності як про синтез захисту прав і свобод людини та принципів моралі. Академік висловив переконання, що не держава формує суспільство, а розвинене демократичне суспільство створює правову державу.

У цей період його наукова спадщина поповнилася ще одним творчим доробком – дослідженням місцевого самоврядування через призму конституціоналізму. Сутність його поглядів та ідей щодо цієї проблематики буде висвітлено в третьому розділі дослідження.

Аналогічні ідеї та переконання відображено в низці друкованих праць, серед яких: брошура «Народовладдя як основа представницької демократії» (1995) [156]; статті «Про концепцію національної безпеки України» (1993) [157], «Державний устрій. Забезпечити баланс інтересів» (1994) [158], «Збагачуймося у межах моральності та законності» (1995) [159], «Організація державної влади і розробка нової Конституції України» (1995) [160], «Питання державної служби в перехідному суспільстві» (1995) [161], «Момент істини. Пізнання конституційних процесів України» (1996) [162], «Шляхом «органічного» компромісу» (1996) [163], «Право як культурна спадщина» (1996) [164], «Теоретичні і практичні питання тлумачення Конституції» (1996) [165], «Гуманістичні засади правової реформи – в чому їх суть?» (1990) [166], «В єдності права та моралі» (1990) [167], «Вихід один – об'єднатися» (1991) [168].

Попри новий виток у своїх наукових інтересах, учений не полишав досліджувати питання прав і свобод людини та їх захисту, на що вказують публікації «Питання формування громадянського суспільства в Україні» (1996) [169], «Сучасна державна національна ідея: особистість, суспільство, право, держава» (1996) [170]. З огляду на вищевикладене, новаторство заснованої професором В. В. Копейчиковим наукової школи з прав людини та механізму їх реалізації в добу незалежності, полягало саме в тому, що правоохоронна діяльність стала невід'ємною їх частиною і безпосередньо засобом реалізації.

Наступним блоком джерельної бази дослідження є наукові рецензії, відгуки та виступи на науково-практичних конференціях, підготовлені академіком

В. В. Копейчиковим у різні роки. Ідеться, серед іншого, про відгуки на дисертаційні дослідження вчених як України, так і республік колишнього СРСР, а також тексти виступів на засіданнях спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій. Варто підкреслити, що наукові рецензії та відгуки на дисертаційні дослідження становлять певний науковий інтерес з огляду на те, що в них теоретик викладає власний науковий погляд на конкретну проблему та пропонує підходи до її розв'язання, що становить гідний теоретичний внесок у відповідну галузь науки. Частково цей матеріал висвітлено в другому розділі нашого дослідження, де розглянуто діяльність ученого як педагога й науковця.

Щоб не дублювати матеріал, вважаємо за доцільне його доповнити. Так, він публікує рецензії на книгу В. Г. Сокурєнка «Прогресивні політичні ідеї в Україні» (1968) [171], монографію М. І. Байтіна «Держава та політична влада» (1974) [172]. Також пише рецензії на видання В. Ф. Опришка «Правові основи управління народним господарством» (1980) [173], О. В. Зайчука «Права людини і расова політика США» (1984) [174], Б. М. Лазарева «Державне управління на етапі перебудови» (1989) [175], П. М. Рабиновича «Проблеми соціалістичної законності розвинутого соціалізму» (1980) [176]; навчальний посібник «Основи загальної теорії держави та права» (1993) [177]; підручник «Теорія держави та права», підготовлений за редакцією А. М. Денисова (1981) [178]. Заслуговує на увагу також рецензія на монографію М. А. Дамірова «Організація державної влади в Азербайджані (1918–1920)» (1998) [179].

Особливо цінними, безперечно, є архівні матеріали його виступів на засіданнях спеціалізованих вчених рад, а також доповідей на засіданнях вчених рад юридичного факультету. Проте до деталізації вказаної теми вдаватися не варто, оскільки значущість архівних матеріалів аргументовано в першому блоці джерельної бази розгляду праць академіка.

Варті уваги його виступи на науково-практичних конференціях. Власним прикладом, особистою зацікавленістю в опануванні теоретичних підвалин юридичної науки він заохочував молодих учених до розроблення наукових проблем, надихав і допомагав їм у написанні доповідей. Основними з них є:

«Питання загальної теорії соціалістичного державного управління» (Київ, 1976) [180], «Гуманістичні основи соціалістичної правової держави» (Харків, 1990) [181], «Подальша демократизація державного апарату і нормативи управління» (Москва, 1966) [182], «Особистість у політичній системі розвиненого соціалізму» (Саратов, 1980) [183], «Наукове управління соціалістичним суспільством і механізм радянської держави» (Мінськ, 1969) [184], «Деякі питання методології і методики юридичних досліджень» (Кишинів, 1965) [185], «Загальна теорія державного управління: предмет, структура, функції» (Харків, 1975) [186], «Основні напрямлення і форми правового виховання в трудовому колективі» (Москва, 1973) [187], «Переростання диктатури пролетаріату в загальнонародну державу та деякі питання теорії соціалістичної держави» (Харків, 1962) [188], «Радянська Конституція та соціалістична особистість» (Харків, 1978) [189], «Соціалістична демократія і трудовий колектив» (Москва, 1973) [190], «Соціалістична законність та деякі питання удосконалення роботи місцевих органів державного управління» (Харків, 1956) [191], «Соціалістична законність, правосуддя і судове управління» (Харків, 1968) [192], «Особистонаукові методи вивчення механізму загальнонародної держави» (Київ, 1964) [193]. Саме ці виступи якнайкраще репрезентують різноаспектність тематики досліджень академіка В. В. Копейчикова. Крім цього, зазначені праці відображають широкий історичний та географічний діапазон участі в наукових конференціях. Своїм особистим прикладом учений доводив молодим науковцям, що навіть незначні доповіді, вузька тематика є прекрасним шансом провадити дослідження, яке, можливо, згодом може стати масштабну працю.

У кожній із зазначених вище та в багатьох інших рецензіях, відгуках на дисертаційні дослідження, виступах на засіданнях спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій, доповідях на науково-практичних конференціях академік В. В. Копейчиков викладав свої погляди та ідеї щодо наукових проблем, розвивав основні теоретичні положення, викладені в дисертаціях та виступах інших науковців, що було його особистим внеском у розвиток теорії та історії держави і права.

До п'ятого блоку джерельної бази дослідження належать такі численні праці академіка В. В. Копейчиков, як навчальні видання (підручники, навчальні й навчально-практичні посібники, лекції). Ці праці він почав публікувати щойно розпочавши кар'єру викладача. Проте вони передусім були призначені для забезпечення навчального процесу, хоча й містили певні ідеї з теорії та історії держави і права, конституційного права, захисту прав людини та становлення громадянського суспільства. У джерельній базі нашого дослідження зазначено лише окремі з них. Про деякі праці цього блоку йдеться в подальших розділах дисертації в контексті становлення академіка В. В. Копейчикова як викладача, висвітлено значущість та особливості методики викладання матеріалу й зацікавлення власне студентів. Водночас окремі навчальні матеріали все ж варто більш докладно розглянути.

Вважаємо за доцільне розпочати з розгляду навчальних матеріалів профільної теми вченого, а саме «Розвиток конституційних принципів організації і діяльності механізму Радянської всенародної держави» (1964) [194]. Ще працюючи на посаді доцента ХЮІ ім. Л. М. Кагановича, В. В. Копейчиков намагався урізноманітнити курс теоретичних дисциплін, викладати право під новим кутом дослідження. Так, 1965 року він публікує курс лекцій «Механізм радянської соціалістичної держави» [195].

Почавши працювати на кафедрі теорії та історії держави і права юридичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка, В. В. Копейчиков одразу потрапляє у вир подій: разом із авторським колективом упродовж 1971–1973 років працює над написанням підручника «Теорія держави та права». Він був першим в Україні узагальненим посібником з цієї дисципліни.

«Робота над цією проблематикою кафедри є актуальною і має важливе наукове значення. В умовах розвинутого соціалізму пріоритетним є процес підвищення ролі правового регулювання, утвердження соціалістичної законності, виникає потреба в розвитку загальнотеоретичних досліджень державно-правових явищ. У цьому контексті й здійснюється робота В. В. Копейчиковим, Є. В. Назаренком та ін. Водночас загострення політичної боротьби між світом

соціалізму й капіталізму в умовах успіхів соціалізму дедалі більше актуалізує юридичний аналіз і розроблення на основі марксизму-ленінізму сучасних буржуазних, реформістських і ревізіоністських концепцій держави та права», – саме так охарактеризовано процес підготовки зазначеного видання [81, с. 9–10].

Подальші його праці лише поглиблювали та вдосконалювали процес навчання студентів і курсантів. Слід зазначити, що професор В. В. Копейчиков публікував чимало навчального матеріалу разом із колегами та учнями, до того ж був відповідальним редактором. Підручники, навчальні посібники, курси лекцій та методичні рекомендації – праці, за якими нині навчаються курсанти, студенти, слухачі. Саме науково-педагогічний колектив кафедри теорії та історії держави і права НАВС є авторами перших українських навчальних підручників та посібників з «Теорії держави і права», «Основ конституційного права України», «Правознавства», «Державного будівництва і місцевого самоврядування», «Прав, свобод та обов'язків людини і громадянина». Усі вони рекомендовані Міністерством освіти і науки України як підручники та навчальні посібники. Це саме той матеріал, який закладає основу правових знань і формує майбутніх юристів та правоохоронців [196–212].

Наступним за значущістю блоком джерельної бази є словники та збірники матеріалів. Такі праці потребують широкої джерельної бази й максимальної концентрації власне науковця задля оптимальної систематизації матеріалу. Адже дослідник, перш ніж розпочати написання наукових праць будь-якого жанру, будь-то вчений чи педагогічний працівник, звертається до історичного документального матеріалу – або вже опублікованого в збірниках та інших виданнях, або віднайденого в результаті власного наукового пошуку, систематизованого, упорядкованого, а потім виданого як оригінальний науковий твір у вигляді збірника документів і матеріалів. Такий пошук науковець може здійснювати як власними зусиллями, так і залучаючи інших осіб під науковим керівництвом ученого – ініціатора наукового пошуку. Саме таким дослідником-пошуковцем і був професор В. В. Копейчиков, який або сам брав участь у наукових пошуках, або керував науковими колективами.

Ми вже наголошували раніше на значній кількості монографічних праць В. В. Копейчикова, написаних ним особисто чи в складі авторських колективів, проте умисно не згадали одну з найбільших фундаментальних праць, яка була розроблена в співавторстві з провідними тогочасними вченими – «Історія Радянської держави і права (у трьох томах)» [213]. Цю значну за обсягом (перший том налічує 606 сторінок, другий – 622, третій – 358) енциклопедичну працю присвячено радянській добі історичного, політичного, економічного, правового та ідеологічного значення. Академік брав участь у написанні другого (розділ «Органи управління народним господарством») та третього (розділ «Конституція СРСР 1936 року – Конституція переможного соціалізму») томів. Як уже було зазначено вище, проблема організації державної влади була його профільною, проте й історія держави та права була наближеною до його наукових інтересів. Знання історії конституціоналізму, а також критичний аналіз історичного минулого зумовили становлення його не лише як експерта в цьому напрямі, а як творця правового поля України.

Поєднавши юридичну практику та викладацьку майстерність, академік В. В. Копейчиков разом із колегами 1995 року опублікував видання «Словник термінів і визначень з курсу “Загальна теорія держави і права”» [214], покликане сприяти опануванню теоретичних дисциплін.

Наша дисертація присвячена дослідженню як наукових здобутків академіка В. В. Копейчикова в царині історико-правової науки, так і його життєвого та професійного шляху (розділ 2), тому до джерельної бази дослідження, на нашу думку, слід включити також публікації, які висвітлюють різні історичні етапи його біографії (бібліографічні видання, публікації в друкованих засобах масової інформації, статті в енциклопедичних і довідкових виданнях). Зазначені напрацювання становлять сьомий блок бібліографічного масиву дослідження.

Більш розгорнуто цю інформацію представлено в межах розроблення наукової проблеми. Слід також зауважити, що учні, друзі й послідовники з невимовним теплом і вдячністю писали про великого вченого. Йому присвячували збірники наукових праць, енциклопедичні видання університетів, у

яких він працював. У засобах масової інформації завжди радо публікували дописи про знаного професора, зокрема матеріали, присвячені ювілейним датам академіка.

Висновки до розділу 1

Розгляд стану наукового розроблення проблеми та аналіз джерельної бази, що стосується історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова, дав змогу дійти таких висновків:

1. У публікаціях авторів, які займалися дослідженням наукових здобутків та особистості академіка В. В. Копейчикова, переважно розглянуто або його життєвий шлях, або праці за окремим напрямом. Комплексного ж дослідження історико-правової спадщини вченого, зокрема його внеску в конституційний процес 1996 року, удосконалення законодавчого регулювання в частині місцевого самоврядування, наукової школи із захисту прав людини та формування громадянського суспільства в Україні досі проведено не було. Зважаючи на те, що праці академіка В. В. Копейчикова містять значний аналітичний масив і практичні рекомендації, присвячені розгляду вищезазначених тем, актуальність яких є затребуваною сьогодні, можна дійти висновку, що проведення комплексного аналізу наукових здобутків ученого дає змогу використати його досвід у сучасній практиці.

2. З огляду на історичний розвиток українського суспільства й історико-правової науки, праці академіка В. В. Копейчикова можна класифікувати, виокремивши два блоки: 1) ті, що були написані в умовах радянського тоталітарного режиму в СРСР, до складу якого входила Україна; 2) праці, підготовлені на теренах України як незалежної демократичної правової держави.

3. Проголошення незалежності України знаменувало переформатування ідей і поглядів ученого. Водночас це був тривалий процес еволюції його правової думки та критичного сприйняття реальності. Кайдани цензури радянської доби розцінювали б таке вільнодумство як вияв позиції «ворога народу», адже подібні

погляди суперечили офіційній ідеології. У зазначений період дослідник був саме тим істинним патріотом, який наполягав на формуванні правового поля молодій державі з урахуванням національної ідеї та менталітету власне народу. Зокрема, починаючи з 1992 року свої праці він писав виключно державною мовою, тобто українською.

4. Джерельною базою дослідження слугували як нормативно-правові акти, так і безпосередньо праці вченого. Уперше було використано матеріали фондів Державного архіву міста Києва, архіву НАВС, Державного архіву Харківської області, архіву НЮУ ім. Я. Мудрого, протоколи засідань, стенограми лекцій, звіти, а також написані академіком власноруч біографії та заповнені анкети.

5. Практична значущість підготовлених В. В. Копейчиковим монографій, брошур, статей, підручників, словників підтверджується їх активним використанням під час підготовки низки історико-правових досліджень.

6. Методологічною основою дисертації є сучасний методологічний інструментарій та концептуальні підходи до вивчення історико-правової спадщини науковця. Саме тому дослідження зазначеної проблематики здійснено на основі таких філософсько-світоглядних підходів, як діалектичний, антропоцентричний, аксіологічний, а також метод герменевтики; загальнонаукових методів, зокрема біографічного, просопографії, системного, формально-логічного (індукція та дедукція), порівняльно-історичного, історико-правового, моделювання; конкретно-історичного та групових методів (їх використовують лише в певній групі наук); спеціально-наукових методів (структурно-функціональний аналіз, метод правової компаративістики, формально-юридичний і статистичний методи). Отже, зазначене засвідчує, що проблема дослідження предмета дисертації сягає за межі виключно теорії держави та права і потребує використання міждисциплінарного підходу, який уможливить процес взаємного доповнення методологією інших галузевих юридичних наук.

7. Квінтесенція та важливість нашого дисертаційного дослідження підтверджується дисбалансом значення видатного вченого та його внеску в

історико-правову науку й обмеженістю інформації про нього та його праці. Без перебільшення можна стверджувати, що він був не лише людиною, яка жила в епоху історичних змін України, а й активним творцем тогочасної історії. Ті пам'ять і теплі слова, з яким нині згадують свого вчителя вже провідні науковці сучасності, є беззаперечним доказом значущості його доробку в історії правової науки, серцях його послідовників та учнів.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ТА ІДЕЙ

В. В. КОПЕЙЧИКОВА

2.1. Формування В. В. Копейчикова як педагога та науковця-правознавця

Володимир Володимирович Копейчиков народився 17 листопада 1923 року в м. Харків. Після революційні буремні роки були означені скрутою. Сім'я була хоч і збіднілою, проте інтелігентною. Батько, Копейчиков Володимир Олександрович, був освіченою людиною. Революція змусила його завершити навчання і поповнити ряди Червоної армії. Після закінчення служби працював у низці республіканських газет, а згодом – юрисконсульт харківського облхарчторгу. Мати, Копейчикова Віра Миколаївна, народилась у сім'ї ремісника. Працювала медсестрою в шпиталях Червоної армії. Проте з 1924 року повністю присвятила себе вихованню сина [69, с. 2].

1931 року В. В. Копейчиков вступив на навчання до середньої школи № 44 м. Харкова. Потенціал майбутнього вченого, громадського діяча виявлявся ще з ранніх років. Уже 1938 року він став членом шкільного комітету комсомолу. Після закінчення навчання в школі 1941 року перед молодим талановитим юнаком, здавалося б, були відкриті всі двері. Проте на заваді стала війна [70, с. 4].

З початком Другої світової війни він пішов на фронт. Довелося швидко подорослішати, оскільки юні роки життя були затьмарені тяжкими боями. Так, з липня 1941 року до листопада 1945 року В. В. Копейчиков здобував освіту та життєвий досвід не на науковій ниві, а на воєнному фронті. Із жахом можна лишень уявити хлопця сімнадцяти з половиною років, який, щойно закінчивши середню школу, раптом опиняється в епіцентрі життєвих перипетій, причому в умовах війни. Різні ситуації, різні люди, різні стосунки. Юнак був командиром протитанкової гармати, мав у розпорядженні шість бійців, окремі з яких за віком годились у батьки. Спочатку вчорашнього школяра відправили до м. Баку, де він

навчався у Вищому військово-морському училищі як курсант. Уже в листопаді 1941 року майбутнього вченого призначили командиром третього стрілецького батальйону 69-ї морської стрілецької бригади на Карело-фінському фронті. Проте війна не шкодує нікого: 20-річний солдат із тяжким пораненням потрапив до шпиталю м. Петрозаводськ. Ледь підлікувавшись, одразу повернувся до військової справи. Так, з листопада 1944 року до вересня 1945 року він проходив службу як помічник командира взводу кулеметного училища в м. Архангельськ [69, с. 2; 70, с. 5].

Пізніше у своїх спогадах він згадував ті роки з трепетом і болем. У збірці «Перемога, що наблизила сьогодні», присвяченій 75-річчю Українській академії внутрішніх справ (далі – УАВС), було зібрано історії уже визнаних учених, які з особистого досвіду знають, що таке пекло війни. В. В. Копейчиков за чотири роки прожив довге життя. Але незламна воля та сила духу допомогли йому вистояти.

«Мої спогади, пов'язані з війною, різноманітні. З фронтових буднів більш за все пам'ятаю тяжкі літні місяці 1942 року, коли німці активно рвалися до Волги. А також ту невимовну радість, яку всі ми пережили у зв'язку з перемогою вітчизняної зброї під Сталінградом. Відтоді все вже йшло по-іншому – попереду була Перемога», – писав В. В. Копейчиков [215, с. 40]. Ці спогади він проніс через усе життя. Той, хто дивився смерті в обличчя, слово «життя» сприймає інакше, цінує кожную мить і кожен подих свободи.

Збірку було опубліковано 1996 року, через півстоліття після закінчення Другої світової війни, а згадка, ніби це було вчора: «Що стосується фронтових епізодів, то варто розповісти про одну відмінність так званих боїв місцевого значення в Карелії, де я воював у складі 69-ї бригади морської піхоти. Особливість полягала в тому, що наші й фінські окопи знаходилися на відстані 100–120 м один від одного. Саме тому ми заздалегідь викочували гармату в темряві, закріплювали трос і, як тільки сходило сонце – відкривали вогонь. Коли починався ворожий артобстріл, ми ховалися в укриття, а гармату стягували за допомогою троса. Були, безперечно, й інші цікаві пригоди, але ця гра зі смертю

запам'яталася найбільше», – легко, навіть трохи іронічно висловлювався В. В. Копейчиков про свої «пригоди», від яких кров стигне в жилах. Він точно знав ціну життя [215, с. 41].

З війни В. В. Копейчиков повернувся переможцем. У боях виявляв непохитну стійкість і самопожертву, мужність і відвагу, за що був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня, а також медалями «За відвагу» (1944) та «За перемогу над Німеччиною у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.» (1946). Проте виявлена доблесть також мала свою ціну: отримані під час боїв травми зробили з молодого юнака інваліда війни [70, с. 13].

Після демобілізації В. В. Копейчиков повернувся до м. Харків. Повоєнні роки були вкрай тяжкими. Після всього лихоліття, пережитого на фронті, він бажав миру та спокою. Тому влаштувався бібліотекарем до школи фабрично-заводської освіти № 2 у рідному місті [18, с. 6]. Але пропрацював там недовго. Жага до знань спонукала молодого здібного юнака пов'язати своє життя з юридичною справою. Того самого року він став студентом екстернату ХЮОІ [69, с. 5].

На той час зазначений навчальний заклад був одним із провідних осередків юридичної освіти й науки. Серед його випускників були відомі тогочасні правознавці, а нині – корифеї науки та практичної діяльності. Викладачами ж були видатні науковці, чиї імена вже є легендарними: заслужений діяч науки і техніки УРСР В. М. Корецький; доктор юридичних наук, професор С. Й. Вільнянський; доктор юридичних наук, професор М. В. Гордон та інші постаті [216]. Мине час і серед цих видатних прізвищ на алеї пам'яті з'явиться іще одне – академік В. В. Копейчиков.

Восени 1946 року майбутній учений став студентом стаціонарного відділення цього інституту. Перші два курси закінчив екстерном. Паралельно з навчанням за сумісництвом працював юрисконсультом на фабриці «Червона нитка». Це була можливість не лише заробити кошти, а й практикуватися в улюбленій справі. І вже в червні 1948 року В. В. Копейчиков став дипломованим юристом, закінчивши навчання з відзнакою. Проте на цьому він вирішив не

зупинятися. Помітивши здібності молодого талановитого студента, йому пропонують вступати до аспірантури [69, с. 31; 14, с. 224].

У повоєнний час науково-дослідну роботу вважали справою непопулярною. Економічне та соціальне становище в країні потребувало робочих рук. Вищі навчальні заклади намагалися заохотити вступати до аспірантури практичних працівників. Але такий підхід виявлявся безуспішним. Бажання зазвичай виявляли одиниці. Серед практичних працівників суду та прокуратури, з огляду на тяжкі умови життя, потягу до науки не було, а зацікавленість виявляли переважно ті, хто на практиці були не досить добре влаштовані. Відповідно, результати екзаменів були невтішними: більшість із них не демонстрували належного рівня теоретичних знань, а отже, не відповідали вимогам до вступу в аспірантуру [71, с. 3–4].

Згідно з даними Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів СРСР ХЮІ, у період з 1944 до 1948 року було захищено лише чотири дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук (одна дисертація 1945-го і три – 1947 року). Таким чином, склад аспірантури поповнювався здебільшого завдяки здібним студентам [71, с. 2].

Одним із таких студентів був В. В. Копейчиков. Окрім високих навчальних показників, він виявляв небайдужість щодо роботи безпосередньо в інституті. Дослідник був активним учасником різноманітних конференцій. Попри травми, отримані під час війни, займався спортом, зокрема волейболом.

Науковим керівником здібного аспіранта був професор Володимир Іванович Сливицький – завідувач кафедри теорії держави та права ХЮІ [72, с. 12]. Будучи значною мірою перфекціоністом, молодий учений В. В. Копейчиков високо зарекомендував себе і в аспірантурі: три кандидатські іспити («Основи марксизму-ленінізму», «Основи дисципліни», «Іноземна мова») склав на оцінку «відмінно». Затвердивши тему кандидатської дисертації «Правові акти місцевих органів державної влади і управління в СРСР», він сумлінно виконував індивідуальний план [71, с. 2–4].

Після закінчення аспірантури 1951 року в статусі старшого викладача кафедри теорії держави та права його направили на роботу в Алма-Атинський юридичний інститут. Попри незначний досвід викладацької роботи, молодого вченого поважали як старші колеги, так і студенти. Згодом у характеристиці на В. В. Копейчикова згадували цей період його викладацької діяльності так: «... За час роботи в Алма-Атинському юридичному інституті товариш В. В. Копейчиков зарекомендував себе з позитивно, як викладач, вимогливий до себе та студентів. Лекції В. В. Копейчиков читав на належному політичному й теоретичному рівні.

Товариш Копейчиков В. В. брав активну участь у науково-дослідній роботі кафедри, готував наукові доповіді на кафедрі й керував роботою студентів у межах діяльності наукового гуртка за спеціальністю “теорія держави та права”. Також товариш Копейчиков В. В. брав активну участь у громадському житті Алма-Атинського інституту, керував політшколою для робітників і службовців, читав лекції та доповіді для студентів на виборчій дільниці» [69, с. 6].

Водночас, попри схвальні відгуки й високу професійну оцінку, через рік учений повертається в Україну і подальші 20 років присвячує себе ХЮІ. Саме тут відбувається становлення В. В. Копейчикова як провідного викладача вищого навчального закладу та знаного науковця. Згодом, у статусі вченого, він переїжджає до м. Київ.

1952 року рішенням комітету ХЮІ від 26 травня 1952 року (протокол № 21) досліднику було присвоєно науковий ступінь кандидата юридичних наук. Молодий, перспективний, ініціативний викладач у серпні цього самого року стає вченим секретарем ради інституту [69, с. 17].

Повернення в рідні стіни ХЮІ мало для вченого певною мірою сакральне значення. Саме цей навчальний заклад допоміг йому оговтатись після страшного виру воєнних літ, саме він викликав у нього зацікавленість юридичними науками, розкрив талант майбутнього академіка. За понад 20 років перебування в навчальному закладі (спочатку як студент, аспірант, потім – старший викладач, доцент, професор кафедри теорії держави та права) В. В. Копейчиков став його гордістю. Упродовж усього життя підтримував активні педагогічні, наукові та

дружні стосунки з колективом інституту, який був для нього невід'ємною складовою життя. Скромного та чуйного молодого викладача завжди шанували співробітники й учні.

Окрім плідної наукової діяльності, на той час він обіймав посаду старшого викладача кафедри теорії держави та права, підкріплював теоретичні знання практичною роботою. Це ще більше підвищувало його професійну майстерність. В. В. Копейчиков успішно справлявся з навчально-методичною роботою, читав курси теорії держави та права, історії політичних і правових учень, конституційного права, займався дослідницькою роботою [5, с. 104].

Така відданість науці жодним чином не заважала науковцеві активно займатися громадською діяльністю в інституті й поза його межами. Адже протягом п'яти років він був секретарем парткому ХЮІ, членом Пленуму Київського райкому партії м. Харків, його обирали депутатом міської ради [69, с. 30].

Висловлюючи вдячність навчальному закладу, у стінах якого відбулося становлення видатного вченого, його учні зазначили: «Наукова та педагогічна активність колективу інституту, принципове, але водночас доброзичливе ставлення до нової генерації молодих учених допомогли В. В. Копейчикову розкрити найкращі професійні та людські якості. В інституті відбулося його становлення не лише як ученого та педагога, а й як організатора навчально-виховного процесу, громадського діяча» [18, с. 6].

Його самовіддана праця не залишалася непоміченою. Цей талановитий викладач, щира та відкрита людина на лекціях збирав завжди аншлаг. Йому вдалося завоювати прихильність і повагу тисяч студентів. Визнання серед наукової еліти теж не змусило чекати на себе: у квітні 1956 року В. В. Копейчикова було затверджено виконуючим обов'язків доцента, а вже в липні 1957 року він обійняв посаду доцента кафедри теорії та історії держави і права (рішення вищої атестаційної комісії від 13 липня 1957 року) [69, с. 26].

Водночас основним його покликанням залишалась дослідницька діяльність у сфері права. Тематика державного будівництва та розвитку суспільного життя

проходить червоною ниткою крізь усю наукову спадщину В. В. Копейчикова, не втративши своєї актуальності донині.

Викладацька практика дедалі більше захоплювала вченого. Він із радістю ділився з учнями своїми знаннями, широкою ерудицією, ідеями, науковими знахідками. Висока культура педагога слугувала взірцем для його послідовників. Жага до нових знань і відкриттів була для доцента В. В. Копейчикова непереборною.

Він не лише був провідним лектором і чудовим викладачем, а зумів завоювати любов своїх слухачів. «Улюблений педагог», – з упевненістю скаже кожен, хто був його учнем. Учений прекрасно знався на психології, знав потреби студентів. Крім навчального процесу, В. В. Копейчиков ставив за мету розкрити потенціал власне студента, розпалити бажання та інтерес до історії та теорії держави і права, історії правових і політичних учень. Він був керівником наукових гуртків, куди намагався залучати талановиту молодь. Уміння розпізнавати перспективних учнів допомагало йому протягом усього життя, надавши можливість відкрити цілу плеяду видатних учених України, послідовників його наукової школи [57, с. 48].

Отож, опікуючись молодими талантами, на той час ще доцент В. В. Копейчиков був переконаний, що не кількість охочих, а саме їх здібності й натхнення є запорукою плідної роботи в дослідницькій сфері. Зацікавити учнів зможе лише прекрасний викладач, а захопити їх – геніальний. Знайти з-поміж сотень одиниці й розкрити їх наставник В. В. Копейчиков вважав своїм покликанням.

Займаючись уже більш серйозними науковими питаннями зі старшокурсниками, педагог клопотав про студентів молодших курсів. Задля стимулювання жаги до знань і більшого зосередження на предметі вивчення він пропонував ставити заліки не лише за курсову роботу, а й за рецензії, змістовні виступи, наукові доповіді на конференціях. Затиснений у межі радянської системи освіти й виховання, він все ж намагався не лише зробити навчання обов'язком, а й викликати інтерес молоді до науки. Індивідуальний підхід, можливість творчого

вибору та самореалізації не задовольняли бюрократично налаштованих керівників, проте робили з педагога улюбленого викладача для студентів. Він не погоджувався з лещатами системи, а навпаки, надавав можливість проявити себе саме в той спосіб, який був цікавим для учня. Проте й вимоги були відповідними [73, с. 144–155].

Дослідник був справжнім пошуковцем не лише в контексті наукової діяльності, а й щодо вміння розгледіти майбутнього вченого. Робота в наукових гуртках була для нього не формальністю, а творчою нивою. Аби зацікавити перспективних студентів для подальшого вступу до аспірантури, він пропонував залучати їх як співавторів до наукових видань кафедри, розміщуючи їхні прізвища в авторському списку. Як науковець В. В. Копейчиков був знаним лектором, а як педагог – здобув визнання наставника, друга й порадника [74, с. 13].

Разом із досвідом викладацької та дослідної роботи зростало й персональне визнання в науковому світі. Так, у березні 1964 року вченого призначили виконуючим обов'язків завідувача кафедри теорії держави та права (наказ від 20 березня 1964 року № 102) [69, с. 64]. Науковець жив і творив керуючись принципом, згідно з яким досконалості немає меж.

Як і в студентські роки, будучи вже визнаним педагогом, він не зупинявся на досягнутому. Учений продовжує досліджувати тематику державного будівництва та функціонування владних органів. Упродовж 1966–1968 років, обіймаючи посаду старшого наукового співробітника кафедри теорії держави та права ХЮІ, він завершив роботу над докторською дисертацією на тему «Питання теорії механізму радянської соціалістичної держави» [15, с. 247; 217].

Тематика дослідження була значущою. До нього була прикута увага видатних тогочасних учених. Чого були варті лише офіційні опоненти: Петро Омелянович Недбайло (заслужений діяч науки УРСР, доктор юридичних наук, професор КДУ ім. Т. Г. Шевченка); Олександр Пилипович Шебанов (доктор юридичних наук, професор Інституту дружби народів імені Патриса Лулумби);

Мокічев Костянтин Андрійович (доктор юридичних наук, професор, ректор Всесоюзного юридичного заочного інституту м. Москва).

«... Кафедра теорії держави та права юридичного факультету Московського державного університету імені В. М. Ломоносова як провідна організація дає схвальний відгук на дисертацію. Згідно з ним, рецензоване дослідження є результатом ґрунтовної та системної праці автора, що свідчить про його широку ерудицію. Праці притаманний дух наукового пошуку, у ній виражено прагнення автора підійти по-своєму до питань, що вже містяться в офіційній літературі, узагальнити матеріали у світлі нових фактів і тенденцій розвитку державності», – зазначено про роботу вченого в протоколі «До утвердження наукового ступеня доктора юридичних наук на основі захисту дисертації» від 25 травня 1969 року [69, с. 49].

Блискучий захист докторської дисертації у травні 1969 року дав В. В. Копейчикову перепустку до елітного кола провідних учених-юристів СРСР. Адже наукові результати дослідження містили самостійну розробку наукових теорій і концепцій, що стали надзвичайно важливими з наукової та практичної точок зору державно-правових явищ. Через рік доцента В. В. Копейчикова призначили виконуючим обов'язків професора кафедри теорії держави та права (протокол засідання Ради ХЮІ від 19 червня 1970 року № 15) [69, с. 37].

Діяльність вченого на поприщі науки вже сягала всесоюзного значення. Харків став затісний для нього. У наказі інституту від 24 серпня 1971 року № 292 йдеться: «В. о. професора В. В. Копейчикова звільнити із займаної посади у зв'язку з обранням його за конкурсом у Київському держуніверситеті імені Т. Г. Шевченка з 27 серпня 1971 року» [69, с. 38]. Так де-юре закінчився його період життя у Харкові, але зв'язок зі своєю альма-матер науковець буде підтримувати протягом усього життя.

1971 року в статусі знаного педагога і вченого В. В. Копейчиков переїжджає до Києва. Тут перед ним відкрилися нові горизонти. Він одразу завойовує повагу колег і прихильність студентів, які із задоволенням відвідували його лекції та семінари [66, с. 53].

На посаду професора кафедри теорії держави та права юридичного факультету КДУ ім. Т. Г. Шевченка його призначили 10 травня 1971 року. Розпочав свою діяльність тут 1 вересня 1971 року. Робота на факультеті й кафедрі передбачала навчальну, навчально-методичну, науково-дослідницьку та ідейно-виховну складові [90, с. 37].

Самовіддана праця не залишилася непоміченою. Так, юридичний факультет поповнився ще одним іменитим лектором, знаним науковцем. За значні наукові досягнення, активну педагогічну діяльність йому 1972 року рішенням Вищої атестаційної комісії було присвоєно вчене звання професора [13, с. 116].

Університет був його життям. Він із радістю та самовідданим завзяттям як викладав поточний навчальний матеріал, так і розробляв нові спецкурси. Окрім провідної дисципліни кафедри – «Теорія держави та права», заслугою вченого було розроблення спецкурсів «Критика сучасних буржуазних теорій» та «Актуальні проблеми теорії держави та права», а також програми експериментального курсу «Філософські проблеми юридичної науки». Професор В. В. Копейчиков був одним із провідних викладачів на кафедрі теорії держави та права. Попри свій високий статус, привілейоване становище він відкидав. Підтвердженням цього слугує той факт, що навантаження годин саме в нього було найбільшим з-поміж усіх співробітників кафедри – 919 навчальних годин на рік [81, с. 86].

Переїзд до Києва, зміна місця роботи лише стимулювала наукову діяльність професора. Тільки за 1972 рік він написав та опублікував п'ять масштабних наукових статей. Підготував відгук на докторську дисертацію М. М. Кулажнікова «Радянське право, традиції й обряди у їхньому зв'язку і розвитку». Також йому довірили розробку лекцій і викладання на факультеті міжнародних відносин. Крім цього, учений завжди знаходив час на участь у конференціях. Свою діяльність у новому вищому навчальному закладі він ознаменував участю в міжвузівській науковій конференції з доповіддю «Нормативи управління і законність в управлінській діяльності». Здавалося б, що таке звичайна конференція для іменитого професора? Проте він не цурався виступати, демонструючи власним

прикладом молодим ученим важливість навіть незначних наукових досліджень [86, с. 60; 93, с. 15].

Професор В. В. Копейчиков читав лекції та проводив семінари з курсів «Теорія держави та права», «Актуальні проблеми теорії держави та права і критика сучасних буржуазних теорій», «Історія політичних вчень», «Вступ до спеціальності», «Філософські проблеми юридичної науки», «Теорія та історія держави і права». Причому останні два курси він читав на філософському факультеті університету. Розроблену вченим програму філософського підтексту правознавства колеги схвалили не одразу. Проте й тут учений настояв на своєму. Акцентуючи увагу на тому, що кримінальне, цивільне, господарське сімейне та інші галузі права мають тісний зв'язок з філософською думкою і філософією права, він стверджував, що студенти цього факультету ще реалізують свої знання як у теоретичній науці, так і в практичній діяльності [78, с. 2; 81, с. 83].

Діяльність професора не обмежувалась лише юридичним факультетом. Адже він проводив заняття на факультеті міжнародних відносин і права та філософському факультеті. Це неабияк характеризує його як всебічно підготовленого викладача та науковця, який не має меж саморозвитку і якого не лякають нові горизонти. Він не боявся виражати свою думку чесно та справедливо. Саме тому так делікатно, але влучно він висловився про монографію «Вступ до загальної теорії держави та права» свого шанованого опонента з докторської дисертації, а в подальшому – колеги по кафедрі П. О. Недбайла. Так, у протоколі № 10 засідання кафедри теорії та історії держави і права від 7 лютого 1972 року зафіксовано такі зауваження В. В. Копейчикова: «Слід констатувати вагоме позитивне значення роботи П. О. Недбайла для розвитку науки теорії держави та права. Проте варто звернути увагу на те, що професор розглядає право здебільшого як нормативну категорію. Водночас досліджувати право варто з позиції не лише норми, а й соціальної цінності. Перекоаний, що під час викладення проблем теорії не можна нівелювати розгляд інших суспільних категорій» [86, с. 42].

У сфері навчально-методичної роботи майбутній академік міг пишатися такими надбаннями:

- регулярно укладав робочі плани з курсів, які проводив;
- розробив тематику курсових і дипломних робіт;
- опублікував методичний посібник з курсу «Основи правових знань» для студентів 4-го курсу філософського факультету;
- розробив програму спецкурсу «Теорія та історія держави і права» для студентів 4-го курсу філософського факультету;
- уклав програму зі спецкурсу «Актуальні проблеми теорії держави та права і критика сучасних буржуазних теорій»;
- підготував до друку програму з курсу «Основи радянського законодавства» для середніх спеціальних навчальних закладів УРСР;
- написав главу та здійснив загальну редакцію навчального посібника «Основи правових знань» для системи комсомольського навчання;
- викладав курс «Вступ до спеціальності»;
- обіймав посаду голови методичної комісії юридичного факультету (1971–1973 рр.);
- був головою комісії факультету з атестації студентів [79, с. 33; 80, с. 11, 87].

Лише за два роки роботи в університеті підготував низку наукових праць, серед яких:

- «Механізм держави» (1972) і «Основні функції держави» (1972), які згодом стали розділами до підручника з теорії держави і права, підготовленого авторським колективом кафедри;
- «Суть і функції соціалістичної держави» (1973), яка також стала розділом підручника кафедри;
- наукові статті: «Про предмет юридичної науки і науки загальної теорії держави і права» (написана за матеріалами виступу на Всесоюзній нараді з питань теорії держави та права), «Актуальні проблеми теорії соціалістичних держави і

права» (опублікована в збірнику конференції, що відбулась у м. Москва 1974 року), «Про управлінську функцію права» [79, с. 31; 81, с. 25; 91, с. 7].

У звіті про навчально-методичну та науково-дослідницьку роботу за 1973 рік кафедри теорії держави та права зазначено, що в поточному році професор В. В. Копейчиков брав участь у двох всесоюзних конференціях, де виступав із доповідями: «Правове виховання в трудовому колективі» та «Соціалістична демократія і трудовий колектив». Загалом 25 друкованих праць. Матеріали звіту засвідчують, що показники професора були найвищими серед усього викладацького складу кафедри. Професор В. В. Копейчиков працював не покладаючи рук, захоплювався дослідженнями, повсякчас відкриваючи нові горизонти юридичної науки [91, с. 45; 92, с. 62–63].

Слід додати, що багатогранність такої особистості, як професор В. В. Копейчиков, виявлялась і в нестандартному підході до викладу матеріалу. Так, курс «Основи правових знань» (здавалося б цілком теоретичного спрямування), програму якого і писав професор, він підготував із філософським акцентом. Як зазначено в протоколі № 5, засідання кафедри теорії держави та права від 29 грудня 1974 року, саме такий метод і критикували його колеги: мовляв занадто мало акцентується увага на питаннях наукового комунізму. Але професор прагнув обстоювати не ідеологічні позиції влади, а наукові засади [78, с. 10–11].

Студенти любили свого вчителя. Попри свою вимогливість, він сам завжди прагнув бути на висоті. Постійно підвищував свій фаховий рівень, багато читав і, здавалося, не було таких питань, на які б він не знайшов відповіді. Про відкриту лекцію професора В. В. Копейчикова на тему «Радянська держава і право в політичній організації соціалістичного суспільства», на яку залюбки прийшли колеги, професор Є. В. Назаренко сказав так: «Лекція була прочитана цікаво та мала глибокий науковий, проблемний характер. Лектор цілком володів матеріалом. Варто зазначити, що лекція була проговорена, а не прочитана. Відмінне знання предмета визначило вільну манеру викладення теми. Студенти слухали зацікавлено» [81, с. 58].

На наукових і науково-практичних конференціях всесоюзного і республіканського масштабів ученим виголосив низку доповідей з актуальних теоретичних питань держави та права. Окрім цього, лише за 1974 рік В. В. Копейчиков був опонентом з однієї докторської дисертації та трьох кандидатських, одна з яких була підготовлена здобувачем В. Ф. Опришком і заслухана на засіданні вченої ради КДУ ім. Т. Г. Шевченка. До того ж на той час кафедра теорії держави та права вищезгаданого університету була провідною установою із захисту дисертацій за цією спеціальністю. Учений тричі готував відгуки на дисертаційні дослідження за поточний рік. Вдячна була за відгук на докторську дисертацію і О. А. Лукашева, яка захистила роботу на тему «Правосвідомість і законність у соціалістичному суспільстві». А через два роки професор В. В. Копейчиков виступив рецензентом докторської дисертації своєї колеги доцента Н. С. Прозорової на тему «Перемога марксистського учення про державу на Гаазькому конгресі» [79, с. 17, 37; 83, с. 18; 91, с. 46].

1975 року було завершено, подано на кафедру та обговорено працю професора В. В. Копейчикова «Соціальне управління і право». Стаття, яка була значною за обсягом (два друковані аркуші), отримала позитивні відгуки. Тому надалі на її основі було підготовлено тези доповіді «Загальна теорія державного управління: предмет, структура, функції», яку оприлюднено на республіканській науковій конференції в м. Харків.

Його діяльність у виховній роботі на факультеті й за його межами передбачала виконання таких функціональних і громадських обов'язків, тимчасових доручень:

- викладання однієї з основних правових методологічних дисциплін;
- виконання обов'язків заступника секретаря партійного бюро факультету з ідейно-виховної роботи;
- реалізація функцій керівника теоретичного семінару викладацького складу на факультеті;
- діяльність як куратора академічної студентської групи;

– виконання обов'язків голови науково-методичної ради юридичного факультету;

– опублікування низки власне наукових і науково-популярних праць з актуальних питань соціалістичної держави і права та критики буржуазних теорій.

Окрім цього, науковець виконував такі громадські завдання: був відповідальним редактором міжвідомчого наукового збірника; регулярно читав лекції для студентів, на підприємствах і в установах; був викладачем науково-методичної ради з права Київської міської організації «Знання», членом редколегії республіканського журналу «Радянське право», а також керівником студентського проблемного гуртка [81, с. 84; 90 с. 31].

Проте й на той час творчі та наукові пошуки В. В. Копейчикова не обмежувались суто викладацькою діяльністю. Він завжди був у вирі життя. Не менш значущою є його діяльність як члена спеціалізованої вченої ради юридичного факультету КДУ ім. Т. Г Шевченка. Будучи суворим, але справедливим, він завжди обстоював інтереси молодих учених, був батьком-наставником нині вже багатьох академіків і професорів. Так, ще далекого 1977 року він став науковим керівником аспіранта-заочника О. Д. Крупчана, який писав дисертацію на тему «Соціалістична державна організація (питання теорії)». Нині він є професором, доктором юридичних наук, академіком НАПрН України. Також був науковим керівником аспіранта-заочника О. С. Огірка, який писав дисертацію на тему «Соціалістичний трудовий колектив – активний суб'єкт політичної організації розвиненого соціалізму». Нині він кандидат юридичних наук професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. Обидва корифеї є послідовниками свого великого наставника в науці [84, с. 19; 87, с. 7].

Як вже було зазначено, професор В. В. Копейчиков залюбки брав участь у різноманітних наукових конференціях, консультував і спрямовував молодих науковців, був керівником спеціалізованих гуртків, надавав відгуки і рецензії щодо наукових праць своїх колег. Підтвердженням цього є дані Державного архіву міста Києва за 1975 рік, де в матеріалах справи містяться приписи про

підтримку студентів 4-го курсу А. М. Хорошилова та В. С. Губенка до вступу в аспірантуру, написання позитивного відгуку на проходження практики студентом А. М. Кантуром, а також рецензії на книги Б. Н. Топроніна «Політична система соціалізму», М. І. Байтина «Держава та політична влада» та М. І. Корнієнка «Радянське право» [76, с. 24, 32; 77, с. 17, 53].

У свого колеги доцента М. П. Стеценка він виступив рецензентом проекту монографії «Загальнотеоретичні питання права і політики розвиненого соціалізму». Виважено й доцільно він висловив зауваження про детальніший аналіз всіх форм впливу економічного базису на політику та право, зауваживши, що лише після цього варто аналізувати питання про владу у сфері ідеології. Окрім цього, науковець рекомендував більш чітко дослідити проблематику співвідношення політичної влади й держави. Зауваження М. П. Стеценка взяв до уваги, завдяки чому дослідження стало більш глибоким і всебічним [81, с. 77].

Професор В. В. Копейчиков не відмовляв у підтримці чи допомозі. У цьому контексті слід згадати рекомендації щодо уточнення теми дисертаційного дослідження аспіранта В. В. Хірсіна «Юридичний позитивізм». Так, учений зазначив, що тема є доволі широкою і неконкретною, тому було б доцільно звужити проблематику досліджень [78, с. 39]. До порад професора аспірант дослухався і вже 1978 року захистив кандидатську дисертацію на тему «Сучасний буржуазний юридичний позитивізм».

Підтримка В. В. Копейчикова допомогла також аспіранту П. В. Кузьменку під час написання дослідження «Теоретичні питання правового виховання». Відзначивши передусім наполегливість та ентузіазм молодого вченого, професор акцентував увагу на актуальності та новизні результатів дослідження, звісно, підтримавши цю роботу як таку, що відповідає критеріям захисту [83, с. 6].

В. В. Копейчиков не боявся складних завдань. Більше того, саме йому довірили бути керівником проблемного гуртка «Соціалістична держава і політична організація радянського суспільства», про що свідчать протоколи засідань кафедри теорії держави та права. У групі працювали десять учнів. Така організація роботи дала змогу залучити до наукової роботи студентів юридичного

факультету різного рівня підготовки. Працюючи в проблемній групі, вони здійснили низку наукових досліджень. Заняття проводились щотижня, кінцевим результатом поточної проблематики було написання повідомлень та есе. Під керівництвом свого знаного наставника студенти проблемної групи згодом навіть готували доповіді, які виголошували на наукових студентських конференціях (студент А. М. Хорошилов виступив на 31-й науковій студентській конференції з доповіддю «Поняття трудового колективу», а на 32-й науковій конференції – на тему «Трудовий колектив у системі соціалістичної демократії»). Такий результат роботи характеризує його не лише як ученого, а й висококваліфікованого педагога. Цей період наукових пошуків В. В. Копейчикова означений дослідженнями проблем трудового колективу і його місця в системі демократії [82, с. 24; 93 с. 6].

1975 рік був надзвичайно продуктивним для науковця: планову роботу в університеті він вдало поєднував із власними науковими дослідженнями. Підготовлені тези «Роль науки про державу та право у формуванні поваги особистості до закону» (м. Київ), «Загальна теорія державного управління: предмет, структура, функції» (м. Харків) та «Політична організація суспільства розвиненого соціалізму» (м. Ташкент) було представлено на всесоюзних конференціях. Разом із професором Є. В. Назаренком учений підготував комплексне дослідження «Науково-дослідницька робота студентів та її зв'язок з навчальним процесом». Доповідь була представлена на конференції в Одесі та мала важливе практичне значення, оскільки багатолітній досвід роботи і вдячність тисяч учнів говорять самі за себе [80, с. 12].

Варто констатувати також визнання В. В. Копейчикова як майстра-правознавця всесоюзного масштабу. У 1975 році він підготував відгук на докторську дисертацію О. А. Тихонової «Виникнення і розвиток зарубіжних соціалістичних федерацій». Того самого року він був опонентом двох докторських дисертацій: І. Я. Дюрягіна (Уральський державний університет імені О. М. Горького) та О. Ф. Граніна (КВШ МВС СРСР) та однієї кандидатської – Г. П. Тимченка (Інститут держави та права АН УРСР (далі – ІДП

АН СРСР)). 1977 року він виступив опонентом під час захисту докторської дисертації Л. І. Загайнової «Економічна діяльність соціалістичної держави і закони економіки» (ІДП АН УРСР). Окрім цього, згідно з матеріалами Державного архіву м. Києва, того самого року він надав відгук на докторську дисертацію В. В. Лазарєва «Правозастосовні акти та їх ефективність в умовах розвинутого соціалістичного суспільства» [80, с. 7; 83, с. 41; 85, с. 13; 87, с. 6; 88, с. 53].

1976 року професор В. В. Копейчиков представив науковій спільноті доповідь «Питання загальної теорії соціалістичного державного управління» на республіканській науковій конференції «Правові проблеми управління народним господарством», що відбулася в м. Київ [82, с. 21].

Подальші кілька років професор В. В. Копейчиков присвятив роботі над проектом Конституції УРСР 1978 року. Його залучили до цього процесу вже як досвідченого правознавця, провідного теоретика й знаного практика.

Наступні роки (з 1978-го до 1982 року) професор В. В. Копейчиков провів у м. Москва, де на посаді старшого наукового співробітника відділу прав людини працював у ІДП АН СРСР. Робота була пов'язана з дослідженням діяльності соціалістичних трудових колективів, їх соціально-політичного і правового статусу, ознайомленням із практикою соціального планування, яка набула значного розвитку в діяльності підприємств і місцевих рад. Брав участь у наукових експедиціях, котрі бригади ІДП АН СРСР регулярно проводили в багатьох областях країни з різноманітною тематикою, у тому числі щодо питань організації функціонування трудових колективів.

Професор В. В. Копейчиков у складі експедиційних бригад від Інституту об'їздив багато міст і регіонів СРСР. Окрім цього, присвятив час ознайомленню з матеріалами соціологічних експедицій, які заклад проводив із проблематики узагальнення правових форм виробничої демократії, зокрема в м. Калініні, Мінську, а також в Естонській, Вірменській та Узбецькій РСР. Предметом дослідження були матеріали діяльності робочих нарад, які відбувалися на підприємствах вищезазначених міст і республік; матеріали діяльності

профспілкових організацій зі здійснення організаційно-правових заходів, які забезпечували успішну діяльність трудових колективів; матеріали узагальнень, пов'язаних з аналізом планів соціального розвитку як трудових колективів, так і адміністративно-територіальних одиниць; матеріали, що висвітлювали особливості регулювання правового статусу трудових колективів згідно із законодавством відповідних республік.

Проте на тлі всього вищезазначеного особливий інтерес у професора викликали матеріали експедицій, у яких він безпосередньо брав участь. Окрім цього, В. В. Копейчиков досліджував законодавчий матеріал союзних республік, що був пов'язаний з проблематикою національно-державного будівництва. Брав активну участь у творчих бесідах і диспутах.

Учений досліджував питання щодо ефективності та якості як невід'ємних рис радянського державного керівництва, а також розвитку соціалістичної демократії. Результати цих наукових пошуків було висвітлено у двох колективних монографіях, написаних у межах розроблення планових тем АН СРСР: «Політична організація розвиненого соціалістичного суспільства» (1978) та «XXV з'їзд КПРС про розвиток соціалістичної демократії, управління і законодавства» (1979) [78, с. 36–37; 82, с. 14; 87, с. 3].

Досвід діяльності на такій посаді, безперечно, допоміг йому більш чітко прояснити деякі важливі проблеми розвитку трудових колективів на тогочасному етапі становлення суспільства, особливо актуальні питання правового регулювання організації праці. Окрім цього, згідно з даними доступних архівних матеріалів, зокрема особистих анкетних даних професора, які наявні в особовій справі НАВС, з вересня 1980 року за сумісництвом він викладав в Академії МВС СРСР м. Москва [70, с. 5]. На жаль, з об'єктивних причин детальніше висвітлити цей період життя та наукових пошуків ученого неможливо, адже архівні матеріали тих років знаходяться нині в м. Москва.

Проте викладацька діяльність на рідній землі вабила його більше, ніж московські горизонти. Тому, попрацювавши в м. Москва, 1982 року він повернувся в Україну. Цей переїзд став для професора В. В. Копейчикова

знаковим. З цього моменту його наукова і творча діяльність, особисті здобутки й нагороди стали надбанням КВШ МВС СРСР. Цей навчальний заклад став для нього не лише місцем роботи, а фактично другою домівкою. До останнього подиху вчений був йому відданий.

Хоча В. В. Копейчикова немає вже поруч з нами, але його добрі справи продовжують жити, надихаючи його учнів, колег, друзів працювати на благо держави, як свого часу працював і сам професор.

У цьому дослідженні використано архівні матеріали Києва, Харкова й особові справи безпосередньо вченого, положення основних наукових публікацій та праці про його життя та науковий шлях. На жаль, частина архівних матеріалів особливо тих, що датовані ще серединою ХХ століття, з часом були втрачені або знищені. А період його діяльності в м. Москва взагалі є малодослідженим. Попри це, основні відкриті матеріали його життєпису опрацьовані та представлені в роботі практично в повному обсязі.

Підрозділ містить матеріали щодо життєвого шляху та наукової спадщини професора В. В. Копейчикова в період до його діяльності в НАВС. Дійсно, у м. Харків відбулося його становлення як ученого, КДУ ім. Т. Г. Шевченка розкрив його як видатного науковця, а робота в м. Москва сприяла визнанню його як ученого-правознавця вже всесоюзного масштабу. Його творчий потенціал збагачувався новими досягненнями. Згідно з джерелами харківського періоду життя професора, він був одним із засновників наукової школи з теорії механізму демократичної держави [5, с. 104].

Підбиваючи підсумки, слід констатувати значний талант і надзвичайну працелюбність ученого. На той момент його творчий доробок налічував понад 120 наукових праць. Як викладач він надихав студентів, а як наставник – опікувався молодими вченими, будучи науковим керівником аспірантів.

За своє непросте життя, а пережив він війну і голодомори, В. В. Копейчиков навчився бути вірним своїм переконанням. Тому його ідеї випереджали час, його роботи не втратили актуальності й нині, його учні продовжують шлях свого вчителя. Ім'я вченого внесено до «золотого фонду» визнаних професорів багатьох

вищих навчальних закладів країни. А ті, хто мав честь із ним бути знайомим, згадують про нього: «В. В. Копейчиков – шанована всіма людиною, напрочуд чуйною і щедра душею, доброзичливий, оптиміст, якому притаманні високі духовні якості й особиста привабливість» [14, с. 227].

2.2. Діяльність В. В. Копейчикова в Національній академії внутрішніх справ та правоохоронних органах

Період від місцевих курсів міліціонерів Харківської губміліції (11 червня 1921 року) до НАВС, яка 2016 року відзначила 95-річний ювілей [218], засвідчує, що нині це без перебільшення один із провідних вищих юридичних навчальних закладів країни. Саме він став альма-матер для багатьох визнаних науковців, які зробили неоціненний внесок у розвиток юридичної науки та практичної діяльності. Творять вони історію й нині, продовжуючи шлях своїх видатних попередників. Серед знаних учених академії вирізняється постать академіка Володимира Володимировича Копейчикова.

Ідеться про двадцять років служіння Закону у відомчому навчальному закладі правоохоронного профілю, де виховують не просто майбутніх юристів, а служителів Феміди, борців за порядок і справедливість. В. В. Копейчиков проміняв захмарні перспективи московських кабінетів на формування еліти правоохоронної діяльності в Києві.

Напередодні нового 1983 року КВШ МВС СРСР радо відчинила двері вже видатному вченому. З цього моменту і до останнього подиху життя дослідника права було нерозривно пов'язане з цим навчальним закладом. Протоколом КВШ МВС СРСР від 3 січня 1983 року № 1 було офіційно затверджено на посаду професора кафедри державно-правових дисциплін В. В. Копейчикова [70, с. 1]. Широта його наукових досліджень давала можливість обрати кафедру, перед ним були відкриті двері найіменитіших вишів СРСР. Проте його вибір пав саме на КВШ МВС СРСР. Відтоді почалась багатолітня праця вченого у відомчому

навчальному закладі, а творчий і науковий колектив кафедри теорії та історії держави і права став для В. В. Копейчикова другою родиною [67, с. 87].

Про високу оцінку кваліфікації науковця свідчить характеристика, надана професору після року роботи в КВШ МВС СРСР, підписана начальником Школи генерал-майором внутрішньої служби В. М. Снежинським: «Товариш В. В. Копейчиков є знаним спеціалістом у галузі теорії держави та права і державного права. Ним опубліковано понад 120 наукових праць, у тому числі 12 монографій, написаних як особисто, так і в співавторстві. Під його керівництвом підготовлено низку кандидатів та докторів юридичних наук.

За час роботи в КВШ МВС СРСР В. В. Копейчиков проявив себе кваліфікованим викладачем. Його лекції означені високим ідейно-теоретичним рівнем, доступною формою викладу матеріалу, умінням встановити контакт з аудиторією. Надає консультативну допомогу молодим викладачам, проводить роботу з підготовки наукових кадрів через ад'юнктуру. У сфері наукової роботи він успішно досліджує проблеми охорони прав і свобод громадян у діяльності органів внутрішніх справ. За профілем своїх досліджень професор В. В. Копейчиков був учасником міжнародного конгресу політичних наук, Всесоюзних і республіканських конференцій. Спільно з групою вчених брав участь у підготовці проекту Конституції Української РСР 1978 року.

Є активним учасником суспільного життя, добросовісно виконує партійні завдання, регулярно виступає з лекціями перед робітниками, працівниками правоохоронних органів. Товариш В. В. Копейчиков політично грамотний, морально стійкий, заслужив повагу в колективі» [70, с. 6].

Організатор, педагог, наставник, учений, друг, щира і відкрита людина – це далеко не повний перелік характеристик, які сказав би про Володимира Володимировича кожний, хто його знав. Цілком заслужено на 60-річчя великого вченого вшанували не лише КВШ МВС СРСР, а й столична адміністрація, рідний Харків та інші вищі навчальні заклади України. Професор був одним із перших, хто отримав високу нагороду – медаль «У пам'ять 1500-річчя Києва» (рішення Київського міськвиконкому від 26 грудня 1983 року) [70, с. 3]. Це була не просто

відзнака, а державна нагорода СРСР, заснована указом Президії Верховної Ради СРСР 10 травня 1982 року на честь 1500-річчя від заснування міста Києва. Ювілейною медаллю «У пам'ять 1500-річчя Києва» нагороджували: робітників, спеціалістів народного господарства, працівників науки й культури, державних установ і громадських організацій, військовослужбовців та інших осіб, які своєю працею зробили внесок в економічний і соціально-культурний розвиток міста і які, як правило, проживали в Києві або його передмістях щонайменше 10 років [219].

Рішенням Київського міськвиконкому від 26 грудня 1983 року професора В. В. Копейчикова було нагороджено не менш престижною нагородою – медаллю «Ветеран праці» [70, с. 3]. Цією відзнакою нагороджували трудівників народного господарства СРСР за багаторічну бездоганну працю в народному господарстві, галузі науки, культури, народної освіти, охорони здоров'я, державних установах та громадських організаціях, а також робітників і службовців, визнаючи їх трудові відзнаки в досягненні трудового стажу.

Всього за два роки роботи в КВШ МВС СРСР «за успіхи в соціалістичних змаганнях за 1983–1984 навчальний рік» вченого було занесено на Дошку пошани (наказ начальника КВШ МВС СРСР від 6 листопада 1984 року № 229) [70, с. 3]. Це був лише початок його наукового та творчого шляху у виші. Діяльність саме в цьому навчальному закладі принесе В. В. Копейчикову найбільше визнання та стане місцем, яке він вже ніколи не покине.

Перелік його заслужених нагород щорічно поповнювався. Бойова звитяга на фронті й медаль «За відвагу» (1944 року) удостоїли честі бути нагородженим Орденом Великої Вітчизняної війни I-го ступеня (1985 року). Через 40 років страшних подій шлейф війни нагадає про себе вже нагрудним орденом, що для нього стане черговим переконанням жаги до життя.

Як теоретик права в науковій діяльності та новатор у практичній сфері він продовжує творчий пошук. Передусім це стосується тематики його останніх досліджень. Права людини, їх реалізація та захист стали для професора проблематикою наукових розробок. Але, як часто буває, ми є заручниками певних

об'єктивних обставин. У 80-ті роки ХХ століття непереборною силою була цензура. Тому вільно висловлювати свої думки й переконання було сміливо і небезпечно водночас. Але ж як прищепити прийдешнім поколінням, особливо тим, хто стоїть на сторожі закону й захисту прав, що жити потрібно по совісті, а не ідеології? Так, у своїх розробках він акцентує на правоохоронній діяльності як практичний реалізатор теоретичних засад. А викладацька робота в провідному відомчому виші допомогла в реалізації цих планів.

Але що таке теорія, яка не підкріплюється практикою? Тим паче там, де виховуються майбутні правоохоронці. В. В. Копейчиков публікує статті, присвячені правозахисним органам і їх діяльності. Він був затятим прихильником демократичних засад розвитку суспільства, і через призму цього розглядав покращення роботи органів правопорядку. Учений був одним із тих, хто власними ідеями прагнув зламати стару систему сприйняття своїх обов'язків правозахисними органами, переформатувавши їх з «каральних» на «правоохоронні». Інакше кажучи, наголошував на тому, що необхідно боротися з відомчою замкнутістю, елементами корозії в професійній свідомості. На практиці все це виявляється в позиції вседозволеності, фаховому консерватизмі під час вирішення конкретних справ, зневажливого ставленні до запитів громадян, бюрократизмі тощо. Професор В. В. Копейчиков прагнув, щоб кожний працівник цієї системи був внутрішньо глибоко переконаний, що демократія – не просто новомодна фраза, а неминуча ідея, яка потрібна як повітря. Згідно з переконаннями вченого, основою громадянської позиції працівника правоохоронних органів мають бути самокритичний підхід до своїх дій, незламне почуття справедливості, гуманності, відповідальності за доручену справу і, звісно, законність.

Науковець бачив недоліки структури зсередини. Адже голий практицизм, прагнення в будь-який спосіб укластися в процесуальні строки, своєчасно відзвітувати перед керівництвом, байдужість до скарг громадян призводять до порушення законності, ігнорування основоположних соціальних цінностей, фундаментальних моральних і політичних принципів, нехтування правами

громадян. Розмірковуючи про все це, професор В. В. Копейчиков писав: «Рішуча і тривала, наполеглива й безкомпромісна боротьба з деформованою свідомістю є першочерговим завданням правоохоронних органів в умовах розширення демократії та гласності. А почати треба з докорінного вдосконалення, а за потреби – із радикального прищеплення працівникам високих політичних, морально-психологічних якостей, коригування їхніх поведінкових установок» [142, с. 3–5].

Як людина небайдужа не лише до своєї справи, а й до країни загалом, він прагнув виховувати дійсно професійних правоохоронців, які б передусім визнавали пріоритет людини. Своєчасне звітування перед керівництвом часто призводило до зламаных доль невинних людей. А сумнівні цифри та статистика, якими іноді підкріплювались «успіхи», створювали хибну картину безпеки соціалістичного суспільства. Радянське гасло планової економіки: «Виконати план – обов'язок, а перевиконати – честь!» не завжди було гуманним. Професор В. В. Копейчиков усвідомлював, що настав час змінювати підхід до виховання правоохоронців. І починати потрібно саме з курсантів, яких слід виховувати, прищеплюючи такі духовні цінності, як справедливість, гуманність, милосердя, чесність. Чому саме курсанти? Тому що незаангажовані ще вчорашні школярі сприймають дійсність у її первозданному виді, тому з відкритим серцем готові навчатися. Натомість чинні працівники мають досить упереджене ставлення до теоретичних постулатів, вважаючи їх далекими від реальної практичної дійсності.

Можливо, доля правди в цьому є. Але проблема полягає саме у викладанні навчального матеріалу, акцентуванні на головному та формуванні пріоритетів. Професор В. В. Копейчиков, спираючись на догми класиків теорії і філософії, наполягав, що саме фундаментальна юридична наука у своєму теоретичному аспекті допомагає створити надійне інтелектуальне тло для виконання відповідних управлінських завдань, здійснити інтеграцію знань, необхідних для розв'язання конкретної проблеми. Звісно, у жодному разі не слід нівелювати дані, одержані в процесі практичної діяльності, дослідним шляхом. Адже професіоналізм – це і є симбіоз теорії та практики [220, с. 186]. Він навчав

майбутніх слідчих, оперативників, криміналістів, прокурорів, застерігаючи від огріхів і непоправних помилок у майбутньому. Оскільки бувають різні ситуації, коли здійснюється, так би мовити, вертикальний контроль, лише високий професіоналізм у роботі, уміння віднайти оптимальне рішення, знання стану справ у деталях є єдиним критерієм відповідності займаній посаді.

Тому вдосконалення освіти юридичного профілю має відійти від випуску спеціалістів з обмеженим колом знань, зі звуженим загальним світоглядом. Водночас обмеження процесу навчання майбутніх правоохоронців виключно курсами спеціальних дисциплін не сприятиме бажаному результату. Майбутні захисники прав і свобод людини мають усвідомлювати відповідальність, яку вони несуть перед суспільством. Широке коло знань різних дисциплін, а також високі моральні якості та навички практичної діяльності – ось основа модернізації та вдосконалення системи підготовки кадрів правоохоронної діяльності. За словами самого В. В. Копейчикова, перебудова вищої освіти має починатися ще з моменту вступної кампанії. Нерідко навчальні заклади юридичного профілю дають «зелене світло» тим, хто має недостатню підготовку для навчання, забезпечуючи реалізацію плану щодо набору. Таким чином нівелюється відповідальність власне студентів, курсантів, слухачів перед своїми обов'язками. А щодо заочної форми навчання, то свій скептицизм В. В. Копейчиков висловлював так: «Для недостатньо підготовлених абітурієнтів заочна освіта має такий самий кінцевий результат, що й заочне харчування» [142, с. 7].

Учений наполягав на вдосконаленні базових знань саме теоретичних дисциплін. Він особисто розробляв курс лекцій з теорії держави і права, історії політичних і правових учень, актуальних проблем теорії держави та права. Він викладав дисципліни так, щоб курсанти й слухачі залюбки вивчали матеріал «сухого» курсу теоретичних предметів. Адже професор В. В. Копейчиков не вимагав від учнів високого балу на іспиті. Він прагнув досягнути сприйняття предмета, оскільки для майбутніх фахівці з права без розуміння теоретичних основ практична діяльність буде малорезультативною [66, с. 54].

Кінець 1980-х років став часом реалізації набутих теоретичних знань і практичних навичок повною мірою, до того ж в умовах постійних змін. Цей період був означений масовими протестами проти радянської влади, соціалістичного курсу розвитку, екстенсивної економіки та партійної ідеології, а також зростанням рівня злочинності.

Розпад СРСР став просто питанням часу. Тому далекоглядні вчені, зокрема юристи, економісти, соціологи почали до цього готуватися заздалегідь. Як представники профільного навчального закладу науковці КВШ МВС СРСР розпочали розробку проекту Закону України «Про міліцію» [36]. Професор кафедри теорії та історії держави і права В. В. Копейчиков брав безпосередню участь у цьому процесі. Саме він був одним із співавторів цього закону, адже чітко бачив недоліки системи й усвідомлював необхідність якісних змін.

Передусім він обстоював пріоритетність чесності й порядності власне правоохоронців. Слова «демократія» і «гласність» стали не просто формальністю, а критеріями букви закону. Таким чином, учений писав про вдосконалення процесуальних форм усього нормативного регулювання діяльності правоохоронних органів. Наслідком цього мало стати підвищення якості норм матеріального права. У практичній діяльності В. В. Копейчиков наполягав на розширенні сфери впливу та посиленні прокурорського нагляду, допущенні адвоката до участі в попередньому слідстві з більш ранніх стадій у справах всіх категорій. Але всі зусилля будуть марними, якщо не почати зміни безпосередньо з правоохоронців, яким мають бути притаманні високі морально-психологічні якості [142, с. 5].

Здобутки вченого на науковому поприщі були вагомими. Проте не менш значними були й організаторські здібності професора В. В. Копейчикова. Любов до своєї справи надихнула його до ідеї оптимізації виховання нового покоління правоохоронців і зміни ставлення громадян до людей у погонах. Кафедра теорії та історії держави і права стала єдиною ланкою між одвічними суперечками практиків і теоретиків. Учені різних галузей права об'єдналися задля спільної мети – зміни наявної системи.

Формуючи в Україні демократичну правову соціальну державу, суспільство вимагає вирішити низку важливих питань, зокрема щодо визначення соціального статусу державних і громадських структур, у тому числі й органів правопорядку. Громадяни здебільшого сприймали міліцію як силову структуру, своєрідний озброєний загін, каральний меч революції і партії. Звісно, не можна всіх зрівнювати, проте багато служителів закону робили акцент на примусі, державному насильстві, користувалися своїми владними повноваженнями. Такий підхід жодним чином не сприяв довірі громадян до своїх захисників [146, с. 41].

Ураховуючи особливості часу, науковець розмірковував про те, яке обличчя має бути в міліції вже незалежної України. В. В. Копейчиков вивчав досвід поколінь, звертався до поглядів зарубіжних вчених і прагнув впровадити в українське законодавство все найкраще з іноземного досвіду, але через призму національних особливостей. На думку професора, міліція більше не мусить сприйматися як каральний орган держави, а певною мірою «лікар», який або ж попереджує хворобу, або ж сприяє одужанню соціального організму, ліквідації вірусів.

Саме з такої новаторської точки зору, гуманістичного підходу він і прагнув сформулювати основні положення проекту Закону України «Про міліцію» [36]. Порівнюючи правоохоронця з лікарем, в алегоричній формі професор намагався обґрунтувати і ліки від соціальних недуг: залежно від випадку це можуть бути профілактичні засоби, а іноді – конкретна протидія вже існуючій хворобі. Водночас служитель Феміди завжди має бути професіоналом своєї справи, керуватися світовим демократичним досвідом, принципами гуманізму, законності та справедливості.

У своїй концепції вчений ураховував також принцип доцільності. Теоретична наука невиправдано оминала його, помилково ототожнюючи з категорією «законність». Проте професор В. В. Копейчиков заглибився в суть і цієї проблеми. Адже в межах закону правоохоронні органи можуть вирішувати ті чи інші питання суто формально. Проте шлях найменшого опору є не завжди дієвим. Ось тут принцип доцільності має враховуватися, щоб повністю

забезпечити максимальну ефективність відповідних правових норм. Саме на таких аспектах наполягав учений під час написання проекту Закону України «Про міліцію» [36]. Він прагнув удосконалити систему не лише з метою досягнення її оптимальної ефективності, а задля порядку й справедливості. Слушно підкреслював, що поєднати в роботі принцип доцільності та законності до снаги лише тому служителю Феміди, який однаково добре вміє аналізувати як відповідну практичну ситуацію, так і добре знає чинні норми права [146, с. 42–45].

Це є цілком доречним, адже після проголошення незалежності Україна прагнула іншого розвитку. Ідеться не лише про зміну юридичного статусу, а й про переформатування свідомості цілої нації. Нові умови діяльності міліції були зумовлені поширенням демократичних інститутів, необхідністю більш послідовно охороняти права та свободи громадян.

Професор В. В. Копейчиков досягнув успіху і в цьому питанні. Саме робота в НАВС надихнула науковця на глибинний аналіз зазначеної проблематики. Працюючи в навчальному правоохоронному закладі, учений пише монографію «Права людини: міфи і реальність» (1987) [98]. Сповнена прогресивних поглядів робота стала без перебільшення посібником філософії людиноцентризму.

Нова проблематика досліджень цілком захопила професора. Чим детальніше він досліджував цю тему, тим більш новаторськими були його ідеї. З-під пера майстра виходять монографії, брошури та статті, присвячені правам людини та їх взаємозв'язку з правоохоронними органами. Дедалі більше своїм ентузіазмом він захоплював зацікавлених курсантів і ад'юнктів, які теж тримали руку на пульсі проблем тогочасного суспільства. Спільна праця іменитого професора і талановитих молодих учених знайшла своє відображення в науковій школі з проблем прав і свобод людини та механізму їх реалізації доби незалежності України [58, с. 85].

В. В. Копейчиков завжди любив працювати з молоддю. Для них він був не лише наставником, а й провідником у науковий світ. Саме тому справу свого великого вчителя продовжила ціла плеяда сучасної еліти юриспруденції. Під

керівництвом професора В. В. Копейчикова захистили свої кандидатські дисертації: Б. І. Ольховський «Статус соціалістичного трудового колективу» (1975), О. Д. Крупчан «Соціалістична державна організація» (1989), В. В. Бородін «Виховання правової культури у молодих співробітників міліції» (1989), О. Д. Тихомиров «Професійна правомірна поведінка працівників органів внутрішніх справ: соціально-правовий аналіз» (1990) (докторська дисертація – «Юридична компаративістика: філософсько-методологічні засади», 2006), А. М. Колодій «Принципи правового регулювання та їх реалізація в діяльності міліції» (1991) (докторська дисертація – «Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання)», 1999), В. С. Шилінгов «Гуманістичні основи діяльності міліції» (1992), С. Д. Гусарев «Конституційні основи формування в Україні правової держави і удосконалення діяльності міліції» (1994) (докторська дисертація – «Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти», 2007), О. В. Українчук «Забезпечення національної безпеки в умовах формування в Україні громадянського суспільства та демократичної, правової, соціальної держави» (1994), В. В. Медведчук «Конституційний процес в Україні: організація державної влади і місцевого самоврядування» (1996), Б. П. Ганьба «Системний підхід та його застосування в дослідженні України як демократичної, соціальної, правової держави» (2001), Н. М. Філик «Державно-правові засади громадянського суспільства» (2002), П. І. Павленко «Правовий статус службовця органів внутрішніх справ: проблеми загальної теорії» (2002). Усі ці та багато інших нині провідних науковців назавжди залишилися учнями свого вчителя. Із вдячністю продовжують справу його життя та збагачують її новими іменами – уже своїми послідовниками [67, с. 88; 7, с. 19–21].

Загалом В. В. Копейчиков підготував 24 кандидати та був науковим консультантом шести докторів юридичних наук [6, с. 129]. І це лише офіційний перелік. Проте ніколи не відмовляв у пораді чи допомозі. Завжди підтримував молодих науковців на засіданнях спеціалізованої вченої ради, а його конструктивна критика сприяла підвищенню якості власне дисертаційних досліджень. Він виступав як офіційний опонент (В. В. Черней «Подолання

правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави», 1999), писав рецензії та відгуки на наукові дослідження, його радо запрошували бути відповідальним науковим редактором (Ф. П. Шульженко «Історія учень про державу і право» (1997) [210], О. Г. Мурашин «Акти прямого народовладдя у правовій системі» (1999) [221]).

Кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття вніс свої корективи в розмірене життя громадян. Окрім того, що на мапі світу з'явилися 15 незалежних держав, серйозні зміни відбулися і в самому суспільстві. Варто зазначити, що настав час самоідентифікації і повернення до своїх історичних витоків. Мобілізація сили та відродження духу стали основою цього процесу. А КВШ МВС СРСР стала тим місцем, де безпосередньо поєдналися ці дві умови.

Після проголошення незалежності України 1991 року навчальний заклад було перейменовано на Київську вищу школу МВС України. Постановою Кабінету Міністрів України (далі – КМ України) № 33 від 27 січня 1992 року на базі КВШ МВС СРСР та Київського філіалу Всесоюзного інституту підвищення кваліфікації керівних працівників МВС СРСР створено Українську академію внутрішніх справ (УАВС) [222]. Варто зазначити, що змінилася не лише назва. Престижність професії правоохоронця суттєво зросла. Буремні 1990-ті роки хоча й відзначилися активізацією злочинності, проте це явище зазнало жорсткого опору з боку тих, хто захищав спокій громадян, – курсантів і слухачів УАВС. Почалася нова сторінка в історії підготовки кадрів української міліції.

Профільний вищий навчальний заклад, уславлений своїми випускниками, підтвердив статус новими видатними вченими. 1992 році рада трудового колективу УАВС висунула кандидатуру професора В. В. Копейчикова на присудження йому державної нагороди: «...В. В. Копейчиков є автором понад 160 наукових праць, з них десять – особисті монографії та дев'ять – видання, підготовлені в складі авторського колективу. Ці праці (з питань державного апарату, теорії Конституції, прав і свобод особистості) одержали позитивну оцінку фахівців. Він є одним із засновників сучасної української школи із захисту прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності. На сьогодні бере

активну участь у нормотворчій роботі щодо створення системи законодавства незалежної України. Плідно працює в складі робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України (далі – ВР України). Професор зробив вагомий внесок у підготовку кваліфікованих юристів. Нині його учні працюють майже в усіх юридичних установах і навчальних закладах України. Серед них понад 30 кандидатів та докторів наук. За сумлінну працю неодноразово нагороджувався.

Кандидатуру Копейчикова В. В. рекомендовано радою трудового колективу УАВС до присвоєння почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (протокол № 1 від 14 жовтня 1992 року) [70, с. 13]. Нагородний лист за підписом ректора генерал-лейтенанта міліції В. І. Розенка та голови ради трудового колективу В. С. Зайця було схвалено. Того самого року Президент України Л. М. Кравчук вручив відповідний нагрудний знак професору В. В. Копейчикову.

Мине рік і вдячні учні висунуть кандидатуру свого наставника до виборів дійсних членів Академії правових наук України (нині – НАПрН України). У протоколі № 2 засідання кафедри теорії держави, права та політики УАВС від 2 жовтня 1993 року йдеться: «Педагогічний стаж В. В. Копейчикова – понад 40 років. Він викладав теорію держави і права майже в усіх провідних вузах юридичного профілю України та країн Співдружності Незалежних Держав, зокрема Київському державному університеті, Харківській юридичній академії, Московському та Ленінградському державних університетах, Московській академії внутрішніх справ» [70, с. 15]. Очолював на той час кафедру учень і послідовник професора В. В. Копейчикова підполковник внутрішньої служби О. Д. Тихомиров. Звісно, з огляду на такий послужний список наукових праць і десятки послідовників, клопотання кафедри було задоволено.

Відтоді УАВС стала пишатися ще одним своїм видатним ученим-академіком. Але й він не залишився в боргу. Жага до нових досліджень і улюблена робота не дали йому змоги почивати на лаврах. Він продовжував читати лекції та займатися громадською діяльністю, бути членом низки

спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій НЮУ ім. Я. Мудрого, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького України, УАВС [12, с. 346].

З реорганізацією навчального закладу суттєві зміни торкнулися й усіх структурних підрозділів Академії. Таких змін зазнала і структура кафедр суспільних і загальноправових дисциплін. У цей час у стінах УАВС було започатковано вивчення історії України, почався перехід до викладання навчальних дисциплін українською мовою. Так, поряд із іншими загальноакадемічними кафедрами, згідно з наказом тогочасного ректора УАВС В. І. Розенка від 8 липня 1993 року № 293, розпочала функціонувати кафедра історії держави і права, яка стала однією з правонаступниць кафедри теорії та історії держави і права [223, с. 3–5].

Професор В. В. Копейчиков усіяко підтримував цю ініціативу, оскільки усвідомлював важливість вивчення історії держави і права зарубіжних країн, історії держави та права України. Він був одним із корифеїв, які сприяли заснуванню кафедри історії держави та права і ким кафедра може пишатися як своїм знайомим професором. Учений розробляв курси з вивчення історії політичних і правових учень, писав підручники та методичні рекомендації до них.

Окрім цього, науковець брав активну участь у видавничій діяльності: був членом редколегій видань «Вісник Академії правових наук України», «Право України» [15, с. 249]. Але така активна діяльність, навпаки, приносила йому задоволення і надихала на нові звершення.

Завдячуючи наполегливій праці й організаторським здібностям, В. В. Копейчиков об'єднав на кафедрі висококваліфікованих фахівців, визнаних дослідників з теорії держави та права, історії державно-правових учень, конституційного та міжнародного права. Заручившись підтримкою колег, науковець ініціював створення групи науковців УАВС, яка за дорученням Державного комітету з питань науки і технологій України розробляла проект Концепції правоохоронної діяльності в умовах формування правової держави та громадянського суспільства в Україні [57, с. 47].

Академік В. В. Копейчиков – талановитий педагог, який зробив значний внесок у підготовку кваліфікованих юристів. Своїми глибокими за змістом, завжди цікавими та яскравими лекціями він здобув загальну повагу та вдячність багатьох поколінь студентів, слухачів і курсантів, яких виховував протягом півстоліття, за що йому 1993 року було присвоєно почесне звання «Відмінник освіти України» [5, с. 105].

Ураховуючи викладацький досвід ученого та визнаючи науковий потенціал і доробок створеного ним творчого колективу фахівців з теорії держави та права, рішенням Президії НАПрН України 1995 року В. В. Копейчикова було призначено Головою координаційного бюро НАПрН України з проблем теорії держави і права та учень про державу і право, а УАВС – визнано провідною установою з координації наукових досліджень цього напрямку [18, с. 8].

Завжди бути у вирі подій, допомагати і вдосконалюватися – незмінні правила, яких дотримувався академік В. В. Копейчиков навіть у свої поважні 70 років. Він брав активну участь у науково-підготовчій і законотворчій діяльності. Зокрема, працював у робочих групах з підготовки проекту нової Конституції України та розроблення проекту Закону України «Про державну службу в Україні» [37]. Крім цього, він був членом консультативної ради з питань державного будівництва і правової політики Верховної Ради України [14, с. 227].

Академік В. В. Копейчиков постійно передавав свій досвід ученого й педагога молодим дослідникам і викладачам, здійснював наукове керівництво з підготовки дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня кандидата та доктора юридичних наук, добросовісно заглиблюючись у розроблення тем усіх своїх ад'юнктів та аспірантів. Його педагогічне кредо полягало в тому, щоб не змусити вивчити, а зацікавити. Тому одноманітний курс теоретичних дисциплін він запропонував урізноманітнити. Окрім навчального курсу з теорії держави і права, за його ініціативи в навчальний процес було впроваджено спеціальні навчальні курси «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Юридична компаративістика», «Методологія сучасного правознавства», «Основні

національні правові системи», «Питання правоохоронної діяльності» [14, с. 226; 70, с. 18].

Здійснював керівництво та особисто брав участь у заходах щодо методичного забезпечення навчального процесу, оптимізації процесу викладання теорії держави і права відповідно до вимог відомчої програми, організації навчального процесу у вишах МВС України. Академік В. В. Копейчиков очолював наукові колективи кафедри з підготовки підручників і посібників з теорії держави і права: «Теорія держави і права» (1995) [196], «Основи конституційного права України» (1997) [197], «Загальна теорія держави і права» (1997) [198], «Народовладдя як основа представницької демократії» (1995) [156], «Юридична деонтологія» (1999) [211]. Окрім цього, спільно з колегами він опублікував видання «Словник термінів і визначень з курсу “Загальна теорія держави і права”» (1995) [214], курс лекцій «Історія вчень про державу і право» (1997) [210].

Наукові здобутки вченого його уславили. «Шановний Ярославе Юрійовичу! Просимо звільнити в порядку переведення на роботу до адміністрації Президента України професора Академії В. В. Копейчикова», – зазначено в офіційному листі, який надійшов ректору УАВС генерал-полковнику міліції Я. Ю. Кондратьєву від глави адміністрації Президента Л. Д. Кучми [70, с. 24]. Звісно, клопотання державної верхівки було задоволено. З квітня 1995 до червня 1998 року академік працював науковим консультантом Президента України з питань державного будівництва [18, с. 9].

Як і завжди самовіддано й гідно виконував свою роботу, а головне – був вірним собі. Його талант, праця та чесність не залишилися непоміченими і керівником держави. 22 серпня 1996 року В. В. Копейчикова нагородили Почесною відзнакою Президента України. Рішення про нагородження цією відзнакою прийняв особисто очільник країни за особисті здобутки в розбудові суверенної, демократичної, правової держави, у захисті державних інтересів і піднесенні міжнародного авторитету України, активну миротворчу, благодійну, громадську діяльність на благо України та своїх співвітчизників. Ця відзнака була

першою офіційною нагородою незалежної України, а отже, особливо цінною. Так, до численних регалій академіка В. В. Копейчикова 1996 року було додано ще одну – кавалер ордена «За заслуги» [16, с. 46].

Попри відзнаки й високий статус, рідні стіни УАВС полишати він не збирався. Завзяття та жага до життя слугували рушійною силою, яка спонукала до дій. Не міг він лишити своїх учнів, у яких був науковим керівником дисертаційних досліджень, не міг не читати лекції студентам і курсантам, для яких було за честь його слухати, не міг відмовити колегам у допомозі щодо написання підручників і посібників із теоретичних дисциплін. Для нього це все було невід'ємною частиною життя і жодні «білі комірці» провладних кабінетів не змогли цього змінити. Тому з формулюванням «призначений у зв'язку з оргштатними заходами» академік В. В. Копейчиков залишається за сумісництвом професором кафедри теорії держави та права УАВС [70, с. 1].

Значення і престиж навчального закладу щороку зростало. Згідно з Указом Президента України від 20 грудня 1996 року № 1257/96, УАВС отримала статус національної і була перейменована в Національну академію внутрішніх справ України (НАВС України) [218]. Академік В. В. Копейчиков пишався своїм вишем. Як і тоді, коли на початку 1980-х років московські перспективи не втримали його, так і зараз статус консультанта Президента України не замінив йому улюблену роботу, живого спілкування з тими, хто захоплено ловить кожне слово на лекціях і щиро вдячний за можливість бути учнем свого наставника.

Наказ НАВС України від 10 липня 1998 року № 130 повернув до складу науково-педагогічного колективу професора кафедри теорії держави та права [70, с. 2]. До останнього подиху академічна родина більше ні з ким його не ділила. Тут він зустрів свій 75-річний ювілей.

Цю подію висвітлювали багато спеціалізованих журналів. Зокрема, у виданні «Право України» йшлося: «Редакція журналу вітає свого члена наукової ради, активного автора з ювілеєм і зичить йому великих творчих доробків, доброго здоров'я на довгі роки» [16, с. 46]. У збірнику «Вісник Академії правових наук України» було опубліковано статтю, у якій висловлено подяку від учнів,

колег і студентів, тих, кому пощастило працювати з людиною значних здобутків і великого серця. Під час святкування 75-річчя від дня народження на адресу В. В. Копейчикова надійшли привітання від Президента України і ВР України, з багатьох юридичних навчальних та наукових закладів, від керівництва правоохоронних органів України [14, с. 224–228].

Повернення до наукової сім'ї Академії ознаменувалося ще однією подією. Колектив НАВС України направив нагородний лист для порушення клопотання перед Президентом України про нагородження Орденом Ярослава Мудрого V ступеня свого вже легендарного викладача-академіка (1998).

«Міністру внутрішніх справ, генералу внутрішньої служби України Ю. Ф. Кравченку. Вельмишановний Юрію Федоровичу, направляю нагородний лист для порушення клопотання перед Президентом України про нагородження Орденом Ярослава Мудрого V ступеня доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. В. Копейчикова, професора кафедри теорії держави та права», – йшлося в листі, який підписав ректор НАВС генерал-лейтенант міліції Я. Ю. Кондратьєв [70, с. 29]. За 52-літній стаж викладацької роботи, з яких 16 років він виховував майбутніх правоохоронців, за значні здобутки перед Вітчизною і внесок у розвиток законодавства, вченому Президент України заслужено вручив срібний Орден Ярослава Мудрого V ступеня з викарбуванням «Мудрість, честь, слава». Це була не просто гравюра, а слова, якими лаконічно можна охарактеризувати В. В. Копейчикова: мудрий педагог, чесна людина й уславлений науковець.

Про таку постать говорять: «Один на мільйон». І це дійсно так. Уже будучи в поважному віці й визнаному статусі, він продовжував самовіддано працювати, надихати молодих талантів, цілковито віддавався роботі. Але роки давалися в знаки. Здоров'я науковця останнім часом стало підводити. Хоч і нештатно, а за контрактом (наказ НАВС України від 14 вересня 2001 року № 304), він все одно приходив до своїх студентів і курсантів [70, с. 2]. Наукова родина зовсім не хотіла відпускати його і він був вдячний, адже саме це давало наснаги до життя.

Контракт був підписаний до 1 вересня 2002 року, проте, на жаль, перервався раніше.

9 червня 2002 року академіка В. В. Копейчикова виключили з особового складу у зв'язку зі смертю [70, с. 31]. Але залишилися жити його праці, його ідеї не втратили своєї актуальності, адже він був не лише новатором, а й людиною, яка випереджала час.

Нині друзі, колеги, усі ті, хто знав і шанував В. В. Копейчикова, висловлюють йому подяку своїми здобутками та невмирущою пам'яттю про великого майстра теорії права. По собі вчений залишив вагомий спадок наукових надбань. Того самого трагічного року на честь академіка В. В. Копейчикова у Львівському національному університеті імені Івана Франка було організовано Всеукраїнську конференцію «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології» [20]. Уже через рік відповідальність за проведення цієї конференції взяла на себе Одеська національна юридична академія [21]. Усі подальші роки ці два виші по чергово проводять зазначений пам'ятний захід.

Кафедра теорії держави та права НАВС щорічно (у день народження вченого – 17 листопада) проводила конференції, присвячені пам'яті про академіка В. В. Копейчикова. У заході брали участь як небайдужі молоді вчені, так і вже знані професори [19]. Вшанування пам'яті науковця вкотре доводить, що життя можливе після смерті. 20 років він сумлінно працював на благо України, задля возвеличення юридичної науки, виховання гідного покоління громадян своєї країни та еліти правоохоронних органів.

Щорічно на його честь відбувається конференція в Університеті економіки та права «Крок», де він також читав лекції. У цьому закладі розміщено аудиторію пам'яті видатного професора. Водночас студентів стимулює до навчання можливість отримати стипендію імені В. В. Копейчикова, яку присуджують найкращим учням юридичного факультету [224]. Окрім цього, на будівлі вишу розміщено пам'ятний барельєф, який не дає забути всіх тих здобутків, які академік В. В. Копейчиков здійснив на благо юридичної науки й розвитку держави.

Майже двадцять років самовідданої праці у відомчому навчальному закладі дали змогу розширити й поглибити наукові здобутки академіка В. В. Копейчикова. Тут він розкрив нові імена еліти юридичної науки. Почавши у 1983 році викладати як професор кафедри державно-правових дисциплін КВШ МВС СРСР, наприкінці життя він читав лекції вже як академік НАВС. Його заслугою є також підвищення статусу вишу, адже своєю працею та ім'ям видатний правознавець популяризував навчальний заклад.

Період роботи в НАВС збігався з історичними реаліями національного державотворення. Він був одним із тих, хто на руїнах пострадянського законодавства створював українське. Академіка В. В. Копейчикова по праву можна називати мудрим педагогом, що підтверджують його учні, курсанти, студенти, слухачі; видатним ученим, оскільки він є автором монографій, книг, підручників, посібників, статей; визнаним державним діячем, на що вказують численні ордени, медалі та відомчі відзнаки.

Минає час і на зміну одним ученим приходять інші. Проте завдання сучасників – шанувати пам'ять про тих, хто своїми вчинками допомагав і надихав наступні покоління на наукові звершення в ім'я держави і суспільства.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши життєвий і творчий шлях академіка В. В. Копейчикова, яким він пройшов від аспіранта ХЮІ до вченого всесоюзного значення, можна дійти низки висновків.

1. Видатний правознавець, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, відмінник освіти України, кавалер ордена «За заслуги», кавалер Ордена Ярослава Мудрого V ступеня В. В. Копейчиков ішов до цих чеснот тернистим шляхом, що супроводжувався неабиякою працелюбністю, прагненням до нових знань, наполегливого їх опанування, реалізацією набутих знань і результатів

дослідницької роботи в педагогічній і науковій діяльності, щедру передачею знань і досвіду наукової роботи своїм численним учням. Він залишив вагому наукову спадщину, яку збагачують його учні й послідовники.

2. Наукова спадщина В. В. Копейчикова містить понад 250 наукових та науково-методичних праць, десять із яких – особисто написані монографії, дев'ять – видання, підготовлені в співавторстві, низка навчальних посібників, внесених до навчальних програм багатьох вишів, а також ті, що використовуються в практичній роботі органами державного й місцевого самоврядування та правоохоронними органами, що й підтверджує їхню навчальну, наукову і практичну цінність. Його праці з питань державного апарату, теорії Конституції, прав і свобод людини добре знані в Україні та за її межами.

3. Розглянувши процес становлення В. В. Копейчикова як видатного науковця в галузях історико-правової та інших наук, можна констатувати таке:

– після Другої світової війни колишній фронтовик, інвалід війни, 23-річний майбутній учений влаштовується на посаду бібліотекаря і паралельно вступає на навчання до ХЮІ. Так почалася його педагогічна діяльність строком у життя та наукова робота, яка залишила по собі вагому творчу спадщину;

– закінчивши аспірантуру, талановитий викладач їде працювати до Алма-Атинського юридичного інституту. Повернувшись через рік до м. Харків, він захищає кандидатську дисертацію (1952) та залишається працювати на кафедрі теорії держави та права. У ХЮІ В. В. Копейчиков отримує вчене звання доцента (1957), саме в цьому навчальному закладі 1969 року він захистив докторську дисертацію, що знаменувало зарахування його до когорти провідних учених-правознавців СРСР. Пропрацювавши 25 років, доктор юридичних наук В. В. Копейчиков переїздить до м. Київ, проте до кінця життя буде підтримувати тісний зв'язок зі своєю альма-матер;

– київський період життя розширив наукові можливості вченого. Упродовж 1971–1978 років В. В. Копейчиков працює на кафедрі теорії держави та права КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Тут 1972 року він отримує вчене звання професора. Викладацьку діяльність поєднує з творчо-науковою: допомагає студентській

молоді розвивати свій дослідницький талант, здійснює керівництво науковими гуртками, залучає студентів до написання спільних монографій та підтримує в підготовці тез і статей. Саме в цей період учений починає активно досліджувати тематику прав людини та вивчати конституціоналізм. Завдяки цьому професора В. В. Копейчикова залучають до підготовки проекту Основного Закону УРСР 1978 року;

– 1978 року вже в статусі знаного вченого В. В. Копейчиков переїздить до м. Москва, де на посаді старшого наукового співробітника відділу прав людини працює в ІДП АН СРСР. Робота була пов'язана з дослідженням діяльності соціалістичних трудових колективів. Брав участь у наукових експедиціях союзними республіками та містами;

– напередодні нового 1983 року перед видатним ученим відчинила двері КВШ МВС СРСР (НАВС). Тут його було призначено на посаду професора кафедри державно-правових дисциплін, де він пропрацював до кінця життя.

4. Професор В. В. Копейчиков починає досліджувати захист прав людини через призму діяльності правоохоронних органів як інструмента й гаранта їх реалізації. Публікує статті та тези, у яких не цурається викривати порядки бюрократичної машини та нехтування правами людини. Пише про вдосконалення системи навчання на юридичних спеціальностях курсантів і студентів.

5. Окрім навчального курсу з теорії держави та права, за його ініціативи в навчальний процес було впроваджено спеціальні навчальні курси «Актуальні проблеми теорії держави і права», «Юридична компаративістика», «Методологія сучасного правознавства», «Основні національні правові системи», «Питання правоохоронної діяльності».

6. За часів уже незалежної України вчений спрямовував свої зусилля на переформатування міліції з карального органу на орган правопорядку. Ось саме з новаторської точки зору, гуманістичного підходу він і прагнув сформулювати основні положення проекту Закону України «Про міліцію», до розроблення якого безпосередньо був залучений.

7. 1992 року, з огляду на роки плідної праці на ниві юридичної науки та підвищення авторитету навчального закладу, кандидатуру В. В. Копейчикова було рекомендовано радою трудового колективу УАВС до присвоєння почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України». 1993 року кандидатуру вченого було висунуто до виборів дійсних членів НАПрН України.

8. Ураховуючи викладацький досвід В. В. Копейчикова та визнаючи науковий потенціал і доробок створеного ним наукового колективу фахівців з теорії держави та права, рішенням Президії НАПрН України 1995 року В. В. Копейчикова було призначено головою координаційного бюро НАПрН України з проблем теорії держави і права та учень про державу і право, а УАВС – визнано провідною установою з координації наукових досліджень цього напрямку.

9. З квітня 1995 до червня 1998 року академік В. В. Копейчиков був науковим консультантом Президента України з питань державного будівництва, але з формулюванням «призначений у зв'язку з оргштатними заходами» водночас залишився працювати за сумісництвом на посаді професора кафедри теорії держави та права УАВС.

10. 9 червня 2002 року В. В. Копейчикова виключили з особового складу Академії у зв'язку зі смертю. Водночас залишилися жити його праці, його ідеї не втратили своєї актуальності, адже він був не лише новатором, а й людиною, яка випереджала час.

11. Спираючись на дослідження наукової спадщини доктора юридичних наук, професора, а з 1993 року – академіка НАПрН України В. В. Копейчикова, а також ураховуючи висловлені щодо нього характеристики наукових і освітніх організацій та думки провідних учених, можна стверджувати, що цей науковець-правознавець є видатним дослідником у галузі історико-правової науки другої половини ХХ – початку ХХІ століть.

РОЗДІЛ 3

ЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ІДЕЙ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ АКАДЕМІКА В. В. КОПЕЙЧИКОВА

3.1. Дослідження національної ідеї та громадянського суспільства в працях В. В. Копейчикова

«Сучасна українська національна ідея – це особистість, суспільство, право, держава», – стверджував академік В. В. Копейчиков. І мав рацію. Кожне суспільство починається з особистості, а кожна держава – з правової норми [204, с. 306].

Проте чи можна говорити про правову державу без громадянського суспільства? Безперечно, це складний багатокомпонентний процес, що базується не лише на організаційних засадах правового поля, а й на суспільній свідомості. Основною метою національної ідеї слугує створення громадянського суспільства з власною ідентифікацією, автентичністю, історією народу й держави.

Ураховуючи положення про те, що громадянське суспільство є продуктом довгострокового історичного розвитку, цивілізаційний підхід до дослідження проблематики «людина – держава», «людина – суспільство», «суспільство – держава» і «людина – право» розглядали багато вчених. За різних часів та умов розвитку людства це питання вони висвітлювали по-різному, не відкидаючи водночас ідеологічного контексту.

XXI століття усвідомлюється як період гуманізації суспільства з рівними можливостями. Людиноцентризм є основною темою мистецтва, літератури, музики і, звісно, права. Зазначене поняття стало підґрунтям для створення держави. На рубежі XX–XXI століть перед Україною постала проблема щодо розбудови незалежної країни, а перед українцями – стосовно консолідації та самоідентифікації нації. У цьому контексті доцільно процитувати одного із сучасних філософів, який стверджує: «Народ – це не якась неоформлена маса людей, а соціальна структура, у межах якої кожен індивід, взятий окремо, є

суб'єктом відповідних соціальних правовідносин, зокрема взаємодій, пов'язаних із певними державними функціями, які мають управлінський характер» [225, с. 300–301]. Тому не лише існування народу, а й консолідація нації та прагнення жити в умовах громадянського суспільства є наріжним каменем українських реалій сьогодення.

Розвиток цих процесів відбувається саме в правовому полі держави. Натомість закон є не стільки зібранням прописаних правових норм, скільки відображенням суспільної свідомості та моралі. Тому в цьому контексті вартий уваги не суто юридичний аспект законодавства, а його морально-духовний зміст, зокрема через призму поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова. Тема вивчення суспільної свідомості й феномену українського державництва, основою якого слугує національна ідея народу, стала підставою для наукових досліджень вченого та його діяльності у сфері законотворення.

В. В. Копейчиков був людиною багатогранною. Його наукові здобутки вирізняються багатомірністю та широтою тематики досліджень. Проблематика обґрунтування створення громадянського суспільства була для нього не новою. Це була одна із тих тем, яку він розробляв ґрунтовно. Оскільки державотворчий процес безпосередньо пов'язаний із розвитком права та власне соціуму, науковець виокремив низку рис, притаманних громадянському суспільству:

- свобода особистості;
- людина – основа і ціль суспільних відносин, де, згідно з вченням І. Канта, людина постає метою, а не засобом;
- верховенство Права та Закону;
- захист прав і свобод людини та громадянина;
- різноманітність і рівноправність усіх форм власності, де приватна власність є наріжним каменем;
- середній клас є ядром економіки держави, її стабільністю;
- плюралізм духовного й політичного життя, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях гуманізму та демократії;
- провідна роль незалежного суду в захисті прав і свобод;

- ефективна діяльність правоохоронних органів;
- наявність розвиненої соціальної структури [226, с. 8–9].

Можливо, за сучасних умов, у яких опинилася Україна, реалізація цих засад є дещо утопічною, проте цивілізований світ живе за цими принципами. У Конституції України 1996 року, у розробленні якої безпосередньо брав участь академік В. В. Копейчиков, уперше було закріплено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3 КУ) [31].

Учений стверджував, що становлення громадянського суспільства – це процес об'єктивний, зумовлений природно-історичним розвитком власне соціуму, і людина впливає на нього лише опосередковано. Дійсно, громадянське суспільство покликане захищати людину, надавати їй життєві орієнтири, навіть дещо виховувати. Водночас і людина має навчитися в ньому жити, уміти користуватися правами й дотримуватись обов'язків. Суспільство формують індивіди, які прагнуть забезпечити власні потреби. І, звісно, згуртованість дає більше шансів на отримання бажаного. А громадянське суспільство наділяє людину духовною свободою, умінням жити пліч-о-пліч з іншими і формувати спільну мету, ідеали, культуру, право. Це вищий ступінь розвитку цивілізації, за якого базові потреби задоволені, тому й нівелюються у свідомості людини, через що вона може бути зосереджена на духовному розвитку, відчувати емпатію до ближніх і на макрорівні вболівати за долю своєї країни та нації загалом [62, с. 36].

Академік В. В. Копейчиков – надзвичайно прогресивний науковець. Попри те, що він був одним із творців українського законодавства, теоретик також досліджував зарубіжне право. Як науковець він був переконаний у тому, що позитивний іноземний досвід, адаптований до правового поля України, спроможний дати необхідний поштовх до формування громадянського суспільства. Учений обстоював позицію, згідно з якою підґрунтям цього суспільства має стати саме соціальна держава. Це поняття академік В. В. Копейчиков визначав на основі трьох постулатів:

- 1) гідний рівень життя громадян у контексті належного матеріального забезпечення та соціального захисту;
- 2) гарантування громадянам особистої свободи;
- 3) панування в суспільстві принципів мирного подолання протиріч і соціальна злагода [226, с. 11].

До важливих рис громадянського суспільства належить також його тісний зв'язок із державою. Про це свідчить ст. 2 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» [31]. Суто формально правова сфера країни відповідає вимогам громадянського суспільства. Проте реальність суперечить цим позиціям.

За свою багатолітню діяльність академік В. В. Копейчиков намагався теоретично обґрунтувати правове поле України в контексті соціокультурних особливостей українського народу, що й стало підґрунтям для формування сильної нації, держави прав і свобод, можливостей і гарантій, незалежності й обов'язку перед своїм народом. Теоретично ніби це і є. Проте з механізмом реалізації донині ситуація є складною.

Після ліквідації СРСР як політичної реалії 1991 року Україна зробила крок на шляху до демократичного розвитку, взявши за модель розбудову європейські стандарти. Національна ідея стала невід'ємною частиною цього процесу. Вона формувалася в межах історичного розвитку власне народу та еволюціонувала разом із ним. Досліджуючи це питання, академік В. В. Копейчиков звертався до цінностей світових націй. Так, у США свою національну ідею фундатори назвали «американською мрією», тобто дотримання цінностей прав людини, поваги до особистості, самоствердження нації. Така суть національної ідеї пов'язана з багаторічним існуванням рабовласницького ладу, расовою дискримінацією й історичною відсутністю корінного етносу. Тому актуальним змістом наповнюються прагнення американців створити цілісну націю для своїх майбутніх поколінь, у якій би процвітала єдність особистостей.

На відміну від США, у Німеччині еволюція національної ідеї змінювалася разом з історичним поступом країни. Німецька імперія була могутньою державою

з сильним монархічним ладом і, звісно, це плекало ідею унікальності й величч самого німецького народу. Але поразка після Першої світової війни остудила запал німців стосовно своєї винятковості. Змінилися настрої і безпосередньо в суспільстві. Із формуванням Третього рейху (1933–1945 роки) реваншистські настрої в країні поновилися. Національна ідея знову наповнилася змістом світової першості – нацизмом. Результат Другої світової війни докорінно змінив бачення німецького народу щодо свого майбутнього. Актуальним стало об'єднання та відновлення країни, повернення до демократичних ідеалів [227, с. 17–18].

Тому національна ідея не є сталою величиною. Вона має відповідати потребам суспільства, задовольняти інтереси держави сьогодні, але з перспективою свого розвитку в майбутньому. Закономірним є факт, що історично змінювалася і суть українського народу, проте прагнення єдності й вираз своєї самобутності залишалися незмінними. Така стабільність національної суті зберігалась завдяки тому, що українці цього не мали: пригноблення нації, відсутність власної держави, не до кінця усвідомлення своєї приналежності болісно відображалися на самостверженні народу як єдиної нації. Але червоною лінією через всю історію українського етносу пройшла глибинна суть душі й моралі титульної нації. Так, незмінним змістом завжди були прагнення українців до визнання своєї національної ідентичності, відданість християнським настановам, повага до історії, боротьба за незалежність і розбудову власної соборної держави. Попри константу суті власне національної ідеї, її форма не є сталою. Її відображено в тексті Основного Закону 1996 року, де на загальнодержавному рівні закріплено незалежність України, державну мову, верховенство права, консолідацію нації, розвиток етнічної культури та історичної свідомості [31].

У своїх працях академік В. В. Копейчиков основою національної ідеї вважає людину, її життя, права і свободи, добробут, культуру. Саме в ім'я людини повинні існувати та розвиватися суспільство та держава, саме українець наповнює змістом національну ідею свого народу. З прийняттям Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) 10 грудня 1948 року Загальної

декларації про права людини [46] світова спільнота пріоритетним завданням визнає захист прав і законних інтересів людини. Отже, це і має бути вихідною точкою становлення нації. Академік В. В. Копейчиков доводив слушність таких переконань. Під час подальшого розроблення Конституції України 1996 року він наполягав саме на основоположності людини в правовій сфері незалежної держави.

Але з розвитком демократичних засад у світі суто юридичного факту констатації захисту прав людини та громадянина стає недостатньо. Цивілізаційний підхід потребує віднайдення механізму практичної реалізації не лише конституційних, а й усіх інших прав і свобод людини та громадянина, а також ефективного їх захисту. Це ті європейські стандарти, на які має орієнтуватися Україна, взявши за мету вступ до ЄС і курс на розвиток громадянського суспільства і правової держави.

XXI століття ознаменувалося глобалізаційним підходом до державних принципів розвитку як правової, так і соціальної сфер. Макроекономічні зв'язки стають дедалі тіснішими і є визначальними в розвитку виробничого сектору будь-якої країни, а міжнародне право – одним із фундаторів національної законодавчої системи цивілізованих держав. Тому кожна національна ідея, у тому числі й українська, має бути зорієнтована як на власні, так і на визнані міжнародною спільнотою ідеали. Помилково ототожнювати національну ідею із суто етнічною належністю. Адже час диктує цивілізаційний підхід до формування цієї проблематики.

Дотичною до поняття «ідея» є категорія «ідеологія». От тільки на відміну від історично кристалізованих ідеалів нації, чим слугує ідея, більш вузьким і персоніфікованим поняттям є ідеологія. Як частково політична вона концептуально відображає інтереси певних класів, насильно нав'язуючи їхні переконання широкому колу населення. Це зазвичай суперечить сформованій природним шляхом національній ідеї, яку безпосередньо плекає народ. Ідеологія є інструментом певної політичної сили в боротьбі за владу та спроможна впливати на психологію людини, адже створена штучно політтехнологами [228, с. 79].

З цього випливає, що національна ідея є надідеологічною категорією. Вона не містить конкретних норм, правил, політичних чи правових поглядів. Вона слугує єднальним фактором нації. Крім цього, можна констатувати їхню взаємозалежність. Нація формує ідею як певну мету свого розвитку, цінність, яку передає наступним поколінням, як постулат, згідно з яким вона має право на своє відродження, існування та еволюцію. Натомість без національної ідеї не може бути й нації. Адже багатовимірний компонент, який містить суверенну державу, право, культуру, мову, звичаї, традиції, віру, гуманістичні засади, політичні погляди, матеріальний і духовний розвиток та, звісно, невмирущу історію, формує та єднає суспільство в єдиний механізм.

Ідеологічний плюралізм, безперечно, є ознакою демократичної держави. Проте наріжним каменем існування власне нації все ж залишається ідея розвитку та процвітання свого народу.

Розглядаючи ідеологічні категорії, варто згадати трагічну сторінку в історії українського народу. Кількасотне ярмо російської та радянської ідеології призвело до того, що навколишню дійсність сприймали за норму. Академік В. В. Копейчиков тому й був великим ученим, що вбачав у цьому певну абсурдність. Адже почавши процес розбудови нової держави, кристалізації нації як неповторної та самобутньої, суспільство не може бути підкорене єдиній ідеології. Згідно з твердженням безпосередньо вченого, демократичне суспільство відрізняється від недемократичного тим, що в ньому не панує моноідеологія [170, с. 36].

Дійсно, кожному суспільству притаманна певна ідеологія. От тільки демократизм такого становища характеризується плюралізмом ідей. Лише тоталітарна система робить панівною одну ідеологію, виявляючи нетерпимість до будь-якого інакодумства. Стаття 15 Конституції України [31] закріплює принцип ідеологічної багатоманітності: норма, що характерна для цивілізованих країн Заходу, які давно узаконили широке коло прав для вільного розвитку особистості. Хоча етнічна основа і зумовлює історичну спрямованість нації, але остання не може ґрунтуватися виключно на цьому. Україна – багатонаціональна держава, у

якій проживає понад сотня різних народностей, які люблять свою державу, хоча й не мають належності до її титульної нації. Водночас вони нерідко виявляються щирішими патріотами, ніж корінне населення України. Тому саме в єдності титульної нації та етнічних меншин можна розбудувати дійсно демократичне суспільство.

На думку В. В. Копейчикова, потрібно правильно тлумачити зміст власне національної ідеї. Обмежувати її виключно етнічною ознакою означало б нехтувати здобутками демократичних цінностей. Адже органічне поєднання етнічної основи з поліетнічним формуванням сприятиме гармонізації суспільства, розвитку нації, її збагаченню, зберігаючи водночас автентичне підґрунтя. Саме такий підхід є домінуючим у міжнародних документах світової співдружності держав [170, с. 38].

Так, розвинуті західноєвропейські країни не визнають пріоритетом приналежність до певного етносу. Намагання створити «чисту расу», як того хотіли в нацистській Німеччині, призвело лише до багатомільйонного вбивства людей за расовою належністю і стало однією з причин розв'язання Другої світової війни. Націоналістичне формування національної ідеї зазнало фіаско. Західноєвропейськими постулатами формування демократичного суспільства є симбіоз титульної нації з поліетнічною ознакою. Саме такий підхід до своєї національної ідеї притаманний більшості населення, науковим і правлячим колам у розвинених країнах Заходу.

Формування нації – процес тривалий. Зміст національної ідеї як духовної суті самого народу має постійно еволюціонувати. Громадянське суспільство в цьому розвитку слугує основою і методом досягнення власне цілі – закріплення людини як найвищої цінності. Проте важливими складовими національної ідеї, що стосується положення людини в суспільстві, мають бути розвиток її національної самосвідомості, культури, інтелекту нації загалом, виховання членів суспільства в дусі активних носіїв ідеалів демократії та прогресу, активних діячів на ниві національного розвитку України [60, с. 17].

Орієнтуючись на загальноприйняті європейські й світові стандарти, Україні не слід втрачати свою самобутність і кардинально змінювати ментальні цінності, що формувалися впродовж століть. Україні та її народу є чим пишатися. Небагато існує націй, державотворчий процес яких брав би початок з VI–VII століття [229, с. 145]. А для сучасної України першим державним утворенням є Русь як держава українського народу з центром у Києві.

Незламний дух українців сформувався з героїчної боротьби народу, козацької звитяги й Української гетьманської держави. Академік В. В. Копейчиков стверджує: «Саме ця героїчна історія українського народу, вірність заповітові минулих поколінь зобов'язує весь український народ, усіх, хто зв'язав свою долю з Україною, активно діяти в різних сферах суспільного життя, забезпечуючи таким чином послідовну реалізацію української ідеї відповідно до її сучасного змісту» [170, с. 39].

Героїзм, вірність національним ідеалам українського народу увінчалися здобуттям наприкінці XX століття незалежності для країни. Україна прагне приєднатися до високорозвинених цивілізованих країн Заходу. Українці гідні перебувати серед європейського товариства. Водночас кожен із нас до кінця має усвідомити свою важливу місію перед державою, своєю нацією і світом. Сьогодні ми, сучасники, багато в чому маємо завдячувати фундаментальним працям академіка В. В. Копейчикова, його юридичному досвіду й тонкому відчуттю національної ідеї народу. Адже саме поєднання душі народу та букви закону здатне сформувати правову державу з демократичними цінностями.

Оскільки наука випереджає час, стимулюючи суспільство до розвитку, вагомим інструментом на шляху еволюції людства слід вважати прогрес. Він є одним із тих зовнішніх факторів, які безпосередньо впливають на формування національної ідеї. Звісно, культурно-національний характер має певну пріоритетність у цьому контексті. Водночас він може бути єдиним, адже на загально визнаних світовою спільнотою гуманістичних принципах ґрунтується демократичний розвиток суспільства. Тому академік В. В. Копейчиков

стверджував, що етнічний чинник лише зумовлює історичну спрямованість нації [230, с. 30].

У межах розбудови законодавчої системи незалежної України постала непроста задача щодо органічного поєднання автентичності ментальності з правовими нормами. Проблемним було питання визначення статусу української нації. Ультраправі наполягали на виокремленні українського націоналізму, намагаючись гіперболічно перетворити його на форму домінуючого етносу. Академік із цим категорично не погоджувався. Дійсно, проблема національно-державного будівництва є гострою, принаймні тому, що шляхи її розв'язання є найтрагічнішою сторінкою в історії України. Політика більшовицького номенклатурного інтернаціоналізму, де за псевдodemократичними гаслами було приховано нехтування національними почуттями й інтересами, зробила свою справу. Утопічне намагання насильно «злитися» в одну націю на теренах радянського простору в епоху ідеологізації на певний час призупинило відродження національного духу. Але під час розбудови вже незалежної України необхідно було взяти до уваги інтерес усіх етносів, що проживають на території України, узаконити їхнє право на самовизначення та конституційно закріпити захист їхньої самобутності.

Доречним було міркування академіка В. В. Копейчикова щодо власне поняття «національна держава». Спираючись на догми сучасних цивілізаційних підходів до трактування цього визначення, учений стверджував, що суть національної держави усвідомлюється як така, що охоплює всіх громадян, які в ній проживають, незалежно від їхньої національної належності. Тобто не варто висловлювати будь-які пріоритети в цьому контексті. Таким чином, додатково підкреслювати в характеристиці держави поняття «національна» (тобто така, що формувалася українською нацією як провідною серед інших етнічних груп) немає жодного сенсу.

Питання було надзвичайно дискусійним. Автори поправки до ст. 1 Основного Закону хотіли більшою мірою підкреслити, що Україна – це держава української нації, а представники всіх інших націй і народностей є вже другою

частиною народу України. Інакше кажучи, прагнули до того, щоб суб'єктом влади в Україні було визнано український народ, який би і забезпечив права національних меншин.

Учений з цим не погоджувався. Попри складний процес розвитку, Україна від самого початку формувалася як національна держава, проте згодом, як і переважна більшість сучасних держав, стала багатонаціональною, що жодним чином не спростовує значення того, що українська нація є провідною серед усіх етнічних груп, які проживають на території України. Саме тому, згідно з твердженням академіка В. В. Копейчикова, додаткове виокремлення національної ознаки є хибним. Адже це може призвести до суперечок на національному ґрунті, особливо в руках тих, кому це вигідно. Україна мала стати суверенною державою, державою народу і для народу, для конкретної людини та громадянина [230, с. 31–32; 22, с. 63].

У своїх працях учений застерігав, що національна ідея є настільки значною, настільки й небезпечною, якщо її перетворити на самоціль. Адже за умов її гіпертрофованості вона звільняє національні переконання від впливу розуму й моралі, підмінює істинні ідеали культури націоналістично деформованими уявленнями та переконаннями. У багатонаціональній державі, якою нині є Україна, це може призвести до непередбачених наслідків [230, с. 32].

Дискусія щодо цього питання зрештою завершилася вдалим результатом. У Преамбулі Конституції України 1996 року наявне доречне уточнення: «Український народ – громадяни України всіх національностей» [31].

Академік В. В. Копейчиков, окрім етнічно-культурних особливостей нації, писав і про решту не менш важливих складових національної ідеї. Ідеться про задоволення базових потреб людини, тобто матеріально-економічні умови життя. Як стверджував науковець, громадянське суспільство неможливе без захисту права власності. Адже людина може бути економічно вільною лише тоді, коли матеріально забезпечена та володіє майном. Дослідник зазначав: «Громадянське суспільство – це сфера самовияву вільних індивідів та об'єднань громадян, які добровільно об'єдналися і захищені від незаконного втручання органів державної

влади в їх діяльність». Отже, матеріальна складова є основою піраміди з формування громадянського суспільства як базису національної ідеї [230, с. 27].

Розглядаючи духовну складову, академік зауважував, що це – процес постійного вдосконалення, причому як особистості окремо, так і нації загалом. Адже в суспільстві має бути постійний розвиток національної самосвідомості, культури, інтелекту нації, кожен член якої має бути активним діячем національного поступу. Але історично сформована ментальність українського народу свідчить про певну пасивність громадянської позиції. Попри це, незмінним фактом залишається історично сформована правова культура українського народу.

Тому ще однією складовою національної ідеї має слугувати правосвідомість та правова поведінка кожного члена суспільства. Це дасть змогу побудувати дійсно високорозвинену демократичну державу. Повага до закону і довіра до суду – фундаментальні складові цього процесу. Можна багато говорити про недосконалість правової системи, проте вона не зможе повністю себе реалізувати доти, доки кожен із нас не буде дотримуватися правових норм і нести відповідальність за їх порушення. Правова ідея, суть якої зводиться до того, що право слугує узагальнюючою мірою свободи, рівності й справедливості, сприяє реальному втіленню в життя людських ідеалів. Саме право розглядає людину з позиції найвищої цінності як де-юре, так і де-факто [170, с. 40–42].

З положень про правову складову органічно витікає ще один аспект національної ідеї – держава. Повноцінно реалізувати себе як нація народ не може без власної країни. Це тісно переплетені поняття. Наприклад, бездержавний народ каталонці (корінні мешканці історичної області Каталонія, що на північному сході Піренейського півострова). Чи можна їх повноцінно назвати нацією? Без держави – ні. Звісно, це етнос зі своїми традиціями, мовою, культурою, історією. Проте заявити про себе як про цілісну націю вони не мають змоги. Етнічний народ і справді є першочерговим елементом, на якому ґрунтується створення держави. Навіть походження назви країни зазвичай відповідає народності, що проживає на конкретній території.

На це вказує той факт, що в багатонаціональних країнах Західної Європи та США під час визначення статусу особи передусім наголошують на тому, що ця людина англієць, американець, німець, француз, а вже потім цікавляться походженням. Цю особливість і підкреслював академік В. В. Копейчиков. Саме тому, говорячи «український народ» чи «українці», передусім має йтися про громадян поліетнічної держави. Таким чином, на законодавчому рівні представлені інтереси титульної нації, назва якої і дала назву державі, водночас ураховуються інтереси представників інших націй. Проте лише високорозвинений етнос спроможний до самоорганізації, тобто проголошення суверенітету на власній території [228, с. 81].

На жаль, протягом століть українці були тим самим бездержавним етносом, який мав усі атрибути нації, окрім власної держави. Тому формування власної країни стало не просто ідеєю, а метою існування. І ця мета довгі століття піднімала українців на повстання, саме вона не давала забути мову, передавати нащадкам традиції, плекати культуру і пам'ятати історію. Повноцінно реалізація мети над створенням власної держави відбулася 1991 року після прийняття 24 серпня Акта проголошення незалежності України [43].

Проте втілення в життя багатовікової мрії виявилось нелегким випробуванням. Згідно з твердженням академіка В. В. Копейчикова, слід прагнути до встановлення чіткого механізму взаємодії «держави – суспільство». За цих умов закон має бути безперечним регулятором. Гармонійне співіснування цих двох соціальних структур повинно бути також взаємообмеженим. Превалювання держави могло б відкинути молоду країну знову в епоху беззаконня сталінського тоталітаризму, натомість уседозволеність народу призвела б до анархії. Тонкий, але чіткий баланс взаємовідносин також є беззаперечною складовою формування національної ідеї [204, с. 300–301].

Не менш важливим елементом останньої є мова. Так, особливе невдоволення в академіка викликало те, що на засіданні Конституційної комісії головуєчий Л. М. Кравчук запропонував вилучити з проекту положення про державний статус української мови. «Вилучити з Конституції питання про мову,

оскільки в нас є Закон про мову, є відповідні уточнення після того Верховною Радою, щоб це не загострювало ситуацію. Я пропоную вилучити цю статтю з проекту Конституції», – ішлося у промові [23, с. 190].

Беззахисний статус української мови сприяв би її пригнобленню, як це було ще за царської Росії, а згодом і тоталітарного СРСР. Мова пращурів, які йшли в бій з рідним словом на вустах, опинилася в зоні ризику свого модифікування, а то й забуття. Звісно, можна стверджувати, що далеко не всі держави світу мають власну мову (наприклад, Королівство Бельгія, Швейцарська Конфедерація), що за кількома мовами закріплений офіційний статус (Канада, Республіка Білорусь), але невизнання за українською мовою офіційного державного статусу означало б неповагу до своїх традицій, історії та автентичності власне народу. На цьому наполягав і академік В. В. Копейчиков. Він обстоював думку про те, що територія України є єдиним місцем на землі, де українська мова може знайти державний захист і підтримку своєму розвитку. Проте важливо пам'ятати, що її вживання не має бути директивом.

Аналізуючи сучасний стан мовної політики, нарешті законотворчі усвідомили важливість цієї проблеми. Як і стверджував академік В. В. Копейчиков, мовне питання є одним із базових принципів існування держави. Так, Закон України «Про засади державної мовної політики» [38] гарантує її захист і розвиток. Але варто зауважити, що цей Закон було прийнято лише 2012 року. Тобто понад 20 років незалежності України мовне питання було другорядним. Із плином часу одну з найспівочіших мов світу дедалі рідше можна було почути. Державна мова поволі поглиналася мовами національних меншин. Зрештою, отямившись лише 2012 року, мовне питання стало не лише одним із пріоритетних, а й найбільш дискусійних. П'ята колона прекрасно усвідомлює вплив, який має рідне слово на свідомість народу. Та все ж історична справедливість перемогла. Окрім законодавчо закріпленого статусу української мови як державної, її дедалі частіше можна почути серед молоді, у засобах масової інформації та літературі.

Не менші дискусії та непорозуміння виникли також після прийняття Закону України «Про освіту» [39]. Це, зокрема, стосувалося мовного питання в навчальних закладах: «Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова» (ст. 7 цього Закону). Згідно з цією нормою, нарешті освіта заговорить українською. Водночас у чому може полягати непримиренність? У тому, що всі громадяни України мають знати і володіти українською мовою? У тому, щоб змалечку навчати дітей грамотному письму й чистоті розмови державною мовою? Адже це питання в провідних країнах Західної Європи чи США навіть не виникає. Закон зовсім не забороняє спілкування будь-якою мовою, у спеціалізованих школах проводити навчання мовами національних меншин, але при цьому не має обмежуватися статус державної. «Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення, відповідно до законодавства, окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою», – ідеться в найдискусійнішій ст. 7 Закону України «Про освіту» [39]. Цивілізоване вирішення питання щодо вивчення мов національних меншин збурило ледь не пів-Європи. Попри це, Україна нарешті доводить свою суверенність і захищає власні інтереси.

Академік В. В. Копейчиков наголошував на цьому ще на початку 90-х років ХХ століття. Нехтування такими простими і, здавалося б, очевидними принципами й нормами призвело до посилення розбрату в українському суспільстві. На його переконання, статус державної мови мав бути закріплений конституційно за українською мовою (причому єдиною). Громадяни України мають її знати, адже це мова спілкування з державними структурами, офіційна мова державних службовців та офіційного листування. Проте як демократична держава Україна мала гарантувати всебічний розвиток мов національних меншин, а також право громадян на вільне спілкування обраною мовою в повсякденному житті.

Стосовно цього питання пропонували таке формулювання конституційної норми: «Держава визнає животворність і громадську цінність усіх національних мов і, всіляко сприяючи розвитку української мови, гарантує своїм громадянам здійснення їх національно-культурних та мовних прав» [230, с. 33].

Що ж ми бачимо в остаточному варіанті Основного Закону України 1996 року? Стаття 10 містить положення: «В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України» [31]. На нашу думку, несправедливим є виокремлення однієї з мов національних меншин, зокрема підкреслення таким чином її особливого статусу.

Останній перепис населення, який відбувся 2001 року, засвідчує, що 77,8 % мешканців країни визнають себе українцями за національністю та лише 17,3 % сказали, що вони росіяни. Безперечно, значна чисельність. Проте все одно вони мають статус національних меншин, яких в Україні налічується близько 130 [231].

Саме тому формулювання конституційної норми, за пропозицією академіка В. В. Копейчикова, було більш влучним і доцільним як щодо державного статусу української мови, так і відносно вияву поваги й гарантування захисту мов національних меншин. Мова, звісно, слугує єднальним фактором, який сприяє консолідації нації та є одним із ключових елементів національної ідеї.

Не можна не згадати багату культуру українців як міру духовності й розвитку. Річ у тому, що культура належить до кола тих суспільних явищ, які не поділяються за класовими ознаками. Вона єдина, її можна лише умовно поділити за спеціальностями чи напрямками, але глибина й безмежність цього поняття є сталими. Також вона не може бути об'єктом «соціального замовлення», тобто не слугує певним верствам населення. І тому люди, які визнають вимоги культури, повинні узгоджувати з нею свої дії, практичну політику.

Тобто, згідно з позицією В. В. Копейчикова, культура є загальнонародною, а її розвиток і збагачення становлять ще одну складову національної ідеї. Культура покликана розвиватися як загальнодоступна для всіх верств населення, звісно, з певними розбіжностями соціальних засад, але в жодному разі не слід говорити про її замкнутість. Адже залучення широких мас населення до культурного

середовища піднімає його рівень і наповнює новим сенсом власне існування культури.

Однією зі складових культури є християнська віра, вплив якої на суспільство є беззаперечним. Навіть ретроспективний погляд на розвиток української нації засвідчує, що сучасні культурні, правові й духовні підвалини цивілізації почалися ще задовго до хрещення Русі (першими київськими князями, які прийняли християнство, були Аскольд – наприкінці IX століття та Ольга – у середині X століття).

Тому можна стверджувати, що християнство завжди було супутником в усіх сферах життя українців. Високодуховна нація, на жаль, сьогодні змушена доводити своє право на власну автокефалію, хоча саме Великий київський князь Володимир на Русі здійснив церковну реформу 988 року, згідно з якою християнство стало державною релігією. Цим він поклав початок поширення християнства на землях східної Європи [164, с. 77–78].

Взаємовідносини між релігійними організаціями і державою в Україні ґрунтуються на принципі відокремлення церкви від держави, який закріплено на конституційному рівні. Це положення постає своєрідним гарантом невторчання держави, її органів і службових осіб у внутрішні, канонічні, обрядові справи релігійних об'єднань, а ті, відповідно, повністю усуваються від втручання в політичне, господарське життя країни. Складні суспільно-політичні процеси в державі, анексія Автономної Республіки Крим (далі – АР Крим), російська збройна агресія на Сході України порушили аксіоми абсолютного невторчання та по-новому дали змогу подивитися на взаємини церкви й держави. В умовах воєнного часу роль церкви є особливою. Вона має повсякчас спрямовуватися на допомогу українському люду, давати змогу державі пережити період лихоліть, а будь-які дії релігійних організацій та їх очільників, що завдають шкоду національній безпеці, мають бути належним чином кваліфіковані та зупинені відповідними органами державної влади. Саме тому нині необхідно звернутися до історичного досвіду, коли церква як складова системи державних відносин, відігравала роль ідеологічного стрижня, що централізував державу. Віра й релігія

неодноразово допомагали українському народу вистояти в боротьбі з ворогом, а православна церква завжди залишалася культурним оплотом, що зберіг і крізь століття проніс українську мову, культуру та звичаї [232, с. 9].

Відповідно до цього, церква завжди була суспільною інституцією, що мала беззаперечний вплив на людей. Українці – високодуховна нація з багатовіковою історією і культурною спадщиною, основою якої була християнська віра.

Ретроспектива поглядів на суспільство свідчить про його постійний розвиток і вдосконалення. У контексті ефективної реалізації громадських орієнтирів академік В. В. Копейчиков виокремив такі постулати:

- забезпечення розвитку національної свідомості, підвищення культурного та інтелектуального рівня, а також самосвідомість кожної особистості;

- створення дійсно ефективного механізму реалізації суб'єктивних прав громадян і захист їхніх інтересів;

- формування громадянського суспільства на гуманістичних засадах людиноцентризму;

- створення дійсно правової, демократичної суверенної держави у відповідності з Конституцією і законами України;

- гарантування безпеки суспільства й держави в усіх аспектах;

- шанування історичної пам'яті та традицій власного народу.

Підсумовуючи все вищезазначене, погляди та ідеї академіка В. В. Копейчикова зводяться до того, що громадянське суспільство – дуже складний, чутливий, багатовимірний суспільний механізм. Україна рухається в цьому напрямі, але допоки ми не пройдемо еволюційним шляхом революційних перетворень, залишаємося обабіч цивілізованого світу. Як стверджував учений, сутністю громадянського суспільства і є той самий інтимний зв'язок людського «Я» з певною сферою зовнішнього світу, це безпосередня влада людської волі над оточуючим середовищем [226, с. 23].

Отже, зміст національної ідеї коротко можна звести до трьох найважливіших положень: незалежність держави, свобода людини, збереження та збагачення історико-культурних підвалин самої нації. У різні часи акцент цих

положень міг змінюватися, проте не зникав жоден із компонентів. Функціональне навантаження національної ідеї в процесі її історичного розвитку змінилося з «революційного» на «еволюційне». Тобто її кінцевою метою вже слугує подальше закріплення суверенітету держави, що і є безпосереднім утіленням національної ідеї, підвищення рівня життя населення задля збагачення всіх аспектів розвитку – духовних, соціальних, матеріальних – на засадах рівноправності всіх учасників відносин «громадянин – держава».

Але сьогодні диктує умови гармонізації суспільства. Сучасну українську національну ідею ми маємо формувати як таку, яка повною мірою, відображаючи інтереси корінної нації, урахуватиме й інтереси представників усіх інших націй, які живуть на території України і є її громадянами. На нашу думку, саме державна спрямованість національної ідеї сприяє перцепції її всім населенням України, усіма її громадянами.

Посилаючись на погляди та ідеї академіка В. В. Копейчикова, можна виокремити поняття «дух закону» та «буква закону». З огляду на історичні особливості суспільно-політичного розвитку українського народу, зміст категорій «дух» і «буква» не завжди збігався. У контексті розгляду питання національної ідеї слід звернутися до тлумачення цього поняття безпосередньо вченим та його послідовниками. Саме тому ми зверталися не лише безпосередньо до праць академіка В. В. Копейчикова, а й до публікацій його учнів, які розвинули вчення щодо цієї проблематики.

Чинна Конституція України 1996 року становить необхідне політико-правове підґрунтя для реалізації сучасної української національної ідеї в практичному житті. Водночас розвиток держави, піднесення добробуту її народу, гармонійний розвиток усіх аспектів його життя і є тими об'єктивними умовами, що сприяють консолідації нації та залежать як від правлячої верхівки держави, так і від кожного з нас.

3.2. Внесок В. В. Копейчикова в конституційний процес та участь у підготовці Конституції України 1996 року

Питання щодо необхідності прийняття нової Конституції України набуло особливої актуальності в межах кампанії на виборах народних депутатів УРСР кінця 1989 – початку 1990 року, що було відображено у виборчих програмах багатьох кандидатів. Тому природно, що вже на першому засіданні Верховної Ради Української РСР дванадцятого (за сучасним визначенням – першого) скликання 15 травня 1990 року розглядали, серед іншого, пропозицію щодо внесення до порядку денного питання про створення комісії з опрацювання нового Основного Закону Республіки [22, с. 6–7].

Помилково багато хто вважає, що попередниками нинішнього Основного Закону є Конституції УСРР (1919 р., 1929 р.) та УРСР (1937 р., 1978 р.). Дійсно, остання редакція була формально чинною аж до 1996 року. Проте цьому передувала ціла низка подій, правових актів, спроб і помилок конституційних комісій та влади зокрема.

Слова Дмитра Павличка найкраще характеризували реалії процесу з розроблення проекту Основного Закону: «Ми повинні жити за однією Конституцією, адже там, де їх дві, там дві держави, два суверенітети, там ніколи не буде порядку і злагоди... Отже, ми маємо переглянути найближчим часом союзні закони, ратифікувати корисні й відхилити особливо небезпечні. І це буде важливий крок до укладання нової Конституції УРСР» [233].

Таким чином, історичні події кінця 1980-х – початку 1990-х років були означені змінами в політичній, економічній, правовій, соціальній сферах. Ще за рік до Акта проголошення незалежності України 24 червня 1991 року [43] представники політичної та правової еліти почали готуватися до неминучих подій.

Передумовою події 28 червня 1996 року стало прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року [42]. Є всі підстави стверджувати, що саме в ній передбачено основні засади конституційного ладу

майбутньої незалежної української держави. Її положення слугували надійним дороговказом усім, хто наполегливо й цілеспрямовано працював над проектом Конституції України, забезпечував її проходження в Конституційній комісії, а також процедуру розгляду та прийняття Основного Закону України Верховною Радою 27–28 червня 1996 року.

Пророчим був виступ народного депутата, Героя України Левка Лук'яненка, який під час обговорення проекту Концепції нової Конституції зазначив: «Переконаний, що ми найближчим часом закінчимо процес виходу з-під влади Москви, перетворимося на самостійну Українську державу» [234, с. 77]. Мабуть, і сам народний депутат не припускав, що все відбудеться так швидко.

Варто зауважити, що підготовка Основного Закону України була надзвичайно кропіткою. Формування законодавчої бази молодій державі, яка стояла на роздоріжжі обрання подальшого курсу свого розвитку, було досить делікатним і відповідальним вибором. Адже яке підґрунтя закласти в основу становлення правової системи, таким чином і надалі буде розвиватися сама країна. Пріоритетність прав людини, народовладдя, суверенітет держави, верховенство заклали підвалини нової Конституції незалежної України.

Серед плеяди українських правознавців вирізняється постать великого вченого, визнаного педагога В. В. Копейчикова [52, с. 20]. Він був не лише патріотом України, а й активним учасником правотворчих процесів держави. Тому абсолютно логічним є те, що така особистість доклала чимало зусиль до розроблення нині чинної Конституції України 1996 року.

Питання прийняття Основного Закону було наріжним каменем існування самої держави. Застаріла, недосконала Конституція УРСР 1978 року не витримувала жодної критики. Вносити поправки до Основного Закону вже неіснуючої країни не було сенсу. Прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року [42], а згодом і проголошення Акта незалежності України [43] знаменували кінець тоталітарного режиму та початок власного шляху розвитку.

Проте пережитки минулого донині ще дають про себе знати. На жаль, донині Україні так і не вдалося побороти негативні наслідки авторитаризму комуністичної партії. Тому пророчі побоювання видатного вченого слугують реаліями сьогодення. Одного формального проголошення незалежності замало задля досягнення дійсного суверенітету. Аналізуючи досвід європейських країн, В. В. Копейчиков стверджував, що для цього має бути достатньо розвинена економічна база, яка б слугувала основою проведення соціальних і правових реформ. Натомість ми маємо процвітання корупції та лобіювання власних прагматичних інтересів можновладців. Єдиним методом боротьби з цими явищами академік вбачав те, що право і закон мають бути пріоритетними для кожного громадянина, а тим більше для правлячої еліти [200, с. 3].

Пряму паралель можна провести із сьогоденням. Під час підготовки проекту Конституції України 1996 року точилися, так би мовити, міжособні парламентські війни між різними політичними силами за владу і сфери впливу. Ще недоопрацьований Основний Закон кожна партія намагалася підлаштувати під себе та власні інтереси. Процес розроблення та прийняття Конституції України тривав довгих шість років.

Аналогічними є реалії сьогодення. Безталанне правління політиків, які пріоритетним завданням вбачають боротьбу з попередньою владою, ігноруючи дійсно нагальні питання життя країни. Замість підвищення рівня життя населення та поліпшення економічної ситуації, створюється благодатне поле для процвітання корупційних схем; замість вирішення воєнного конфлікту з країною-агресором – зміна положень Конституції, які знову ж таки вносять ще більший розбрат між політичними силами і суспільством загалом. Жага до влади й наживи стоять вище досягнення розумного компромісу вирішення питань загальної політики держави. Рецидив старих «хвороб» нагадав про себе ще з більшою силою.

Ситуація в Україні періоду становлення державності мала характер не меншого хаосу та беззаконня. Проте до цього додавалася ще й відсутність

правового механізму врегулювання такого становища. За цих умов приступили до розроблення проекту нового Основного Закону.

1990 року, після проголошення Президентом СРСР М. С. Горбачовим «параду суверенітетів», розпочався процес формування законодавства союзних республік. Початок розроблення основних положень Конституції України був означений проблемами, пов'язаними із формуванням Конституційної комісії (далі – Комісія). Так, 24 жовтня 1990 року Верховна Рада УРСР голосуванням у 236 голосів підтримки ухвалила питання «Про утворення Конституційної комісії Верховної Ради Української РСР». До цієї Комісії увійшли 59 осіб, з яких лише 11 не були народними депутатами. До такого вузького елітарного кола увійшов і професор В. В. Копейчиков. Процес, якому відводилося півроку, затягнувся на довгі шість [22, с. 14].

У лютому 1991 року на засіданні Комісія винесла на обговорення Концепцію Конституції України – абсолютно ще «сирий» документ, який сприйняли з острахом і недовірою. Політичні сили націоналістичного спрямування безкомпромісно наполягали на завершенні створення Української незалежної Республіки (Л. Г. Лук'яненко). На противагу їм виступили Л. Д. Кравчук та С. І. Гуренко, для яких було неприйнятним руйнування наявної системи рад. Варто зазначити, що могутній імперії СРСР залишалось існувати ще майже рік. «Помірковані» кола свідомо зволікали з остаточними рішеннями, оскільки не були впевнені в результаті. Саме ця невизначеність і подальші події кризи відкинуть розвиток України на десятки років назад.

Обговорення Концепції Конституції України виявилось безрезультативним. Комісія знову береться до справи. Після проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року [43] питання Конституції вже стосувалося не нагальності, а ідеологічної зміни настроїв у державі. Перший Президент незалежної України Л. М. Кравчук вимагає винесення проекту Основного Закону на всенародне обговорення. Члени Комісії продовжують працювати. Дискусії точаться з приводу організаційної будови Верховної Ради – однопалатної чи двопалатної; вибору державного устрою – унітарна республіка чи унітарна, що має в складі АР Крим

на правах територіальної автономії; формування партійного плюралізму; встановлення строків каденції державних органів влади; утвердження ідеї народного суверенітету; на найвищому рівні закріплення засад людиноцентризму.

У контексті функціонування законодавчої гілки влади вчений був прибічником двопалатного парламенту. Аналізуючи діяльність органів влади країн колишнього соціалістичного табору, зокрема Польщі, Румунії, Чехії, де нижня палата загалом представляла інтереси областей і великих міст, В. В. Копейчиков вважав за доцільне впровадити таку практику і в українські реалії. Було запропоновано, що Президент в передбачених законом випадках матиме повноваження розпускати нижню палату, натомість Парламент, згідно з процедурою імпічменту, зможе усувати Главу держави з поста [163, с. 4].

Загалом потрібно було знаходити компроміс між демократичними засадами, не перетворюючи державну владу на постійно змінюваний орган. Водночас слід було уникати панування однієї політичної сили, тобто намагатися не повернути багатолітню практику монопартійності. Страйки, мітинги, наростання невдоволення населення стали звичним явищем на тлі загального безробіття, занепаду економіки та бездіяльності державного керівництва.

У цьому хаосі думок, протиріч і невдоволь Верховна Рада України прийняла рішення про винесення на всенародне обговорення проекту Конституції України до 1 листопада 1992 року. Він складався з преамбули, десяти розділів, двісті п'ятдесяти восьми статей та восьми перехідних положень. Але й ці спроби виявилися безуспішними. На засіданні Конституційної комісії 3 травня 1993 року Президент Л. М. Кравчук повідомив присутнім: «...ми ні Верховною Радою, ні, як пропонується, Зборами чи Асамблеєю не зможемо прийняти цю Конституцію» [23, с. 226]. Такими висловлюваннями чинна влада доводила свою неспроможність у врегулюванні ситуації в країні. Прийняття Конституції України було неможливим.

Неготовність правлячої верхівки до розв'язання проблем країни підтверджує діалог секретаря Конституційної комісії В. В. Носова з Головою Верховної Ради І. С. Плющем: «Іване Степановичу! Нам треба вирішити, чи

будемо ми приймати Конституцію і вводити її в дію. Якщо ні, то нічого нам робити тут безглуздя». На цю репліку Голова Верховної Ради відповів: «Якщо ми її прийmemo – то треба, а якщо не прийmemo – то не треба. Хіба так можна ставити питання?...» [235, с. 61–62].

Ураховуючи опрацьовані поправки за результатами всенародного обговорення, 26 жовтня 1993 року новий проект Конституції України було опубліковано [44]. За нього відповідали члени Конституційної комісії. Їхні імена разом із посадами було офіційно оприлюднено. Знані науковці, професори, еліта наукового кола країни. Вони назавжди ввійшли в історію українського конституціоналізму. Так, професор УАВС, доктор юридичних наук В. В. Копейчиков став невід’ємною частиною сучасної правової історії.

Як уже було зазначено раніше, учений був гуманістом. Інакше кажучи, він обстоював позиції пріоритетності прав і свобод людини порівняно з загальнодержавними потребами. Саме тому він підтримував принцип, згідно з яким конституційний лад України ґрунтується на верховенстві прав і свобод людини та громадянина.

Академік В. В. Копейчиков наполягав, що під час розгляду будь-яких справ чи завдань, які вирішуються в суспільстві й державі, першочерговим має бути питання «яким чином рішення буде впливати на долю людини, її становище, як можна мінімізувати складнощі в її повсякденному житті?» [23, с. 142]. Натомість час диктував інше. Учений з жалем писав про недосконалість законодавства, байдужість і некомпетентність посадових осіб, які одним розчерком пера змінюють долі. Йому опоненти дорікали прискіпливістю до деталей у той час як на кону стояло питання власне існування країни. Та він був невблаганним. Будучи відданим своїм поглядам, він стверджував, що саме людина та захист її прав є тим наріжним каменем, на якому тримається держава, суспільство, а як похідне – публічна влада. Він наполягав на детальнішому уточненні відносин «людина – державний апарат». Адже це сприяло б більш захищеній позиції громадянина, який звертається до того чи іншого чиновника, і мав би більше впевненості в успішності задоволення свого запиту.

Скрупульозність його роботи виявилася і в іншому аспекті – визначенні поняття «соціальна держава». Дехто з Комісії пропонував замінити досить недоречним словом «цивілізована», що не є поняттям юридичного чи суспільного змісту. Академік В. В. Копейчиков розглядав питання «соціальна держава» в триєдинстві понять: 1) держава, яка забезпечує соціально-економічний захист своїх громадян; 2) держава, що співпрацює із суспільством через громадські об'єднання; 3) держава, яка за допомогою демократичних важелів мінімізує конфлікти в суспільстві. Щодо змісту цього поняття точилася гостра дискусія. Воно і не дивно: Конституція – це звід правових норм найвищої юридичної сили. Тому кожне слово, літера чи знак мають доленосне значення [230, с. 29].

Дорікали вченому і з приводу його, так би мовити, «компіляції західних норм», що ніби таким чином нехтується законодавча автентичність, нівелюється історична належність. На противагу цьому напрошується логічне запитання: а для чого заново винаходити велосипед? Адже можна взяти найкращий і вже перевірений роками досвід поколінь інших держав. Звісно, правова система має не лише базуватися на «сухій» букві закону, а й урахувати особливості традицій, історії та менталітету народу. Тому про будь-яку компіляцію не може йтися. Дійсно, учений прискіпливо досліджував концепції світових класиків, ідеї західних політиків. Він вивчав міжнародне право, проте не для того, щоб представити його у своїй оригінальній формі, а для того, щоб упровадити прогресивні ідеї в законодавчу систему ще такої молодій країні.

Цікавою є позиція правознавця щодо понять «правова держава» і «демократична держава», ототожнення змісту яких він вважав хибним. Згідно з твердженням В. В. Копейчикова, ці поняття є засобами двох самостійних суспільних явищ – політики й права. Так, право слугує способом формування та реалізації політики, але лише до тих пір, поки політика не вступає в протиріччя з правом як критерієм рівності й справедливості, етики та гуманізму: «Коли ми говоримо «правова держава», то маємо на увазі державу, у якій панує право, яке розуміють саме в такому змісті, й де політична доцільність, яку інколи хибно тлумачать та яка зумовлює той чи інший закон, разом з цим законом не може бути

визнана дійсною» [212, с. 30]. На жаль, через неусвідомлення важливості цього принципу (а інколи – відверте нехтування ним) у країні сформувалася ситуація, за якої високопоставлена політична еліта висуває власні інтереси на передній план, лобіюючи їх шляхом подальшого прийняття закону чи поправки до нього.

Тогочасний проект Конституції України передбачав також розділ VII «Державна оборона і безпека». Здавалося б, проста гра слів, але вчений висловлювався проти інтерпретації саме в такому контексті. По-перше, термін «безпека держави» є запозиченням із Конституції УРСР 1978 року (ст. 30). Звісно, це продиктовано кривавими подіями Другої світової війни, «холодною війною» та протистоянням відносно капіталістичних країн. По-друге, науковець аргументував свою позицію тим, що це загальне поняття охоплює лише захист кордонів і державний суверенітет країни, нехтуючи водночас обороною суспільства, народу й окремої людини. Натомість він пропонував вживати термін «національна безпека», цим самим ніби конкретизуючи оборону кордонів держави, української нації та всіх національностей, що проживають на території України, а також гарантування безпеки кожної людини та громадянина [236, с. 7].

Варто акцентувати на змісті ст. 9 проекту Конституції України, де було закріплено право громадян чинити опір кожному, хто намагатиметься протиправно ліквідувати демократичний конституційний лад України, встановлений Основним Законом, якщо інші засоби не можуть бути використані. Критики цієї норми намагалися переконати, що вона відкриває шлях до свавілля, беззаконня і анархії. Проте В. В. Копейчиков обстоював позиції правильності та доцільності такого трактування норми, оскільки це дає змогу громадянам реалізовувати свої права із захисту Конституції та держави, звісно, у межах закону й наданих повноважень. Тобто йдеться про встановлення більш чіткої взаємної відповідальності між державою та громадянином. Відповідно, це спрямовано на превентивність державного перевороту як «зверху» так і «знизу» [22, с. 65; 230, с. 33–34].

Проте, навіть після врахування результатів дискусій і численних поправок, проект Основного Закону України не було позбавлено проблем. Звісно,

зберігалася загальнодемократична спрямованість, остаточно було закріплено однопалатний Парламент (ВР України в складі 450 депутатів), визначено статус Президента України та повноваження КМ України, прописано статус АР Крим і самоврядування областей. Проте почалася парламентська криза, яка потягнула за собою і конституційну.

Проблеми формування законодавчої гілки влади були пов'язані з історичними реаліями. По-перше, це було не скликання Верховної Ради незалежної України, а каденція депутатів останніх виборів до Парламенту УРСР, фактично законодавчого органу вже неіснуючої країни. Треба віддати належне цьому скликанню: його учасники прийняли Декларацію про державний суверенітет [42] та Акт проголошення незалежності України [43], почали процес конституціоналізму, який, проте, завершити не вдалося. По-друге, окрім патріотично налаштованих «слуг народу», було багато тих, хто самовіддано зберігав свій партквиток, був прихильником партії і не хотів щось змінювати в уже усталеному житті. Трансформація свідомості та переосмислення реалій часу суперечили їхній картині світу, що суттєво гальмувало процес перетворення країни з «однієї із» на «незалежну, суверенну й демократичну» (і не лише де-юре).

Натомість у березні 1994 року відбулися перші вибори до Верховної Ради незалежної України. Попри те, що лідируючі позиції залишила за собою Комуністична партія України на чолі з П. М. Симоненком, до Парламенту увійшли Народний Рух України на чолі з В. М. Чорноволом та Українська Республіканська партія, яку очолював Л. Г. Лук'яненко. Це була гідна стримувальна сила комуністичної верхівки. Натомість уже в липні 1994 року народ достроково обрав нового Президента України – Л. Д. Кучму.

У своїй першій каденції другий Президент України Л. Д. Кучма пріоритетним завданням визнає активізацію розроблення проекту Конституції України. І знову все з початку. Щоб уникнути марної трати часу, на розгляд проектів Конституцій, представлених різними політичними силами, які до того ж мають на меті виключно захист інтересів самих ініціаторів, було прийнято

рішення про створення Конституційної комісії, яка складалася б з представників політичних партій у Верховній Раді, державних діячів і наукових консультантів.

10 листопада 1994 року Парламент ухвалив Постанову «Про склад Комісії з опрацювання проекту нової Конституції України», до якої входили вже 41 особа на чолі з Президентом України. Сформована Конституційна комісія мала гідний якісний склад представників, які до неї увійшли. Співголовами були призначені Президент України Л. Д. Кучма та Голова Верховної Ради О. О. Мороз, секретарем – комуніст А. В. Корнеєв. Серед решти 38 членів – двадцять мали вищу юридичну освіту, п'ять – економічну, чотири – історичну, шість – технічну, три – сільськогосподарську. Це свідчить про різнобічний підхід до створення проекту Основного Закону, про намагання закласти оптимальне підґрунтя для подальшого розвитку законодавчої бази України. А якщо взяти до уваги той факт, що з 41 члена Комісії було тринадцять кандидатів наук, дев'ять докторів, сім членів галузевих академій і НАН України, то базис правового поля держави формували кращі з кращих. До цього поважного наукового кола належав і науковий консультант Президента України з питань державного будівництва – академік В. В. Копейчиков. Спільно з Головою Конституційного Суду Л. П. Юзьковим, народними депутатами А. Д. Бутейком, В. М. Стретовичем, О. І. Ємцем, радником Голови Верховної Ради О. І. Ющиком та іншими він творив правову історію країни [22, с. 47].

Задля ефективнішої роботи Комісії було вирішено створити сім секцій для опрацювання різних розділів проекту майбутньої Конституції України. Якісний склад кожної із секцій передбачав представників від різних політичних сил та органів державної влади. За основу розроблення було взято проект Конституції, редакції від 26 жовтня 1993 року. Але й він підлягав жорсткій критиці.

У промовах Президента України Л. Д. Кучми лунали гучні гасла про необхідність якнайшвидше прийняти Основний Закон, про неможливість подальшого затягування конституційного процесу, але один факт все ж насторожував: Глава держави заявив про необхідність попередньо прийняти закон про владу, який був би певним договором між законодавчою владою та

Президентом на період до прийняття Конституції України. На його думку, це необхідно було зробити, оскільки неузгодженість гілок влади ставала серйозною перешкодою на шляху вирішення стратегічно важливих питань державного значення. Тому необхідно було шукати компромісні варіанти налагодження роботи між ними.

Проте, за свідченнями учасників тих подій, прийняття такого закону більше відповідало планам найближчого оточення Президента, ніж його самого. Остаточний текст виступу Л. Д. Кучми на пленарному засіданні Конституційної комісії 28 листопада 1994 року йому надав напередодні перший помічник О. В. Разумков [23, с. 82]. Для більшості членів Комісії таке рішення виявилось несподіваним. Адже безглузда трата часу на прийняття тимчасового закону знову відкидала розроблення й ухвалення Конституції України. Цей етап опісля назвуть «конституційною кризою». Неспроможність дослухатися, знаходити шляхи вирішення і йти на поступки призвели до цілковитого хаосу в країні. Не маючи правової основи, не може ефективно розвиватися економіка, що призводило до безробіття й падіння рівня життя населення. Але на кону стояла влада та власність, якими можновладці ніяк не хотіли ділитися.

Щодо обговорення різних питань тривали гострі суперечки як безпосередньо в секціях, так і під час подальшого загального розгляду проекту Конституції України. Члени Комісії, наукові консультанти й радники знаходили компроміс усередині секцій, проте на загальному обговоренні проекту дійти згоди не могли. Звісно, це значною мірою знизило ентузіазм і подальша робота на спільних засіданнях певних секцій не мала конструктивних наслідків.

Прийняття Основного Закону свідомо затягувалося. Відмова від своїх слів щодо прийняття Конституційного договору була б особистою поразкою Президента. Тому його найближче оточення робило все можливе задля ускладнення процесу прийняття Конституції України. Не було встановлено періоду роботи Комісії, навіть співголови висловлювали протилежні позиції щодо її діяльності. Це дедалі більше загострювало суперечку, спричиняло поглиблення політичної та економічної кризи в країні.

Гострою дискусією ознаменувалась робота секції «Виконавча влада. Президент України. Кабінет Міністрів». Перерозподілити владу й обов'язки виконавчого сектору виявилось надзвичайно складним завданням. Річ у тому, що це питання містило низку принципових позицій. Члени секції наполягали на тому, що Президент має бути не лише главою держави, а й має очолювати виконавчу владу, призначати і звільняти Прем'єр-міністра, пропонувати Верховній Раді кандидатури для призначення Голови і членів Верховного Суду, Генерального прокурора, голови Правління Національного Банку; за умови двопалатного Парламенту – бути наділений повноваженнями розпускати нижню палату. Під час реалізації таких пропозицій Україна перетворилася б на суто президентську республіку, тобто модель президентської республіки на кшталт Сполучених Штатів Америки [22, с. 53–54].

Така позиція зазнала нищівної критики з огляду на побоювання щодо нівелювання ролі Парламенту та звуження демократії. Так, О. О. Мороз зазначив: «Коли в руках керівника виконавчої влади зосереджені міліція, слідство загалом, прокуратура, призначення Голови Верховного Суду – то тоді який же це розподіл влади? Тоді виявляється, що судова влада цілком підпорядкована виконавчій владі, а та, своєю чергою, має механізми здійснення своєї влади взагалі набагато сильніші, ніж представницькі й законодавчі органи» [23, с. 167].

Оточення Л. Д. Кучми вважало небажаним конституційне визнання Президента главою виконавчої влади і пропонувало закріпити його особливий статус фактично над іншими «гілками» влади.

У цій дискусії професор В. В. Копейчиков наполягав на демократичних засадах формування владної верхівки. Вивчаючи досвід цивілізованих країн, учений звертається до моделі представлення державної влади трьома гілками: законодавчою, виконавчою та судовою. Саме такий підхід здатний створити оптимальні умови повноцінного розвитку суспільства й держави, оскільки буде діяти принцип «стримувань і противаг» цих гілок влади. Причому Парламент отримує належну йому силу повноважень, зокрема законодавчу владу, як гілка,

що за допомогою законів визначає вектор і межі двох інших владних структур [160, с. 19].

Уточнення особливого статусу Верховної Ради України було дійсно необхідним, оскільки консервативна комуністична верхівка жодним чином не могла змиритися з думкою про втрату лідерських позицій. Ідеологія комуністичної партії більше не усвідомлювалася кредом розвитку суспільства, а власне партія не була всевладним правлячим органом, хоча й ще мала потужний вплив на колишню номенклатуру. Тому стара політична еліта стояла на позиціях парламентської республіки, боячись утратити бодай частку своєї влади.

Учений підтримував ідею щодо президентсько-парламентської республіки. Захищаючи демократичні засади парламентаризму, він добре усвідомлював неефективність колегіального керівництва. Молода держава переживала процес становлення та потребувала швидкого реагування на поточні виклики часу й ситуаційні помилки. Ефективне функціонування парламентської республіки як форми правління можливе лише за умови структурованості суспільства та політичної системи, а також високого професіоналізму депутатів і їх політичної культури, які мають передусім дбати про благо держави, а не захищати власні чи корпоративні інтереси. На жаль, більшість представників політичної еліти України не вирізнялася відповідальністю та високопатріотичним духом, тому й колегіальне прийняття стратегічно важливих рішень для держави перетворювалося просто на лобіювання номенклатури і прорадянських інтересів.

Саме з огляду на це В. В. Копейчиков наполягав на концентрації влади в руках Президента. Адже віддати кермо правління Парламенту означало занурити країну в політичну та суспільну кризу. І, як засвідчили події 2004–2014 рр., учений виявився пророчо правим [63, с. 42].

У цьому контексті особливу увагу варто приділити питанню депутатської недоторканності. У ст. 80 чинної Конституції України 1996 року наявна норма, що гарантує цілковиту недоторканність народним депутатам на період їхнього парламентського скликання [31]. Професор В. В. Копейчиков усіяко критикував таку позицію. Він пропонував надання депутатської недоторканності виключно на

період сесії Парламенту, за умови, що в цей час народний обранець не був затриманий на місці вчинення злочину [160, с. 20]. Згідно з чинними нормами Конституції України, мандат народного депутата є імунітетом і цілком нівелює основний принцип правової держави – «рівність усіх громадян перед законом і судом». Норма Основного Закону про депутатську недоторканність міцно закріпилась у правовому полі нашої країни як рудимент минулого. Водночас будь-які намагання змінити таку ситуацію залишаються виключно передвиборними обіцянками кандидатів у народні депутати й лідерів політичних партій [56, с. 34].

Перебіг конституційного процесу гальмувався навіть у контексті питань подальшого курсу розвитку України. Ідею прогресивності капіталізму категорично не підтримувала стара комуністична номенклатура, яка чітко стояла на позиціях збереження соціалістичного суспільно-економічного ладу. Інтереси і потреби країни нівелювалися перед загрозою втрати власного впливу.

Розмінною монетою дискусії стало навіть відновлення історичної справедливості в національному питанні. Так, одним із наріжних каменів дискусії виявилася тема корінної або титульної нації. Для п'ятої колони в політичній верхівці було неприйнятним визнання українців як нації з багатовіковою історією, власними традиціями, самобутньою культурою. Свої переконання гідності формування окремої нації українців В. В. Копейчиков доводив існуванням неповторності національної ідеї. Дійсно, законодавство держави має базуватися не лише на правових нормах і юридичних догматах. Передусім слід урахувати духовні підвалини народу: самоповагу, соборність, християнські цінності, і, звісно, історичне підґрунтя. Україна не лише заслужила мати свою національну державу, а виборювала її кров'ю впродовж багатьох століть.

Сама суть національної ідеї, як і законодавства загалом, не можуть бути сталими. Вони мають відповідати на насущні виклики сьогодення. В. В. Копейчиков наполягав на тому, що під час створення Конституції України необхідно зберігати культурні цінності нації, вважати найвищим пріоритетом права й свободи людини, охорону прав національних меншин, плюралізм ідей і

політичних поглядів, захист всіх форм власності й розвитку місцевого самоуправління [64, с. 90].

Говорячи про національність, не можна не згадати проблему мовного питання, яке було також ключовим і неабияк дискусійним. Багато хто наполягав на законодавчому закріпленні двох офіційних мов: української та російської. Але якщо розглядати цю проблему з позиції толерантного ставлення до державної мови національних меншин, тобто росіян, то ігноруються мовні цінності інших націй, що проживають на території України, а їх понад сто. Крім цього, українці завжди оберігали свою неповторну мову, одну з найспівочіших у світі, от тільки в різні часи і під різними приводами існували більше сотні заборон царської і комуно-радянської влади на неї. А тепер, коли українці будують свою державу і формують націю, мова мала стати міцним підґрунтям такого єднання. В. В. Копейчиков упевнено обстоював позиції єдиноначальності мовного питання. Він вважав неприйнятним закріплення на державному рівні офіційного статусу будь-якої іншої мови, окрім української, оскільки йшлося про остаточне завершення процесу її багатолітнього пригноблення [227, с. 15]. Так, за відсутності голосу народу нема і його самого. А одвічний принцип «чия мова – того і влада» беззаперечно доводить це переконання.

Не менш важливою та цікавою була позиція В. В. Копейчикова щодо права власності. Парадоксально, але людина, яка народилася і все життя прожила в державі, де не існувало поняття «приватна власність», де існувала спільність майна, яка і контролювалася державою, де навіть приватне життя було публічним, рішуче обстоював захист приватної власності. Він стверджував, що побудова громадянського суспільства із соціально орієнтованою економікою можлива лише тоді, коли всі його члени будуть власниками. Стимулювання робітника мусить бути не за рахунок ідеологічних лозунгів та утвердженого плану, а через перспективу кращого життя, яке можливе лише за умови особистого збагачення. Інакше кажучи: краще працюєш – більше маєш. Причому те, що маєш, гарантується та оберігається законом [230, с. 27].

Отже, нова сторінка в перебігу конституційного процесу була вписана 7 червня 1995 року. На пленарному засіданні Верховної Ради, після виступів Президента і Голови Парламенту, відбулося голосування за «Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [45]. Підтримка 240 депутатів забезпечила зволікання з прийняттям Основного Закону ще на рік. Це був здебільшого політичний, аніж правовий документ, певною мірою навіть антиконституційний. Ситуація в країні виявилася парадоксальною. Дія чинної на той час Конституції УРСР 1978 року не була скасована, натомість Конституційний договір ніби нівелював її. Позиція паралельно діючих двох «напівконституцій» остаточно ускладнила роботу Комісії, яка, попри всі невдачі, продовжувала працювати.

І знову все спочатку. 19 червня 1995 року було видано розпорядження співголів Конституційної комісії «Про утворення робочої групи Конституційної комісії». Академік В. В. Копейчиков як експерт долучився до процесу обговорення проекту. До прийняття Конституції України залишався рік. Напружений, доленосний рік. У санаторії «Пуща-Озерна», що під Києвом, знову закипіли дебати робочої групи з приводу проекту Основного Закону.

Перші результати було представлено на розгляд уже восени 1995 року. Назву розділу I «Загальні засади конституційного ладу» було змінено на більш змістовну «Загальні положення». Тонкощі формулювання стосувалися також визначеності дії власне Конституції. У проекті Основного Закону 1993 року було прописано положення: «Закони та інші правові акти не повинні суперечити Конституції та конституційним законам України» (ст. 6). Натомість остаточний варіант більш влучно підкреслив значення конституційних засад: «Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (ст. 8) [31].

Змін зазнав і розділ III «Громадянське суспільство і держава», точніше його просто видозмінили. Положення, зазначені в ньому, ввійшли до розділу II «Права,

свободи та обов'язки людини і громадянина». У цьому контексті варто зазначити, що на зміну категорії «природні права» науковці ввели поняття «невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини». Стаття 27 Конституції України містить норму: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [31]. Відповідно до цього, смертну кару як вид покарання було скасовано. Це викликало активні дебати серед учених-юристів. Позиція академіка В. В. Копейчикова була однозначною: як гуманіст він підтримав цю норму. Хоча вона є нині чинною, у суспільстві не перестають точитися баталії щодо цього рішення.

Змін зазнав також розділ IV «Пряме народовладдя» (його видозмінили на розділ III чинної Конституції – «Вибори. Референдум»). На відміну від першого варіанта, другий уже містив ст. 74 про неможливість шляхом референдуму обговорювати законопроекти, що стосуються податків, амністії та бюджету [22, с. 65–70].

Загалом новий удосконалений проект Основного Закону від свого попередника не надто відрізнявся за суттю, але мав суттєві відмінності за змістом. 211 статей, які були кодифіковані на глави, рубрики та 12 розділів було змінено на 161 статтю в 15 розділах і 17 перехідних положень. Новий проект – більш точний, компактний і досконалий – був представлений на розгляд 15 листопада 1995 року. Цей варіант не викликав занадто гострі дискусії в Конституційній комісії. Більше того, такий концентрований варіант документа схвалили академіки В. Я. Тацій, М. В. Костицький, народний депутат О. І. Ємець та інші члени. Висловилася «проти» лише фракція «Комуністи України», оскільки стверджували, що новий проект у юридичному контексті фактично знищував радянську владу, яка була панівною за чинною на той момент Конституцією УРСР 1978 року. Проте це вже не мало суттєвого значення. Конституційний процес вийшов на фінішну пряму.

Варто зазначити, що новий проект Основного Закону вже містив жорсткий порядок внесення змін до нього. Але, як засвідчує історія, це не врятувало Конституцію України від політичного свавілля.

Отже, з огляду на ретроспективний аналіз, можна констатувати, що конституційний процес відбувався надзвичайно складно. Фактори, які на нього впливали, були не лише зовнішніми. Більшою мірою самі творці Основного Закону гальмували цей процес. Вважаючи неприйнятним поступатися власним інтересам перед державними, деякі члени елітарної верхівки робили все можливе, аби затягнути прийняття Конституції України на довгі шість років. І їм це вдавалося. Але завдячуючи тим, хто завзято обстоював позиції національної єдності й свідомості, Україна є на сьогодні конституційною державою.

27 червня 1996 року відкрилося історичне, доленосне для України, безпрецедентне цілодобове засідання Верховної Ради, якому судилося закінчитися лише вранці наступного дня прийняттям нового Основного Закону. Під гаслом «рятування демократії» народні депутати погодились на спрощену та конструктивну процедуру розгляду проекту Конституції України, утворили узгоджувальні групи для паралельної роботи з найбільш спірних питань – державна мова, державні символи, власність, автономія АР Крим – і розпочали багатогодинний «марафон» голосування за статтями, розділами та голосування загалом [22, с. 101].

Попри безцінний досвід і вікову історію конституціоналізму в Україні, процес розроблення та прийняття Основного Закону не мав аналогів за своєю драматичністю і тривалістю. Безсонна ніч у Верховній Раді з 27 на 28 червня 1996 року завершилася голосуванням о дев'ятій годині двадцятій хвилині, коли головуєчий запросив «проголосувати в третьому читанні загалом проект Конституції України» і триста п'ятнадцять голосів було подано «за». Опісля Голова Верховної Ради О. О. Мороз втомлено, але радісно проголосив: «Є Конституція!» [237, с. 33]. Оплески депутатів, звучання гімну та привітання Президента України. Утратили чинність Конституція УРСР від 20 жовтня 1978 року з наступними змінами і доповненнями та Конституційний договір.

Безперечно, це була вагома історична подія для країни, її майбутнього. Таким чином, з прийняттям Основного Закону України 1996 року завершився період юридичного оформлення національної держави Україна [238, с. 309].

Але минуло лише два десятиліття після офіційного прийняття Конституції незалежної України, а її вже тричі безталанно змінювали, підлаштовуючи під амбіції нових правителів і так званої еліти. Задля оптимізації тексту й норм Основного Закону 3 березня 2015 року Президент України П. О. Порошенко підписав Указ «Про Конституційну комісію». Дійсно, визнати всі положення Конституції України цілком обґрунтованими й правильними не можна. Але попередні спроби змінити зміст Основного Закону 1996 року залишилися безуспішними.

Нині чинна Конституційна комісія є обмежено легітимною щодо підготовки нової Конституції України як найвищого загальнодержавного закону. На жаль, держава на сьогодні не є цілісною. АР Крим нині підступно, з грубим порушенням міжнародного права, анексовано Росією, а частина Донецької і Луганської областей – підконтрольні російсько-терористичним військам. Прийняття Основного Закону в той час, коли його дія не поширюється на всю територію України, є певною мірою передчасним рішенням. На нашу думку, потрібно прийняти необхідні органічні закони для коригування та оптимізації її дії.

У своїй роботі над проектом Основного Закону України 1996 року академік В. В. Копейчиков керувався принципом наукового базису та суспільних інтересів. Рациональність його пропозицій часто не відповідала суб'єктивним потребам владної верхівки, тому такі необхідні державі реформи нерідко відхилялися. Варто зазначити, що вченого як експерта залучали до конституційного процесу ще з 1990 року. Тому він не просто працював над проектом Основного Закону, а пройшов весь нелегкий шлях становлення законодавчої системи України. Протягом усього часу науковець-правознавець наполягав на одвічній істині: «Конституція за своїм значенням і роллю в суспільстві не може слугувати засобом

боротьби різних політичних сил. Політичне значення Конституції, її міць передусім полягають у її стабільності, послідовності, реалізації представлених у ній настанов» [200, с. 4].

3.3. Місцеве самоврядування в працях В. В. Копейчикова

Цивілізаційний підхід до створення правової держави ґрунтується на можливості реалізації людиною своїх законних прав незалежно від статусу чи достатку. Тому з розпадом колоніального устрою дедалі частіше в міжнародному праві послуговуються поняттями «демократія» і «народовладдя», які завдяки правовим інструментам набувають реального змісту [59, с. 12].

Ці ідеї не є новими. До терміна «демократія» звертався ще античний філософ Арістотель. У своїх працях він писав про «урегульовану демократію» як про владу народу, який складається з особистостей, а не всевладну «охлократію» як владу натовпу. Змінювалися часи, а отже, суспільство й держава. На зміну одним ученим приходили інші. Розвиток світу в ХХ столітті потребував уже не абстрактних форм філософського мислення, а правової конкретики. Тому вчених-філософів доповнювали вчені-правознавці. Одним із таких сучасних теоретиків права був академік В. В. Копейчиков [11, с. 346]. Його погляди завжди вирізнялися глибиною змісту, нагальністю та відповідністю проблемам часу. Він спеціалізувався на багатьох сферах суспільного життя та державного управління. Пріоритетними напрямками дослідження вченого були механізм державного регулювання, дослідження проблем місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні.

Для характеристики державної влади важливе значення має правильне визначення її складових і важливих якостей. Як стверджував академік В. В. Копейчиков у своїх працях, основними елементами є суверенітет, воля та сила, а якостями – народна підтримка й довіра як соціальна основа цієї влади.

Державна воля та сила – це складові державної влади, без яких її просто не існує. Немає державної влади і без суверенітету, оскільки саме він волю і силу наділяє такими якостями, як самостійність, незалежність і верховенство. У своїй сукупності ці елементи, власне, утворюють загальне поняття «державна влада».

Державний механізм відображає і третій складовий елемент державної влади – її силу. Сила є передумовою існування будь-якої влади. Загальноприйнятим є те, що влада не може бути зведена до простого побажання і якщо воля (приписи влади) не виконується, то влада застосовує силу для її виконання. Проте використання сили відносно свого народу є неприпустимим, оскільки воно переростає в криваву диктатуру й тиранію, про що свідчать сумнозвісні сторінки історії.

Державний механізм тісно пов'язаний із формою держави. Останньою слід вважати організацію влади в конкретній державі, важливі принципи й істотні риси структури та діяльності державних організацій, їх взаємозв'язок із суспільними організаціями, співвідношення між державою як цілим і її складовими.

Вищезазначене дає змогу дійти висновку, що, попри всі особливості співвідношення між компонентами держави (сутністю, змістом держави і державної діяльності, політичним режимом і формою), а також їх самостійну соціальну роль і соціальну значущість, державний механізм є невіддільним від держави.

На переконання професора В. В. Копейчикова, механізм держави як її елемент є важливою складовою політичної організації суспільства, оскільки саме в державі, у практичній діяльності її механізму найбільш концентровано виражаються економічні, соціальні, політичні й інші інтереси соціуму [102, с. 116–117, 119, 123–126, 138, 142–143].

Механізм держави вчений розглядав як внутрішньо врегульовану систему державних організацій, які поділяються на органи держави, державні підприємства та державні установи. Науковець обстоював позицію щодо неприпустимості ототожнення понять механізму держави й державного апарату,

оскільки останній є лише складовою державного механізму, тобто сукупністю органів держави.

Аналізуючи основні переваги такого підходу до визначення механізму держави, В. В. Копейчиков зазначав, що, відображаючи повною мірою специфіку організованого підходу до механізму держави та забезпечуючи низку переваг, які впливають з розгляду його як певної системи, це поняття цілком відповідає основним політичним, економічним та іншим характеристикам державного апарату, органів держави, державних підприємств та установ. На його думку, системний підхід у дослідженні державного механізму дає змогу ґрунтовніше встановити низку нових ознак, притаманних різним видам державних організацій, визначити нові інтегральні якості, що відомі системі, але не відомі її складовим. Лише з позицій системного підходу до механізму держави та його складових можна найбільш ґрунтовно дослідити проблеми ефективності управління, відповідальності управлінських ланок за результати керування тощо [7, с. 17–18].

Ученого цікавили не лише нагальні питання дослідження механізму держави, а й інші наукові проблеми. Парадоксально, але науковець порушував питання влади народу ще тоді, коли існувала монополія комуністичної партії. У своїй праці «Народовладдя і особистість» [100], яка побачила світ 1991 року, автор висвітлив походження влади як такої, критикуючи жорстокість тоталітарного сталінського режиму та аргументувавши важливість участі народу в управлінні державою.

З припиненням існування СРСР і проголошенням бажаної незалежності для України, академік В. В. Копейчиков спрямував свої зусилля на теоретичне обґрунтування ідеї правової держави та громадянського суспільства. Як член робочої групи Конституційної комісії ВР України [18, с. 9] учений наполягав на впровадженні основ народовладдя в правову систему. У подальшому саме цей принцип слугував підґрунтям для формування всього сучасного українського законодавства і був офіційно закріплений у ст. 5 Конституції України 1996 року [31].

Широко вживане на сьогодні слово «демократія» багато хто ототожнює із категорією «вседозволеність». Проте це далеко не так. Уседозволеність є ознакою анархічного ладу, а демократичні засади притаманні високоорганізованому суспільству в правовій державі. Демократію можна порівняти з народовладдям, але і ці поняття не є тотожними. Демократія є політичним режимом, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнають її народ. Ключовим поняттям тут є саме «народ», адже натовп не може бути джерелом влади. Це скоріше кількісний показник людей у групі, якій притаманні анархічні вияви. Лише здатні до самоорганізації та самоконтролю особистості можуть становити народ, наділений правом владних повноважень.

«Народ, влада і територія завжди будуть якісними ознаками держави. І не випадково, що дві з них становлять складові народовладдя», – писав В. В. Копейчиков [160, с. 5]. Погоджуючись з Арістотелем, учений наполягав, що сама суть народовладдя зводиться до влади, яку реалізують індивіди у своїх інтересах. У цьому контексті народ постає як соціальна структура, що складається із суб'єктів соціальних взаємодій, які здатні мати управлінський характер. Таким чином, він є не сірою масою, а егоцентрично спрямованою організацією, де на вершині стоїть людина з її потребами й інтересами. З огляду на це, у демократичній державі народовладдя є виразом особистих інтересів членів соціуму. Але висока мораль правової культури нації має відповідати правилу – «дозволено все, що не заборонено законом і не суперечить інтересам інших громадян чи суспільства» [146, с. 46].

До проблеми народовладдя і його ролі в суспільстві вчений звертався давно. Ще перебуваючи на посаді доцента ХЮІ він писав статті, присвячені цій тематиці. Проте в період «розвиненого соціалізму» тлумачення народовладдя дещо відрізнялося від сучасних реалій.

По-перше, воно практично дублювало поняття «колективне керівництво». Крім цього, «колективне» в контексті колегіуму на роботі чи в межах трудової зайнятості, а не вираження інтересів народу. По-друге, науковець розрізняв три його форми: керівництво, що здійснюється безпосередньо колективом,

колегіальне керівництво і здійснення керівництва уповноваженою особою. Тут необхідно навести уточнення: демократія була на рівні трудового колективу. Говорити про муніципальні органи влади певної території було б занадто самовпевнено. Бюрократична вертикаль влади була досить сильною, щоб не допускати виявів самовираження чи вирішення навіть питань місцевого значення в обхід системі. По-третє, В. В. Копейчиков писав про колегіальність управління, але за персональної відповідальності. Ця організація влади також зводилася до трудового колективу фабрики, заводу, цеху, колгоспу. Напрошується висновок про те, що правами та владою могли наділяти лише ту особу, яка працювала. А що ж тоді говорити про тих, хто не має постійної роботи чи не спроможний працювати? Відповідно, ця людина автоматично позбавляється можливості на самовираження і усувається від реалізації права на самоврядування. Говорити про гуманізм було б зайвим [118, с. 91–92].

У творах В. І. Леніна йшлося: «Диктатура окремих осіб дуже часто була в історії революційних рухів виразником, носієм, провідником диктатури революційних класів, на що вказує незаперечний досвід історії» [239, с. 232]. Тут можна сказати про диктатуру пролетаріату як одноособове народовладдя. Крім цього, поняття «диктатура пролетаріату» дорівнювало категорії «демократія».

У сучасних умовах слово «диктатура» не може вживатися в межах цивілізаційного підходу до розгляду народовладдя. Воно апріорі має негативний відтінок тоталітарного режиму, у якому б позитивному контексті його не намагалися вживати. Еволюція суспільної свідомості зробила рішучий крок уперед задля того, щоб не повторювати помилок минулого.

Сутність ідеї народовладдя безпосередньо зводиться до симбіозу гуманізму та права. Гуманізм є верховенством прав людини і їх захистом як найбільшої цінності. Принцип гуманності слугує духовною основою соборності держави [154, с. 187].

«Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування», – норма, сформульована в ст. 5 Конституції України [31]. Вона

закріплює за собою і легітимізацію владної структури. Весь цивілізований світ формує органи державної влади через реалізацію прав громадян на волевиявлення, тобто право голосу. І легітимними управлінці є тоді, коли їх обрав народ. Згідно з цим принципом, громадяни, обираючи представників, делегують їм свої повноваження владного характеру. Теоретичне обґрунтування принципу «народ – джерело влади» і його закріплення в Конституції України, безперечно, є показником демократичного підходу до розроблення правової системи. Але, попри це, прогресивне положення ст. 5 Основного Закону України не має механізму реалізації. Тому, на жаль, фундаментальна норма правової держави нині потребує розроблення законодавчої бази задля повноцінного її функціонування.

Академік В. В. Копейчиков переконував, що оптимальним підходом до вирішення загальнодержавних чи місцевих питань є колегіальний спосіб. Ідеться про роботу представників народу в комісіях, членство в групах чи партіях, обговорення проектів законів на сесіях. Саме делегування представників у владні структури дає можливість створити більш ефективне та справедливе законодавство, на відміну від прямого управління [59, с. 13].

Свого часу Ш. Л. Монтеск'є стверджував: «Необхідно, щоб народ робив через своїх представників усе те, що він має зробити сам» [240, с. 224]. Абсолютно справедливий і правильний вислів. Проте академік В. В. Копейчиков до цього переконання додавав ще вимогу стосовно професіоналізму представників і, звісно, відповідність їхніх діянь інтересам тих, хто їх обрав. Сьогодні до вищезазначених умов додалась ще одна – патріотизм народних обранців. Адже нема нічого гіршого для долі країни, ніж зрадники та байдужі управлінці, від яких залежить її розвиток та існування. За красномовними, але часто пустими обіцянками нерідко приховано нищість «слуг народу», які, отримавши кермо правління, просто забувають за тих, хто їм його делегував.

Але право народу на владу може бути і безпосереднім, тобто реалізованим через проведення референдуму [241, с. 40]. Цьому припису присвячено розділ III Конституції України. На жаль, ситуація, що склалася в нашій країні сьогодні,

засвідчує нехтування норм ст. 73 Основного Закону, у якій сказано: «Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України» [31]. У цьому, напевно, і полягає колізія між законодавчо закріпленими нормами в Україні, тобто демократією, та недоорганізованістю самого суспільства. Принципи, закріплені Конституцією України 1996 року, не можуть ігноруватись. Так, наприклад, проблема нашої країни в тому, що за підтримки Збройних сил Російської Федерації саме норми Основного Закону і правова база референдуму були знівельовані фейковими референдумами в АР Крим і так званими ЛНР і ДНР, що нині діють на нелегітимній правовій основі. Тому, залишивши безкарними такі діянні, Україна наразі потерпає від сепаратизму, тероризму й окупації військами сусідньої держави. Не можна закривати очі на свавілля і залишати безкарними порушення норм міжнародного права. Свого часу можна було б уникнути кровопролиття на Сході України, аби до влади не прийшла п'ята колона, яка виконувала волю можновладців імперіалістично налаштованої Російської Федерації, для якої ідея демократії є лише красномовними гаслами.

Таким чином, на думку В. В. Копейчикова, задля повноцінної реалізації такої ідеї слід дотримуватись єдиного правила: рівність усіх громадян перед законом і судом (причому закони мають бути справедливими, а суди – чесними). Нівелювання цього принципу призведе до безкарності й всевладності одних і поневолення та безправ'я інших.

На стадії розроблення проекту Конституції України 1996 року ключовим завданням було визначитися з державним устроєм, що в подальшому і скоординує перерозподіл влади в країні, закріпивши статус України як унітарної держави. Тоді, далекого 1995 року, коли точилися гострі дискусії щодо формулювання положень Основного Закону, учений наполягав на розширенні повноважень місцевих органів влади. Під час обговорення роботи секції «Територіальний устрій і територіальна організація влади», яку очолював радник Президента України з питань регіональної політики В. Б. Гриньов, дійти компромісу було

особливо складно, адже кардинально протилежні думки з цього питання лунали і безпосередньо в секції [158, с. 36].

Псевдопатріоти, керуючись власними прагматичними цілями, уже бачили себе на ключових посадах слабкої України в складі Російської Федерації. Тому вони завзято виступали за федералізацію, що на той час і наразі означає припинення існування ще не до кінця створеної держави.

У своїх численних працях академік В. В. Копейчиков наполягав на розширенні прав регіонів і зміцненні їхнього статусу в межах унітарної держави за принципом унітарності та регіоналізму. Будучи затятим прихильником єдності України, він реально усвідомлював хиткість централізації влади, особливо ігнорування проблем національних меншин, обмеження влади на місцях і звуження засад місцевого самоврядування.

Актуальність такого переконання підтверджують і праці вже сучасних учених-правознавців. Так, доктор юридичних наук Б. В. Калиновський у своїй монографії «Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні» (2010), продовжуючи дослідження академіка В. В. Копейчикова, стверджував: «Конституційний принцип законності в діяльності суб'єктів місцевого самоврядування особливо важливий з огляду на децентралізацію, регіоналізацію та інші процеси, що супроводжуються перерозподілом і розширенням повноважень місцевого самоврядування в межах унітарної держави» [242, с. 158–159].

Одним із важливих елементів життєдіяльності та розвитку держави й суспільства є місцеве самоврядування, а реалізація на практиці конституційних принципів місцевого самоврядування – рішучий крок до становлення та розбудови правової держави і громадянського суспільства. Ідея самоврядування для українського народу не є новою. Як засвідчує досвід поколінь, питання влади на місцях є невіддільним від принципів громадянського суспільства та правової держави і в нашій країні має глибоке історичне коріння. Достатньо згадати хоча б реалізацію ідей самоврядування на Запорізькій Січі, у Конституції Пилипа

Орлика, їхній розвиток у працях М. П. Драгоманова та М. С. Грушевського, в Універсалах Центральної Ради та прийнятій нею Конституції УНР 1918 року.

Дійсно, місцеве самоврядування – це особливий інститут. Він ґрунтується не на державній владі, а на громадській спільноті (общині). Знову ж таки, як свідчить історичний досвід, виключно тоталітарні режими хотіли узурпації влади в одних руках чи державних або партійних структурах. Натомість еволюція поглядів і розвиток власне суспільства доводить слушність переконань у делегуванні певних владних функцій самоврядним органам задля більш ефективної їх діяльності на місцях [159, с. 20].

Згідно з переконаннями академіка В. В. Копейчикова, унітаризм не повинен переростати в єдиноначальний координаційний центр влади. Учений наполягав на формуванні владних структур і правового поля держави за принципом регіоналізму як основи демократичного суспільства. Задля більшої ефективності Основний Закон повинен був опиратися і на здобутки міжнародного права.

У своїх працях учений звертається до Європейської хартії про місцеве самоврядування, прийнятої у Страсбурзі 15 жовтня 1985 року країнами – членами Європейської Ради [50]. Цей законодавчий акт став основою міжнародної регламентації самоврядування в прогресивних країнах, які є членами Ради Європи. У законодавство України її було імplementовано 1 січня 1998 року [41].

Академік В. В. Копейчиков наполягав на дотриманні оптимального балансу між муніципалітетом і місцевим державним управлінням. Саме такий орієнтир пропагує Європейська хартія, на яку посилається вчений.

Він був лібералом, проте з абсолютно поміркованою позицією щодо інтересів держави. Науковець наголошував на тому, що органи місцевого самоврядування є основою демократичного устрою, до якого прагне Україна. Обмежуючи повноваження влади на місцях, центральна державна влада ризикує перетворитися на авторитарну силу [158, с. 41]. Умови ефективного функціонування муніципалітету прописані в Європейській хартії. Їх також втілено в нинішній редакції Конституції України і Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні». Стаття 4 цього Закону містить основні принципи

місцевого самоврядування: народовладдя; законність; гласність; колегіальність; поєднання місцевих і державних інтересів; виборність; правова, організаційна та матеріально-фінансова самостійність у межах повноважень, визначених законом; підзвітність і відповідальність перед територіальними громадами; державна підтримка місцевого самоврядування; судовий захист прав місцевого самоврядування [40]. Загалом аналогічні положення наявні і в самій Європейській хартії.

Питання полягало в іншому. Взявши за основу формування української системи місцевого самоврядування міжнародну юрисдикцію, Україна на той час не мала права її ратифікації. Стаття 15 частини III Європейської хартії чітко вказує на обмеженість щодо використання правового акта в національній системі законодавства, тобто умовою є виключно членство в Раді Європи [50]. На початку 90-х років XX століття про таке можна було лише мріяти.

Проте у своїх працях академік В. В. Копейчиков прагнув орієнтувати українське право на демократичні цінності, які сповідує Європа. Спочатку сформував основу, щоб у подальшому з нею постати перед Радою Європи. Учений був саме тією людиною, яка не словом, а ділом творила історію і формувала засади місцевого самоврядування правової держави [61, с. 37].

Ще на стадії розроблення проекту Основного Закону незалежної України 1996 року науковець сформулював певною мірою постулати, на які й мало спиратися законодавство держави в частині муніципальної влади. Взявши за основу Європейську хартію про місцеве самоврядування, академік В. В. Копейчиков адаптував проєвропейські принципи до реалій українських потреб, зокрема обґрунтувавши такі положення:

- органи місцевого самоврядування є основою будь-якого демократичного устрою;
- зазначені органи повинні мати достатньо повноважень задля забезпечення адміністративної діяльності, яка була б більшою мірою наближена до людей;
- безпосередня участь громадян в управлінні справами на місцях;

– принципи організації та діяльності місцевого самоврядування повинні бути законодавчо закріплені, у тому числі й Конституцією України (розділ XI «Місцеве самоврядування») [31];

– право місцевого самоврядування має здійснюватись радами, члени яких обираються вільним, таємним і прямим голосуванням;

– органи місцевого самоврядування повинні мати можливість самостійно визначати свою внутрішню структуру з метою найбільш оптимальної діяльності;

– діяльність та ініціативність муніципальних органів мусить виконуватись виключно в межах законодавства держави і в жодному разі не суперечити Конституції України;

– державні й інші структури повинні своєчасно та належним чином проводити консультації з органами місцевого самоврядування під час планування і прийняття рішень з усіх питань, які їх стосуються;

– контроль за діяльністю місцевих самоврядних органів мусить здійснюватись у формах і випадках, передбачених законодавством України;

– у межах своєї компетенції органи місцевого самоврядування можуть вступати в асоціації з іншими органами місцевого самоврядування задля досягнення спільного інтересу, якщо це не суперечить Конституції і законам України;

– органам місцевого самоврядування має бути надано право на судовий захист права вільно здійснювати свою компетенцію відповідно до чинного законодавства;

– місцеві органи виконавчої влади повинні мати відповідні бюджети, дохідну частину яких становлять місцеві податки та збори, а також дотації і субвенції держави, що відповідають потребам регіону. Тому розпоряджатися коштами необхідно згідно із загальнодержавною економічною політикою та виключно в межах компетенції органів місцевого самоуправління [243, с. 7–10].

Саме на цих постулатах ґрунтувався подальший розвиток і вдосконалення законодавства України в частині управління на місцях, розширення прав регіонів і надання їм ширших можливостей діяти у власних інтересах. Проте питання

врегулювання невизначеності територій областей і їхнього особливого статусу є відкритим і донині. Спеціальний статус двох міст Києва та Севастополя наразі закріплений у ст. 133 Основного Закону України [31] і, попри всі трагічні події останніх років, офіційно визнаний демократичними країнами світу. Намагання наділити особливими привілеями частину східних територій Донецької і Луганської областей на сьогодні є гостро дискусійною проблемою. Утрата суверенітету в обмін на мир чи збереження кордонів із людськими жертвами – ось основна плата за невдалу політику України (як зовнішню, так і внутрішню), зокрема у сфері управління на місцях. Прагнучи до інтеграції у світову спільноту, Україна виборює право на своє існування, державний суверенітет і територіальну цілісність [54, с. 189].

У контексті досліджуваної проблеми слід згадати про таке поняття, як народний суверенітет, тобто принцип, згідно з яким народу належить вся суверенна повнота влади на території країни, право самому вирішувати власну долю – безпосередньо чи через представницькі органи, брати участь у реалізації політики держави, контролювати діяльність органів державної влади. Академік В. В. Копейчиков стверджував: «Саме захист і зміцнення місцевого самоврядування робить значний внесок у побудову європейського товариства, заснованого на принципах демократії та децентралізації влади» [244, с. 12].

Далекоглядність поглядів ученого вражають своєю прогресивністю. Він наполягав на ідеї створення місцевого самоврядування не як симбіозу державних органів з населенням, а повноцінної суспільної одиниці – громади. Академік В. В. Копейчиков зазначав, що не держава, а саме ця суспільна одиниця на законній основі, за допомогою своїх самоврядних органів забезпечує власні потреби, задовольняючи таким чином інтереси місцевих жителів. Науковець проводив паралель із тим, що як державу не варто ототожнювати з суспільством, аналогічно не варто з'єднувати самоврядні й державні начала, адже це не змінить суті речей і не дасть реформам з децентралізації повноцінно запрацювати в країні. І ось чому: муніципальні органи діють не від імені державних законів, а від власного, хоча всі рішення приймаються виключно на основі державних

нормативних актів. Натомість державні органи не мають утискати в законних правах місцеве самоврядування [61, с. 37].

Академік В. В. Копейчиков зауважував: «Запроваджуючи самоврядування, не можна поєднувати в одній структурі “бика і трепетну лань”, оскільки бик завжди знайде змогу вчинити насильство» [244, с. 18]. Адже за довгі роки тоталітарного радянського режиму централізоване державне управління, дійсно, надавало лише формальні права управлінню на місцях, вертикаль влади була беззаперечною. Учений наголошував на тому, що задля більш оптимального та правильного формування місцевого самоуправління необхідно дотримуватися певних передумов. Передусім, слід керуватися принципом субсидіарності, суть якого зводиться до того, що питання повсякденних життєвих інтересів людини мають вирішуватися на найнижчому управлінському рівні, тобто це саме той щабель влади, який і ставить у пріоритетні завдання розв’язання подібних ситуацій, задоволення безпосередньо інтересів людини. Другий принцип можна умовно назвати «спільний життєвий простір». Його суть полягає в тому, що на відповідній території за допомогою місцевих органів влади є змога запровадити спільну модель життєвих стандартів. Це допоможе не лише згуртувати громаду, навести лад, ефективніше і швидше розв’язувати поточні проблеми, а й у разі знизить злочинність і правопорушення, адже взаємодія «управлінці – громада» стане тіснішою [54, с. 189].

У середині 1990-х років В. В. Копейчиков намагався віднайти максимальний баланс між інтересами політичних кіл і географічними особливостями регіонів України. Ідеться про історичні особливості розвитку земель. Україна тривалий час перебувала під тиском двох потужних імперій і в тих кордонах, які конституційно закріплені за нею зараз, була не завжди. Російська та Австро-Угорська імперії за період своєї влади в певних регіонах України, залишили величезну відмінність між територіями свого впливу. Це виявилось як у різниці економічного розвитку областей, так і мовній, релігійній, традиційній спадщині регіонів, менталітеті та способі життя людей.

Тому під час розроблення проекту Конституції України 1996 року точилися гострі баталії щодо питання про державний устрій. Регіональна еліта, не вирізняючись патріотизмом, висловлювала позицію про федералізацію України, підміняючи розширення повноважень регіонів і посилюючи свій вплив при владі [200, с. 3]. Але не можна говорити про федералізацію країни, кордони якої ще настільки хиткі, як-то з республіками Молдова, Білорусь і Російська Федерація хоч і визначені, проте не проведені на місцевості.

Отже, затяжний процес розроблення проекту Конституції України 1996 року був у самому розпалі. Політична, правова і наукова еліта сперечаються з приводу кожної літери в конституційних нормах, причому багато хто не втрачає можливості лобіювати власні інтереси. Чи не найбільш гострою проблемою в цих дебатах було питання державного устрою. Академік В. В. Копейчиков висловлював побоювання стосовно того, що тактичні інтереси політичних партій затьмарять стратегічні національні цілі, адже держава переживала гострі протиріччя свого становлення. Саме в цьому контексті вчений стверджував, що тут не можна керуватися вибіркоким єдиним фактором, оскільки необхідно брати до уваги національні, економічні, духовні та культурні інтереси регіонів, проте не на шкоду національній державній єдності.

У такому тонкому питанні вчений навіть вдався до певних психологічних аспектів. Повертаючись до історичного досвіду, він аргументував, що ще півстоліття тому сучасні кордони України значно відрізнялися. Приєднання АР Крим 1954 року та Закарпаття 1945 року значно розширило демографічну і культурну урізноманітненість України, збагачуючи її і створюючи додаткові проблеми одночасно. Згідно із сучасними оцінками, якість держави визначається тим, як вона служить кожній людині, захищає її інтереси та сприяє розвитку. Саме тому відповідна форма державного устрою має бути пов'язана в суспільстві з «енергетикою тонких душевних взаємовідносин», яка б сприяла цілеспрямованому вирішенню ключових питань функціонування держави, але при цьому повністю відкидала практику силового методу врегулювання спорів [158, с. 34].

Академік В. В. Копейчиков до питання державного устрою підійшов максимально конструктивно і виважено: аналізуючи всі форми, він навів низку аргументів стосовно унітаризму України. Причому, будучи лібералом, який був відданий ідеї реалізації права кожної нації на самовизначення, учений наполягав на політичній автономії Криму [158, с. 36]. Так історично склалося, що на території півострова був багатовіковий симбіоз різних націй. Необачним видається нехтування їхніми потребами й особливим статусом. На відміну від багатьох радикально налаштованих політиків, які все ж намагалися понизити статус регіону, учений усвідомлював сумну перспективу такої позиції. Зрештою АР Крим присвячено весь 10 розділ Конституції України 1996 року, який так і називається «Автономна Республіка Крим». Маючи широкі повноваження, власну Конституцію, свою Верховну Раду, стаття 134 Конституції України чітко вказує: «Автономна Республіка Крим є невід’ємною складовою частиною України» [31]. Проте, на жаль, навіть широкі повноваження півострова не змогли задовольнити амбіцій окремих псевдопатріотів свого краю. І тепер не визнана цивілізованим світом анексія Російською Федерацією території незалежної держави, зробила з Криму буферну зону з невизначеним міжнародним статусом.

Повертаючись до розгляду питання федералізації держави, яка мала підтримку в деяких політичних колах, В. В. Копейчиков вимагав не плутати це поняття з поняттям «автономія». «Україна є унітарною державою», – визначено в ст. 2 Конституції України [31]. Це незаперечний факт. Маючи у своїх межах АР Крим, наша держава просто наділила широкими повноваженнями певний регіон, урахувуючи особливості історичного, культурного, національного та економічного розвитку. Проте це жодним чином не дає права говорити про федеративний устрій, навіть у м’якому його розумінні.

Автономія покликана сприяти зближенню місцевої влади з народом, оперативності управління та вирішення низки питань місцевого рівня, не залучаючи центральну владу, звертати увагу на права і свободи місцевого населення, з огляду на особливі потреби жителів на конкретно взятій території,

зокрема кримсько-татарського народу. Причому автономний регіон є невід'ємною частиною унітарної України.

Унітаризм дає право представляти Україну на міжнародній арені як єдиний суб'єкт міжнародного права. Деякі представники табору федералістів висловлювали перспективу регіонів самостійно виступати за кордоном. Академік В. В. Копейчиков обстоював категоричне неприйняття такого розвитку подій. По-перше, це призвело б до розпорошення національних ресурсів, а по-друге, таке представництво дало б змогу контрагентам регіонів нав'язувати свої умови у сфері торгівлі. Звісно, окремі території як суб'єкти господарювання значно слабші, ніж країна у своїй єдності. У цій ситуації, передусім, програвала б держава. Це призвело б до економічних збитків, а отже, зниження свого авторитету на міжнародній арені.

Лише консолідація сил країни загалом дасть можливість вийти з кризи. Федералізація обов'язково призвела б до економічної нерівності регіонів і їх протистояння: орієнтація на Європу чи Російську Федерацію. Дійсно, матеріальна, природна та демографічна ситуації різних областей значно різняться. Це неминуче спричинило б піднесення певних територій, зумовивши цілком дотаційний характер інших. Наслідком стало б відокремлення внутрішніх резервів та направлення на розвиток власного регіону.

Іншим доводом щодо обстоювання позицій унітаризму був статус громадянина країни, який не залежить від регіону проживання. Можливо, наявне певне розпорошення громадян за національною ознакою. Проте, безперечно, статус громадянина України як унітарної держави на підсвідомому рівні об'єднував би людей, що, своєю чергою, прискорило б формування єдиної нації і підвищення патріотичних настроїв у суспільстві.

Але найголовнішим є те, що поняття «унітарна держава» пригнічує сепаратистські настрої в суспільстві. Крім цього, практична реалізація багатовікової ідеї українського народу про єдину Батьківщину нарешті стала близькою як ніколи.

Академік В. В. Копейчиков пропонував конституційно закріпити державний устрій згідно з принципом Королівства Іспанії. Підтверджує таку думку те, що Іспанія також є багатонаціональною державою з історично обумовленими особливостями регіону. Проте, попри це, зазначена країна має конституційно закріплений статус унітарної держави. Стаття 2 Основного Закону Іспанії містить положення: «Конституція заснована на неподільній єдності іспанської Нації, загальній і неподільній Батьківщині всіх іспанців; вона признає і гарантує право на автономію для національностей та регіонів, її складових і солідарність між ними» [35]. Так, Іспанія – унітарна держава з високим ступенем децентралізації. В адміністративно-територіальному контексті країна ділиться на 50 провінцій, які належать до 17 автономних спільнот, три з яких (Каталонія, Країна Басків і Галісія) утворені за національним принципом на відповідних територіях проживання корінних народів – каталонців, басків, галісійців відповідно. Ці спільноти володіють найвищим ступенем автономії порівняно з рештою.

За цим самим принципом пропонував розглядати унітаризм і академік В. В. Копейчиков. Дійсно, не все законодавчо врегульовано і в Іспанії. Інколи також виникають конфлікти щодо самовизначення земель. Проте норми Конституції Іспанії прописано так, що широкі права регіонів є беззаперечними. Зберігаючи унітарний статус держави, місцеве самоврядування наділене повноваженнями і можливостями цілковитого контролювання власного регіону.

Стосовно такого розвитку вчений пропонував певний компроміс: за прикладом Іспанії надати широкі повноваження територіям з компактним проживанням громадян певного етносу, водночас виключаючи можливість навіть постановки питання про вихід того чи іншого регіону зі складу держави. Саме більш широка автономізація регіонів і вирішила б питання сепаратистських настроїв. Звісно, у сучасній ситуації в країні такий розвиток подій уже є неможливим.

Складно це реалізується і в сучасній ситуації в Іспанії. Принципи Конституції Королівства Іспанії тривалий час регулювали суспільно-політичні відносини в країні, вдало балансували між унітаризмом і регіоналізмом. Проте

сепаратистські настрої в радикально налаштованих колах Каталонії взяли гору над здоровим глуздом, політичною, соціальною та економічною стабільністю регіону. Під гаслом «Мадрид нас грабує!» 1 жовтня 2017 року було проведено нелегітимний референдум за незалежність Каталонії, який призвів до порушення єдності принципів унітаризму та регіоналізму. Іспанія, як і світова спільнота, не визнала його, але неабиякого удару зазнали авторитет, багатовікові традиції державного суверенітету, засади єдності й економіки країни.

Аналогію з полями в АР Крим 2014 року проводити недоречно. За винятком форми сепаратизму, суть її різниться. Річ у тому, що щорічно Каталонія до бюджету Іспанії платить на близько 20 млрд євро більше, ніж отримує взамін (причому в регіоні проживає лише 16 % населення країни). Натомість АР Крим є абсолютно дотаційним регіоном. Не будь на те амбіційної п'ятої колони, яка спонсорувалася Росією, не було б анексії півострова та війни на Сході України. Нелегітимний референдум тут мав характер не економічної справедливості, а ідеолого-політичний підтекст.

Тому принципи унітаризму й регіоналізму, з огляду на досвід Іспанії, є доречними в Україні. Самоуправління має бути функціональним і діяти на загальнодержавних законних підставах. Натомість столиця повинна делегувати свої повноваження, передусім із перерозподілу бюджету, аби не допустити таких подій, як у Каталонії. Таким чином, високий ступінь децентралізації в межах закону лише утвердить унітаризм держави.

В АР Крим амбіції окремих громадян та територій співпали з імперіалістично налаштованою Російською Федерацією. Піти на поступки й надати особливий статус певним регіонам України, усупереч чинній Конституції України, означало б початок розпаду унітарної держави або ж взагалі припинення її державного суверенітету. Академік В. В. Копейчиков говорив про це ще в період формування української системи законодавства. Адже будь-який тиск рано чи пізно наштовхнеться на протидію. А з гаслом: «Досить кормити Київ!» промислові регіони і вийшли на протест, звісно, за підтримки силовиків Російської Федерації. Проте аби тоді, ще на стадії становлення державності та

формування місцевого самоврядування, було надано територіям право на самоорганізацію, нині Україна не хоронила б своїх найкращих патріотів. Адже в усіх бідах регіонів був би винуватий не лише Київ, а й влада на місцях. Тоді й претензії щодо скрути регіону вирішували б уже поточно та локально. Центральна влада в цьому разі виступала б просто в ролі контролера й арбітра, а основного винуватця. Проте 70-літня спадщина радянського тотального контролю стискала демократію в щільне кільце.

Звісно, перш ніж говорити про децентралізацію, необхідно більш чітко врегулювати і стабілізувати центральну владу, причому розмежувати повноваження державної влади на місцях (як контролера) та органів місцевої влади [158, с. 42].

Учений обстоював насущність пошуку формули влади. Згадував він і про модель «азіатських тигрів», означену сильним державним управлінням, що поступово демократизується. Але впровадження такого зразка в Україні могло зумовити дилему: створення вертикалі виконавчої влади на чолі з Президентом посилювало б невдоволення регіональної еліти, проте вона, своєю чергою, часто висловлювала заклики до федералізації [160, с. 16].

Далекого 1994 року, коли активно розробляли проект Конституції України, В. В. Копейчиков ніби передбачав сучасні події і законодавчо намагався їм запобігти. Наполягаючи на наділенні широкими повноваженнями АР Крим, розширенні прав місцевого самоврядування, підтримуючи ідею народовладдя, він намагався зберегти єдність України. Але, на жаль, усе передбачити неможливо. Особливо коли в гру вступає серйозний сусід-суперник із гіперболізованими імперіалістичними амбіціями. За цих умов усі досягнення щодо розбудови державності, встановлення верховенства права, а також зусилля міжнародних організацій просто зводяться нанівець.

Дотримуючись принципу унітаризму й регіоналізму, академік В. В. Копейчиков був прихильником розширення повноважень регіонів і місцевої влади. Природно, децентралізація сприяла б більш оперативному й ефективному

управлінню на місцях і вирішенню питань регіонального рівня. У своїх працях учений стверджував, що самоврядування – основа демократії.

А що ж тоді державна влада на місцях? Насправді протистояння між цими «владами» немає і бути не може. Навпаки, їх взаємодія настільки тісна, що повноцінно реалізувати свої функції одна без одної вони не можуть. Державні органи покликані забезпечувати всі необхідні умови для нормальної діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас місцеві самоврядні органи виконують певний обсяг функцій виключно державного характеру в інтересах людини. Державні органи місцевого управління передусім контролюють питання фінансового забезпечення, зокрема щодо надання та перерозподілу державних дотацій. Натомість на місцеві органи самоврядування покладено функції державного значення, пов'язані з організацією виборів, питанням про постановку на військовий облік або зняття з нього, охороною громадського порядку, ліквідацією наслідків стихійних лих, школи, ремонту доріг тощо [243, с. 10–11].

Ще одне цікаве зауваження академіка В. В. Копейчикова стосувалося питань компетенції місцевих органів державного управління та самоврядування. Тут він наводить два критерії: вид власності як об'єкта управління і характер практичних повноважень. Що стосується державної власності, то в повному обсязі нею управляють державні структури, а комунальною (муніципальною) – місцеві органи самоврядування. За таким самим принципом відбувається розподіл повноважень і їх практична реалізація. Учений наполягав на тому, що дійсне самоврядування можливе лише на основі комунальної власності, оскільки вона потрапляє у сферу управління муніципальної влади. І допоки не буде в суспільстві дійсного розмежування між державною і комунальною власністю – про повноправність органів місцевого самоврядування не може йтися [244, с. 18–19].

Академік В. В. Копейчиков був переконаний, що питання організації місцевого самоврядування є невід'ємною інституцією політичного режиму парламентаризму. Пояснюється це тим, що принцип розподілу державної влади в повному обсязі діє лише на вищому державному рівні, де і здійснюється

законодавча влада. На регіональному ж рівні загальні державні справи і справи, пов'язані з управлінням об'єктами державної власності, вирішуються органами, які представляють центральну владу на місцях. Усі питання місцевого значення, а також управління і розпорядження об'єктами комунальної власності – це компетенція органів місцевого самоврядування, які не пов'язані між собою адміністративною підпорядкованістю, мають чітко зазначене коло обов'язків, повноважень і незалежний бюджет.

За цих умов підвищиться ініціатива місцевих органів влади, виробиться їхнє оптимальне співвідношення з органами державного управління. Але знову ж таки, там, де йдеться про перерозподіл бюджету і зменшення владних повноважень – виявляються власні амбіції можновладців. Тому ціною спокою і процвітання країни центральна влада не зменшила свого впливу на місцях [160, с. 19–20].

Під час розроблення проекту Конституції України 1996 року В. В. Копейчиков наполягав на тому, що необхідно наділити місцеву владу так званими «суверенітетами», зокрема у фінансовій сфері, реалізації кадрових призначень, вирішенні організаційних питань своєї діяльності, плануванні підконтрольної їм території і повноважень у межах правового регулювання, звісно, у відповідності із законодавством України [243, с. 23].

Багато з цих принципів було взято до уваги, у чому чималою була заслуга академіка. Дійсно, законодавчо багато з них закріплені, хоча з реалізацією ситуація є досить складною. Бюрократична машина і віддаленість чиновників від народу, відсутність належного фінансування зводять нанівець усі демократичні постулати самоврядування. Правове поле молодій країні донині далеке від ідеалу.

9 листопада 1995 року Україна де-юре стала частиною європейської спільноти, увійшовши до Ради Європи 37-м її членом. Цим самим країна взяла на себе зобов'язання реформувати своє законодавство у відповідності до стандартів демократичних цінностей Старого світу. Одним із цих положень стала ратифікація Європейської хартії про місцеве самоврядування.

Незадовго після цього, 6 листопада 1996 року, у Страсбурзі Україна підписала Європейську хартію про місцеве самоврядування. Так, згідно із Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування» від 15 липня 1997 року № 452/97-ВР, її було впроваджено в офіційне право держави [41].

Тому, розмірковуючи про народовладдя як одну з форм вираження демократії, можна дійти висновку, що лише за умови високорозвиненого суспільства ця ідея буде втілена в життя повною мірою. Академік В. В. Копейчиков наголошував на нагальності формування єдиної нації та високоморального суспільства, яке здатне до самоорганізації й реалізації владних функцій. Проте недоліки законодавчої системи, корупція та бюрократія в управлінні обмежують весь гуманістичний принцип народовладдя. Необхідно, передусім, формувати особистість у кожному з нас, щоб згодом жити за демократичного режиму і бути частиною консолідованої нації. Ми маємо для цього підґрунтя багатомілітичної історії, давніх традицій пращурів і незламного духу свободи українців. Необхідно лишень частіше звертатись до практики ідеї державотворення попередніх етапів і плекати самодостатню націю.

Попри те, що в розділі XI Конституції України [31] закріплено засади розвитку місцевого самоуправління, на жаль, вони здебільшого залишаються лише теорією. Нині ми спостерігаємо централізацію влади, яка лише побічно має уявлення про дійсні потреби регіонів. Проблема децентралізації влади в Україні набула актуальності вже на початку XXI століття.

Україна ще лише проходить шлях свого становлення, а отже, мінливою залишається і законодавча база. Нам ще далеко до стабільності Європи, оскільки вже 26 років держава остаточно не встановила демаркацію кордонів, а останні чотири роки просто виборює право господарювати на своїй же законній території, визнаній міжнародним правом. Проте засади стабільності й розвитку держави було закладено ще в 90-х роках XX століття, коли істинні патріоти формували фундамент майбутнього України, створюючи державу, право, історію.

Академік В. В. Копейчиков своїм талантом і своїми працями доводив перспективу процвітання української нації та країни. Ратифікація Європейської хартії про місцеве самоврядування стала однією з перших віх у впровадженні європейських стандартів у правове поле України. Учений вірив у цей прогрес. Він належить до когорти тих постатей, завдяки поглядам яких законодавство держави є готовим для подальшого вдосконалення задля функціонування на високому рівні на шляху до європейської інтеграції.

Демократія передбачає вияв шани до Права та Закону, беззастережного дотримання правових і моральних норм, чесності судової системи та любові до України. Виховавши в собі таку особистість, ми і самі не счуємось, як будемо жити в демократичній правовій державі. Цю думку підтверджують слова французького соціолога та політолога Реймона Арона: «Жити по-людськи – це жити серед особистостей» [245, с. 31].

3.4. Вклад академіка В. В. Копейчикова в наукову школу прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності

Споконвічно пошук відповіді на питання щодо природи людини, її сутності, зв'язку з навколишнім середовищем, суспільством, державою, правом цікавив не лише філософів. Від відповіді на це запитання багато чого залежало в реальному житті, у практичній діяльності людей. Не випадково, як мовить легенда, філософ Діоген шукав відповідь на питання про людину з ліхтарем у сонячну днину, а Ф. М. Достоєвський стверджував, що не варто вважати час марним, якщо відповідь на це питання будеш шукати все життя.

Багато чого змінилося відтоді. Світ кардинально став іншим, людство здійснило науково-технічну революцію, освоєє космос, зробило вагомий крок вперед на шляху прогресу, розбудови держави, удосконалення права. Проте і зараз питання про сутність людини, її права, обов'язки, риси і характер продовжує залишатися відкритим.

Не оминув пізнання цієї складної істини і академік В. В. Копейчиков. У своїй палітрі наукових досягнень він мав багато барв. Тематика його робіт є різноплановою. І кожен напрям досліджень був настільки невимовно глибоким, що заслуговував цілої наукової школи зі своїми послідовниками й учнями. Історія засвідчила, що невмирущими залишилися погляди та ідеї вченого на низку сучасних проблем, зокрема проблем прав людини.

Отже, своє ім'я в правовій книзі історії вчений вписав завдяки заснуванню наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України. Професор В. В. Копейчиков не боявся труднощів. Він завжди мав бути на вістрі подій. Тому досить суперечлива, дещо політизована, але така гостра проблема, як права людини, захопила його. Вивчати її він почав ще в Харкові. Але основний період дослідження припав вже на київський період життя вченого. Так, в обрамленні свого творчого діаманта з'являється нова грань – дослідження прав людини та їх захисту.

Варто зазначити, що його наукові погляди та ідеї щодо цієї проблематики формувались у горезвісну епоху соціалізму, ідеологічних штампів і, звісно, мали відповідати духу часу. Вирізнятися із загальноприйнятого контексту тогочасної правової науки було ризиковим. Не задля власного визнання, а для прийдешніх поколінь варто було бути обережним і задовольняти сувору цензуру.

Перші спроби дослідження теми прав людини мали відтінок комуністичної ідеології. На той час ще доцент В. В. Копейчиков почав вивчати цю проблему крізь призму постулатів принципу колегіальності. 1964 року в журналі «Радянське право» було опубліковано його статтю під назвою «Колегіальність і єдиноначальність у радянській загальнонародній державі» [118]. Акцентуючи увагу саме на цій публікації, ми робимо так би мовити відправну точку дослідження прав людини. Звідси і бере початок довгий шлях еволюції поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова, які згодом сформували цілу наукову школу відповідного профілю вивчення.

Середина 60-х років XX століття відзначається актуальністю досліджень пролетарських рухів, планової економіки, а отже, розвитку прав трудящих. За

умови юридичного закріплення державної та кооперативно-колгоспної форм власності, дослідження приватного сектора і права було неактуальним. За всієї цинічності такого положення не актуальним було й дослідження людини як індивіда. Конституція СРСР 1937 року формально декларувала перемогу диктатури пролетаріату, виголошення гасел «Уся влада – радам!», «Хто не працює, той не їсть» та «Від кожного за його здібністю, кожному – за його працею» [118, с. 92–93].

У контексті статті В. В. Копейчикова доцільно констатувати вплив епохи декларування прав людини лише на папері. У публікації автор пише про трудовий колектив як про одиницю, точку відліку. Тобто людину не було персоніфіковано. Формально закріплений Конституцією СРСР 1937 року захист прав людини розглядав її як гвинтик у великій машині під назвою «планова економіка» і «соціалізм».

Учений почав досліджувати зміст цієї проблеми спочатку як щирий партієць, а згодом – як безкомпромісний гуманіст. Творячи правову історію, основою кожного законодавчого акта він вважатиме першочерговість інтересів людини та захист її прав. Та це буде згодом.

Розглядаючи права людини з позиції сьогодення, правознавці, політики, учені беруть до уваги умовну піраміду пріоритетів, на вершині якої є людина, її права, честь і гідність. Підґрунтям цього буде суспільство, а потім уже держава з її інтересами. Як це не дивно, але в другій половині ХХ століття побудова такої піраміди була б у зворотному порядку.

Історія СРСР мала характер ідеологічної машини, яка відкидала будь-які вияви національної ідентифікації. І не лише народу загалом, а й людини зокрема. У цьому контексті більшість країн Європи зробили значний крок уперед до гуманізму й справедливості, до громадянського суспільства.

Після закінчення Другої світової війни проблема захисту прав людини ставала дедалі нагальнішою. Після прийняття Декларації про права людини (1948) [46] згодом було прийнято цілу низку міжнародних правових актів, ратифікація та дотримання яких закладали в державі не просто принцип законності, а й

забезпечували мир і стабільність у світі. Серед таких стратегічно важливих документів були: Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948) [48], Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини (1950) [47], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966) [49]. Дійсно, знекровлена після двох світових воєн Європа прагнула до миру і стабільності, взявши за орієнтир захист одиниці задля спокою цілого. Проте, на жаль, ці міжнародні правові акти не були ратифіковані в СРСР, відповідно, їх не імплементували в законодавство.

У цьому питанні винятком є лише «Гельсінський заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі» від 1 серпня 1975 року, який підписали в столиці Фінляндії 35 держав, у тому числі й СРСР. Це було визначною тогочасною подією [51]. Імплементация цього міжнародного акта в правове поле СРСР мала важливе значення для статусу держави на світовій арені, особливо в частині захисту прав людини. Це був один із «козирів», якими СРСР міг пишатися, підтверджуючи гуманістичні засади радянського суспільства. Зазначений нормативний акт мав низку принципових положень, які стосувалися військово-політичної безпеки, економічної, технічної, наукової співпраці та гуманітарної сфери, яка стосувалася захисту прав людини. Ця непересічна подія вплинула як на правосвідомість населення, так і на погляди та ідеї вчених-правознавців. Виняток не становив і професор В. В. Копейчиков. Зважаючи на те, що проблематика прав людини стає однією із ключових у його наукових інтересах, підписання Гельсінського заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі не могло не позначитися на подальших публікаціях ученого. Певною мірою це стає вихідною точкою для розгляду демократичних засад суспільства та людиноцентриських поглядів науковця. Але середина 70-х років ХХ століття у СРСР – період панування цензурних обмежень.

Отже, урахувавши все вищезазначене і продовжуючи розгляд наукової спадщини відповідної тематики професора В. В. Копейчикова, наступною віхою була опублікована 1977 року в журналі «Радянське право» стаття під назвою «Закон, особа, суспільство» [136]. Як знаний правознавець дослідник

підтверджував свій статус розглядом насущних питань прав людини. Проаналізувавши цю статтю, можна помітити певний дисбаланс акцентів: у заголовку пріоритет надається особі, проте стаття наскрізно пронизана радянською пропагандою і превалюванням мас над індивідом. «Радянська людина не відокремлює себе від суспільства, від держави. Вона добре усвідомлює, що соціалістичний лад – це її суспільство» [136, с. 8], – наголошує вчений. З огляду на це можна дійти висновку, що людина – лише гвинтик у великому механізмі суспільного радянського ладу і що її інтереси мають так чи інакше збігатися з інтересами соціуму, у якому вона знаходиться. «Радянська людина палко любить свою соціалістичну Батьківщину. Змістом усього її життя стала натхненна праця в ім'я комунізму», – гасло, що висвітлює всю цінність людського буття «будівника комунізму» [136, с. 7]. Більше того, єдність суспільства та людини є одним із найістотніших аспектів соціалістичного способу життя й виробництва. Вона фактично визначає всі інші аспекти цієї найважливішої соціальної категорії, яка виходить зі становища людини в державі та суспільстві, її місця й ролі в системі соціальних зв'язків. Згідно з такими постулатами, людина має знати свою місію у соціумі, а не бути його основою і ціллю.

Поряд із проголошеним у Конституції СРСР 1977 року захистом прав і свобод людини декларували також рівність перед законом та судом (ст. 156) [33]. Не ідеалізуючи ідеї академіка В. В. Копейчикова, варто відмітити сторінки його досліджень, написані в дусі оспівування комунізму. Так, дійсно критика буржуазного суспільства була однією з умов проведення наукової діяльності в СРСР. І тут накладає свій відбиток час. Дотримуючись таких банальних принципів, можна було бодай завуальовано говорити про дійсно наболіле. Стаття «Рівність громадян перед законом і судом» (1981) [137], безперечно, це підтверджує. Критикуючи буржуазний стрій, учений наголошує на проблемі суспільної нерівності, говорячи про права трудового населення.

За тогочасним твердженням професора В. В. Копейчикова, людина цілком асоціює себе з суспільством і державою, ставлячи інтереси останньої на перше місце. Людина не виживе без держави й саме вона наділяє громадянина всіма

правами та свободами. У своїй монографії «Права людини: міфи та реальність» (1987) [96] автор досліджує природу походження права. Критикуючи погляди буржуазних учених на права людини як «природні права», що є невід'ємними від народження, урахувавши запити часу, В. В. Копейчиков схилився до марксистських учень. Ідеологи комунізму К. Маркс, Ф. Енгельс і В. І. Ленін стверджували, що індивіди знаходять свободу у своїй асоціації з державою і через неї. Вони розглядали права, свободи й обов'язки людини як суспільне надбання. Ці поняття є лише складовою змісту внутрішніх законів духовних відносин. Причому вони мають класову основу та створюються лише активною людською діяльністю. Відповідно, правами людину й громадянина наділяє держава, а без неї людина просто перестане існувати. Тому і потрібно, передусім, думати про інтереси держави, партії, общини, трудового колективу, а вже потім задовольняти власні. Пропагувалося поняття стадності, де інтереси й цілі були загальними, а людина усвідомлювалася лише засобом їх досягнення [137, с. 4–5].

Професор В. В. Копейчиков у своїх працях радянського періоду писав про єдність суспільства і людини як найістотнішої умови соціалістичного способу життя. Причому індивід повинен займати певне місце, мати так званий статус. Тому не менш важливим була і трудова діяльність людини та громадянина на благо СРСР. Ідеологія наділяла правами лише трудящу людину. Учений з цього питання писав: «Праця є найважливішим критерієм, що становить основу реалізації членами соціалістичного суспільства належних їм прав і свобод» [241, с. 41]. Знову ж таки, з цього випливає, що суспільство саме наділяє правами певних осіб, натомість інші цього права не гідні, оскільки не відповідають критеріям творця комунізму.

З розвитком радянського суспільства розвивалось і право. Воно ставало соціальною необхідністю, формою вираження інтересів особи. Людина переставала бути частинкою маси, а ставала окремою особистістю. У своїй статті «Соціалістична демократія і права людини», яка побачила світ 1981 року в журналі «Радянське право» [246], професор В. В. Копейчиков уже говорить про права та свободи особи як про прояв гуманізму, демократії, соціальної

справедливості, свободи і людської гідності. «Особа, її формування і розвиток становлять головну мету соціалістичного суспільства», – йдеться в статті [246, с. 40]. Погляди вченого починають акцентуватися не стільки на інтересах усього суспільства, скільки на конкретній особистості з її потребами. Проте його ідеї ще не позбавлені впливу офіційної ідеології. Тут автор говорить про те, що права і свободи мають відповідати принципам соціалістичного демократизму. Проте прогрес переконань ученого полягає в тому, що він пише про взаємну відповідальність людини та держави в дотриманні правової та соціальної відповідальності. Згідно з переконаннями правознавця, існує низка факторів, які гальмують реалізацію суб'єктивних прав громадян: недостатній ідейний, моральний та професійний рівень [246, с. 43]. Порівняно з розвиненими країнами законодавство СРСР відставало.

Професор В. В. Копейчиков не оминав суперечливих тем, які складними вони були не лише за своєю суттю, а й з огляду на об'єктивні обставини соціалістичної дійсності. Ідеться, наприклад, про тему демократії. 1983 року виходить друком ґрунтовна монографія авторства В. В. Копейчикова і З. І. Суцук «Реальний соціалізм: демократія, особистість, права людини» [96]. Змістовна праця стала невід'ємною складовою подальшого розвитку наукової школи прав людини. У цей період науковець вже працює професором на кафедрі державно-правових дисциплін КВШ МВС СРСР. Викладаючи в альма-матер майбутніх правоохоронців, захисників прав людини він, усвідомлюючи всю відповідальність, порушує болючі теми демократії та розвитку особистості.

Не вдаючись до подробиць текстових епітетів (за умовами суворої цензури тоталітарної системи висвітлення соціалістичної «дійсності» мало бути у вигідному ракурсі), можна стверджувати, що монографія сповнена безпосередньому зверненню до людини. Хоч автори і не наслідилися виступити з відвертою критикою невідповідності продекларованих Конституцією СРСР 1977 року прав людини з реальним станом справ, проте тему пріоритетності людини перед державою вони все ж актуалізували [96, с. 9].

Професор В. В. Копейчиков пише вже не про пріоритет держави в соціальному аспекті, а про органічний симбіоз людини та соціуму, навіть вживає термін «громадянське суспільство», хоч і не розкриває його повною мірою. Вільно говорити на цю та інші гострі теми він зможе вже за умов незалежної України. Розглядаючи соціальне становище людини в суспільстві, автор стверджує, що за умови дисбалансу вищезгаданого симбіозу, нівелюється суть демократії, адже саме суспільство формує особистість. Проте вчений робить сміливу ремарку, вказуючи на те, що людина, її права і свобода в їхній органічній єдності з обов'язками є частиною демократії. Проте в такому контексті демократія не є абсолютною. Ідеться про те, що юридична наука вже не може задовольнятися виключно цим. Гуманізм демократії вимагає беззаперечного лідерства людини в будь-якому соціальному, правовому, політичному чи економічному аспектах. Держава і всі її інституції мають працювати на благо людини. Професор В. В. Копейчиков наполягає на перегляді статусу особи та її місці в системі демократії, адже капіталістичні країни зробили значний крок уперед у цьому контексті [96, с. 5–8].

Розглядаючи демократію через призму положення людини в суспільстві, учений звертається до Основного Закону СРСР 1977 року [33], у Преамбулі якого сказано, що демократія – це суспільство, законом життя якого є турбота всіх про благо кожного й турбота кожного про благо всіх [33]. Відповідно до цього, комуністичним ідеалом соціальної справедливості є гасло «Вільний розвиток кожного є умовою вільного розвитку всіх» [96, с. 12].

Аналізуючи конкретну монографію, можна дійти висновку, що саме в ній професор В. В. Копейчиков робить спроби виокремити людину від суспільства. Можливо, не так відкрито й чітко, проте відхід від офіційної ідеології того часу було сміливим кроком. Заглиблюючись у проблематику захисту прав людини, учений дедалі більше помічає недоліки системи, зосереджуючись на їх розгляді.

Попри стійку позицію щодо гуманності й справедливості соціалістичної ідеології, В. В. Копейчиков спрямовує свої зусилля на вдосконалення законодавства задля впровадження норм прав людини відповідно до міжнародних

стандартів. Але навіть на цьому етапі прогресивності своїх поглядів та ідей професор наполягав на принципі підпорядкування природних прав людини державній політиці й законам суспільства, відкидаючи розуміння особистих прав і свобод як благо, яке надане кожному ще від народження.

1983 рік став роком публікації ще однієї колективної монографії за участі вченого «Реалізація прав громадян в умовах розвинутого соціалізму» [95]. Наголошуючи на слові «реалізація», професор В. В. Копейчиков досліджує механізм практичного втілення в життя декларованих законодавством СРСР прав людини. Згідно з твердженням ученого, реалізація прав і свобод людини – самостійна проблема, яка не може бути зведена виключно до її характеристики як складової правового регулювання чи як форми реалізації правових норм. Так, реалізація конкретного права людини пов'язана зі здійсненням вимог не лише тієї правової норми, що його передбачає, а й багатьох інших правових норм, у яких конкретизовано межі змісту цього права, умови й порядок їх здійснення. Інакше кажучи, реалізація прав і свобод людини на практиці означає здійснення вимог цілої системи правових норм, які є різноплановими за своєю природою. Наприклад, забезпечення більшості прав громадян пов'язане з реалізацією не лише тих конституційних норм, які їх передбачають, а й галузевих норм, що їх конкретизують і розширюють. Правова норма матеріального змісту, яка передбачає права чи свободи людини, реалізується шляхом здійснення вимог процесуальних правових норм, що забезпечують їх дію.

Загалом, як визначає сам професор В. В. Копейчиков, людина вільна в реалізації своїх прав і свобод. Ступінь цієї свободи може бути різним залежно від характеру норм права, які її закріплюють.

Багато прав і свобод, з огляду на диспозитивність правових норм, що їх визначають, людина реалізовує вільно, на власний розсуд. Особа також може реалізовувати чи відмовитися від реалізації права, обрати спосіб здійснення, який би відповідав її інтересам і можливостям. Утілюючи в життя свої права і свободи, людина може обрати будь-який варіант поведінки, який не суперечить закону.

Певні права та свободи через імперативність норм, які їх закріплюють, можуть бути реалізовані в формі норм точно визначеного та єдино можливого варіанта поведінки. Дія з реалізації цих прав має відбуватися в чітко встановлених законом межах [95, с. 53–58].

Проблематиці реалізації людиною норм права присвячено також іншу працю вченого, підготовлену в межах діяльності наукової школи. 1984 року в журналі «Радянська держава і право» було опубліковано статтю В. В. Копейчикова з красномовною назвою «Реалізація суб'єктивних прав громадян» [141]. Слід акцентувати увагу на слові «суб'єктивних». У статті йдеться про створення суспільством сприятливих умов (економічних, політико-організаційних, правових, психологічних) для повноцінної реалізації людиною своїх законних прав. Погляди вченого спрямовуються у бік егоцентризму, тобто захисту людини як особистості, а не маленької частинки у формуванні маси. Цікавою є також акцентуація автора на матеріалізації суб'єктивних прав. З огляду на зміст поняття «реалізація суб'єктивних прав», важливою є відповідь на питання: йдеться про суб'єктивне право, що вже реалізоване, чи про процес досягнення зазначеної стадії матеріалізації? Попри значну схожість цих двох понять, вони суттєво різняться. У разі, коли матеріалізація суб'єктивного права вже реалізована і, наприклад, індивід володіє певним майном, використовує його, задовольняючи таким чином свої потреби, реалізація суб'єктивного права цим індивідом з позиції його взаємовідносин із зовнішнім середовищем пов'язана з усуненням тих негативних умов, які заважають подальшій ефективній практичній реалізації вже матеріалізованого суб'єктивного права. Якщо ж матеріалізація суб'єктивного права на практиці ще не реалізована, то цей процес полягає в тому, що особа реалізує дії, які забезпечують створення умов, за якими суб'єктивне право може бути фактично реалізовано.

На думку професора В. В. Копейчикова, реалізація суб'єктивних прав стає першочерговою нормою, але розглядати її потрібно виключно як уповноважуючу. Людина сама вирішує питання щодо необхідності учинення тих чи інших дій у своїх інтересах або відмови від реалізації останніх. Реалізація забороняючих і

зобов'язувальних норм права є безперечною. Вони є імперативними. Загалом такий підхід до класифікації норм права під час реалізації суб'єктивних прав є абсолютно логічним і підтримується більшістю вчених. Без імперативного підходу до забороняючих і зобов'язувальних норм у суспільстві панував би хаос і анархія. Говорячи про реалізацію суб'єктивних прав як про уповноважуючу норму, В. В. Копейчиков наголошував на кореспонденції цих прав з добросовісним виконанням своїх обов'язків іншими, зокрема державою, чиновниками, організаціями і пересічними особами. Ідеться про зосередження зусиль усього суспільства на благо людини, яка при цьому має свої обов'язки перед соціумом [141, с. 14–15].

Кінець 80-х і початок 90-х років ХХ століття ознаменувалися кризою і крахом найбільшої держави світу – СРСР та «парадом суверенітетів» союзних республік. Цьому факту передували події, які так чи інакше мали відбутися. Система не виправдовувала себе. Першими до нових умов мали пристосуватися саме вчені, адже вони є рушійною силою розвитку науки та країни загалом. Від гнучкості їх ідей, поглядів, пропозицій залежала доля країни. А динаміка подій в СРСР у період перебудови 1985–1991 років вимагала швидкої аналітики ситуації і прийняття стратегічних рішень.

Розглядаючи питання про засновану професором В. В. Копейчиковим наукову школу з прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності, варто звернути увагу на ґрунтовну монографію вченого – «Права людини: міфи та реальність» [98]. Праця, яка побачила світ 1987 року, містила низку цікавих положень. Передусім усе це стосується взаємозв'язку людини та соціуму. Як ми писали раніше, чим більше правознавець заглиблювався в дослідження теми гуманізму в суспільстві, тим більшій критиці піддавав офіційну ідеологію. Вищезазначена монографія не була винятком. Він уже акцентує увагу на тому, що людина – це цінність, вона не може бути гвинтиком у механічному підпорядкуванні дії економічних законів. Цинізм такого погляду на людину зводиться до того, що кожен має знати своє місце і працювати на благо системи, яка, відповідно, колись себе виправдає і настане епоха загального блага –

комунізму [98, с. 19–21]. Утопії не судилося збутися. Професор В. В. Копейчиков був одним із тих, хто давно це передбачив. Розглядаючи проблему зсередини, він усвідомлював усю поверхневність такої ідеології.

У монографії вчений продовжує вивчати соціальні зв'язки в суспільстві. Він доводить, що права людини не мають ні природного, ні надприродного походження, а є внутрішнім законом духовних відносин. Основу прав, свобод і обов'язків особи становлять розумні потреби кожної людини, класів і соціальних верств населення.

Монографія, написана в середині 80-х років ХХ століття, не позбавлена духу епохи. Не ідеалізуючи ідеї та погляди вченого, варто зазначити, що духовна основа цих відносин була цілковито позбавлена релігійних норм і принципів. Офіційна ідеологія забороняла будь-яке віросповідання, наполягаючи на абсурдності й беззмістовності таких положень. Людина мала вірити в прекрасне майбутнє, довіряти та підтримувати партійні рішення, слідувати нав'язаному ідеологією курсу, а моральність прищеплювати людині мало суспільство. Так, у своїй монографії професор пише про недопустимість симбіозу релігійно-моральних і соціально-правових норм.

Окрім антирелігійної позиції, догми режиму диктували й економічні права людини. У цій праці, автор апелює до права людини на приватну власність. Це і є те саме «зло», яке створює дисбаланс у суспільстві, визначає привілейовані класи. Він зазначав, що таке становище відповідає буржуазному трактуванню «рівних можливостей», тобто формальна рівність усіх громадян є лише ілюзією. Натомість збіднілі верстви населення змушені виживати в злиднях, якщо їм менше пощастило піднятися соціальною ієрархією. Такого трактування вимагала сувора цензура [98, с. 30–34].

Так змушені були писати вчені, аби бодай «між рядків» можна було донести свої думки, ідеї та пропозиції. Але час розставляє свої пріоритети. На зміну одним ідеалам приходять інші, на зміну цензурі приходиться свобода слова. Послаблення режиму, а також еволюція поглядів професора В. В. Копейчикова збагатили наукову школу з проблем прав людини новими працями, новими ідеями, новими

послідовниками. Офіційна партійна ідеологія поволі ставала історією, проте правова наука стрімко робила кроки вперед, руйнуючи межі умовностей.

1989 року було опубліковано статтю В. В. Копейчикова «Соціальні реалії і права людини» [152], у якій він жорстко критикував тоталітарну епоху правління Й. В. Сталіна й ігнорування всіх правових норм захисту людини. Випереджаючи час, погляди та ідеї науковця-правознавця змінювались у бік демократичних засад капіталістичного світу. Він висловлювався про права людини як про найвищу цінність, яку не може бути присвоєно або відчужено. Автор статті продовжує наголошувати на тому, що закон є нічим іншим як юридичною формою справедливості, демократії, людської свободи й рівності, милосердя та гуманності. Сама ідея права є бінарною: з одного боку, право є вираженням високого морального начала, а з іншого – засобом примусу та проведення репресій. Яскравий приклад антигуманності закону – сталінська епоха. За тоталітарного режиму право було «даром» тирана. В умовах такої політичної системи право набувало форми правил і обов'язків людини, яка беззастережно мала їх дотримуватись, оскільки її доля залежала від правителя та його оточення, які узурпували владу. Попри вираження закону як засобу поневолення, основною його місією залишається регулювання суспільних відносин і захист прав людини. Водночас дослідник наголошує, що ототожнення права й закону є виявом антигуманності та низької соціальної і правової думки. Звертаючись до ідей Арістотеля щодо «законного права», професор В. В. Копейчиков пише про право, встановлене державою, та його відповідність «власному праву» як вияву справедливості [152, с. 46–47].

У статті також ідеться про необхідність приведення норм національного права у відповідність до міжнародних стандартів. Стримано і толерантно він говорить про впровадження норм міжнародного права в національне законодавче поле виключно як про букву закону, проте дух самого закону має відповідати інтересам суспільства (на той час ще соціалістичного). Професор В. В. Копейчиков наголошував на тому, що приведення законодавства СРСР у відповідність до міжнародних норм права дасть змогу налагодити тіснішу

співпрацю з іншими державами, бути більш відкритими до сприйняття прогресивних здобутків та ідей країн-партнерів, створить клімат добросусідства [152, с. 49].

На переконання вченого, країна не може бути ізольованою від усього світу. Прогрес потребує змін. Світова динаміка надзвичайно швидкоплинна. Ідеали соціалістичних вчень були дискредитовані практикою утопічного будівництва комунізму в СРСР та вичерпали себе. Конвергенція та глобалізація світу – неминучий процес, яким супроводжується сучасний розвиток цивілізації.

Такий перебіг подій став не лише переворотом економічного й політичного життя світу, а й переоцінкою життєвих принципів і пріоритетів. Волею долі багато письменників, поетів, учених тривалий час змушені були перебувати в ярмі цензури слова і моноідеології. Тому здобувши свободу волевиявлення, багато хто з правової інтелігенції переглянув власні переконання або ж просто вільно висловлював те, про що ще донедавна змушений був мовчати, а інші не змогли знайти себе в новій ситуації.

Тим часом наукова школа прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності поповнювала свій науковий арсенал працями вченого. В контексті поглядів та ідей професора В. В. Копейчикова щодо прав людини не можна не розглянути одну цікаву статтю «Гуманістичні засади правової реформи: в чому їх суть?» (1990) [166]. У статті переплетено поняття демократії та права. В ідеальному їх співвідношенні формується правова держава й демократичне суспільство. У цій публікації вчений продовжує свої дослідження прав людини з позиції гуманізму. Окрім людиноцентризму, він стверджує, що гуманізм є суттєво ширшим поняттям. Його слід розглядати з точки зору беззастережного дотримання закону, відповідності загальнолюдським моральним цінностям, розширення демократії, і водночас повсюдного підвищення державної та суспільної дисципліни, громадянської відповідальності кожного члена суспільства. Правознавець акцентує увагу на тому, що соціальна цінність правової держави зводиться до реалізації принципів рівності й справедливості, стійкого та демократичного правового регулювання. З огляду на це, концепція правової

держави є гуманістичною. Невід'ємною її частиною є вимога щодо неухильного дотримання законів [166, с. 15].

Цей принцип став одним із фундаментальних у подальших дослідженнях В. В. Копейчикова. Зазначене стосувалося не лише його наукової школи прав людини доби незалежності, а й законотворчої та правової діяльності. Час потребував змін і нових методів розв'язання старих проблем.

Як ми вже зазначали, зміни на політичній мапі світу кінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття не могли не позначитися на тематиці наукових досліджень і характері вираження ідей та поглядів українських учених. Демократизація суспільства, свобода слова дали свої результати: оспівування ідеології залишилось у минулому, а разом з цим і жорсткі межі цензури.

1991 року професор В. В. Копейчиков опублікував свою монографію «Народовладдя і особистість» [100], яка стала логічним продовженням багатолітньої роботи в напрямі захисту прав людини. Відзначивши непростий історичний період, учений пише про єдність суспільного духу. Задля стабілізації ситуації в державі, необхідна консолідація сил всього суспільства, яке є сферою рівних можливостей і пріоритетністю прав кожного його члена. Не боротьба, протистояння, а тим більше знищення одне одного, не дух ворожнечі чи ненависті, як доводить досвід історії, а визнання загальнолюдських гуманних засад і наслідування їх – ось реальна рушійна сила історичного прогресу. Решта – лиш засоби в досягненні подальших високих цілей, засоби, які за своєю суттю мають бути гуманними та справедливими, проте нерідко стають такими, що цілком спотворюють весь процес демократичного розвитку суспільства. Це стосується передусім поділу суспільства на класи за ознакою матеріальних статків, владних повноважень чи гендерною нерівністю.

Професор В. В. Копейчиков у цій монографії пише про співвідношення понять «Я» та «Ми». Озираючись назад в історію, він критикує радянські усталені порядки з їхньою пріоритетністю суспільних інтересів, розвінчує міф про те, що людина є не більше ніж придатак цього самого суспільства, де поняття «Ми» завжди виходить на передній план. Говорить про гуманізм не як про щось

ефемерне, а цілком реальну дійсність, за якої людина має займати панівне місце. У цьому разі постає проблема не пролетарських, а загальнолюдських цінностей, інакше кажучи – визнання людської першості в усіх політичних, соціальних та економічних процесах. Не може бути істинної демократії без виокремлення її ядра – людини. Крім цього, автор стверджує, що жодне соціальне досягнення не зможе бути успішно реалізованим, допоки людина, яка бере участь у цих самих перетвореннях, не підніметься до певної вершини розвитку людського духу. Це стосується і демократії, яка сама по собі не завжди означає повну свободу людини [100, с. 8–10].

З такою акцентуацією, коли в центрі всезагальної системи стоїть людина, демократію теж варто розглядати не як певну абсолютну цінність, а як сферу, у якій особистість себе зможе проявити з позитивної точки зору. Тут учений зазначає, що в балансі «Я – Ми» людина проходить шлях свого розвитку, еволюціонує від нижчого до вищого в процесі свого вдосконалення. Окрім того, ця людина, особистість, на яку орієнтується все суспільство, має не лише широке коло гарантованих прав, а й обов'язків. Саме така людина повинна мати внутрішню відповідальність перед суспільством, адже вона його формує, і від неї залежатиме майбутнє [100, с. 9–16].

Професор В. В. Копейчиков у цій монографії доходить висновку про те, що чим вищий розвиток і соціалізація самої людини, тим високоорганізованішим є суспільство. Культура соціуму піднімає людину до найвищих щаблів свого розвитку. «Керувати може лише той, хто здатен до самоконтролю. Демократію часто неправильно трактують – не ставлячи її в залежність до внутрішніх можливостей самоуправління, від менталітету народу й особистості», – писав учений, поєднуючи загальне й одиничне у своєму гармонійному симбіозі [100, с. 16].

Ця монографія професора В. В. Копейчикова була не лише переломною в його дослідженнях складної системи феномену людини та захисті її прав, а й стала золотим фондом історико-правової спадщини. Окрім цього, слід звернути увагу на те, що рік видання збігся з роком проголошення незалежності України.

Ця праця була останнім масштабним дослідженням, яке так чи інакше стосувалося радянського періоду, до того ж останнє російськомовне видання в науковому доробку правознавця.

Теоретик права, визнаний науковець, праць якого на той час вже налічувалось понад дві сотні, в душі весь час був патріотом своєї країни. І ця країна – Україна. В умовах радянської дійсності він зумів піднятися над ідеологічно-пропагандистськими компартійними постулатами і вільно заговорити вже в незалежній Україні. Слід акцентувати увагу на тому, що починаючи з 1992 року свої наукові праці В. В. Копейчиков писав виключно українською мовою, принципово обстоюючи позиції її єдиноначальності як державної. Його праці були присвячені вже відродженню української державності, духовності, правовій культурі й історичному визнанню. У працях професора В. В. Копейчикова з'являється тематика політичної свободи як невід'ємного атрибуту законних прав та інтересів людини. Як стверджував науковець, саме це є механізмом формування демократичного суспільства та правової держави. Політична свобода означена плюралізмом ідей і політичних рухів, вільного волевиявлення особою підтримки тієї чи іншої партії. Це була нова сторінка в історії реалізації подібних прав та свобод, адже за часів «соціалістичної демократії» політична свобода зводилася виключно до підтримки заздалегідь уже обраного кандидата. З проголошенням незалежності України права громадянина досягали нових висот свого розвитку [247, с. 136–137].

Варто зазначити, що 90-ті роки ХХ століття розширили й межі наукової школи прав людини. Передусім це було пов'язано з послабленням ідеології невинності цензури. Проте минуле нагадувало про себе. 70-літнє ярмо більшовицьких нав'язаних поглядів на державу та право давались у знаки: демократичні країни Заходу сприймалися як засоби насильства над трудящими, а радянська держава з її тоталітарним режимом оцінювалася як зразок демократії. Погляди та ідеї професора В. В. Копейчикова сягали масштабів завтрашнього дня. Він дивився в прогресивне майбутнє, спираючись на досвід минулого.

Однією з перших праць, підготовлених у межах діяльності наукової школи прав людини, яку було опубліковано в незалежній Україні 1994 року в газеті «Урядовий кур'єр», стала стаття з промовистою назвою «Реалізація прав і свобод людини» [155]. У ній В. В. Копейчиков говорить про формування нової української державності як про синтез захисту прав і свобод людини та принципів моралі. На прикладі США учений доводить, що не держава формує суспільство, а розвинене демократичне суспільство створює правову державу. А вже свого часу, проголосивши незалежність США, саме громадянське суспільство, яке вже існувало, формувало державу, закладаючи в її фундамент принципи демократичного співжиття громадян.

Маючи глибоке коріння української нації, суспільство в нас сформоване було вже давно. Трагедією народу стало відсутність національної держави. А тепер, коли Україна отримала незалежність, ми мусимо відкрити в собі те безцінне, що дісталось нам від наших пращурів у спадок на генетичному рівні: історію, мову, державність, право, патріотизм.

Академік В. В. Копейчиков критикує комуністичне гасло «Держава – передусім», оскільки такий підхід є пригніченням особистості не лише в правовому, а й соціальному плані. З жalem говорить про усталену роками психологію працівників державного управління зі своєю бюрократією та всездозволеністю. Річ у тім, що держава і досі виконує дуже важливі функції щодо формування громадянського суспільства в Україні та захисту її суверенітету. Не слід це оцінювати однозначно негативно. Просто основним своїм завданням Україна має не лише декларувати, а й гарантувати захист прав і свобод людини та розробити ефективний механізм їх реалізації, не поділяючи людей на класи, при цьому назавжди установити принцип рівності всіх громадян перед Законом і Судом [155].

Вивчаючи проблематику прав людини та механізму їх реалізації, академік В. В. Копейчиков спирався на досвід поколінь. Ретроспектива цього питання сягає далекого минулого. Дослідженню соціальної участі індивіда, гуманізації

суспільства та права, а також захисту прав людини вчений присвятив не одне десятиліття. Це стало вагомою віхою не лише в його науковому доробку, а й правовій науці загалом. Розглядаючи історію дослідження прав людини, академік В. В. Копейчиков структурував покоління цих прав.

Отже, першими з них є громадянські права, визнання яких пов'язують з принципами Конституції США 1787 року і Великою французькою революцією кінця XVIII століття. Друге покоління прав – економічні та соціальні права. Більшою мірою вони набули розвитку саме в кінці XIX – на початку XX століття. Це пов'язано з ліквідацією кріпацтва, занепадом великих імперій (після Першої світової війни) та розвитком грошових відносин і фондового ринку, а також зміцненням банківської системи. Економіка переходила на новий рівень розвитку, а разом зростали потреби людини.

Третє покоління прав виникло після Другої світової війни і здебільшого було пов'язане з визволенням народів від колоніальної залежності та зобов'язанням розвинених країн надавати допомогу колишнім колоніям. Ця категорія прав не зводилася виключно до персоніфікованих. Права третього покоління характеризуються, так би мовити, «правом народу»: колективне право, яке охоплює права на мир, охорону навколишнього середовища, міжнародне партнерство. Проте, як акцентував увагу поміркований у своїх поглядах академік В. В. Копейчиков, не слід перетворювати «право народів» на «право націй» і зводити політику загального блага до суто націоналістичного орієнтиру.

На відміну від третього покоління, четверте покоління прав людини має індивідуальну спрямованість. Кажучи сучасною мовою, це право на власний стиль життя, на інформованість, на «відмінність», на висловлення і відстоювання своєї позиції, що нерідко виявляється «правом на непокору». Реалізація цих прав має свої форми. Це може бути, по-перше, сприяння; по-друге, отримання дозволу; по-третє, вимога захисту законних прав. Колізія в реалізації таких прав полягає в дисонансі суто морального та правового аспектів. Це обґрунтовується необхідністю розширення свободи і самостійності людини, захистом її

волевиявлення, потребами забезпечення її максимальної незалежності від держави та інших людей. На захист таких положень стають не лише побутові аргументи, а й докази філософського рівня екзистенціалістського чи фрейдівського порядку.

Обстоюючи захист прав людини, академік В. В. Копейчиков зазначав, що кожне суспільство має історично усталені духовні принципи, свій менталітет, характер, релігію. Звісно, виклик часу впливає на ці суспільні явища, свідомість суспільства, деформує духовні цінності. Проте в гонитві за прогресивністю соціум не має легковажно сприймати те, що порушує його гідність, притаманні йому людські цінності, суперечить усталеному способу життя. Це мусить бути загальним орієнтиром гуманізації суспільства, яке має знайти своє відображення в чинному законодавстві [146, с. 43–46].

Досліджуючи погляди та ідеї академіка В. В. Копейчикова в царині прав людини, варто звернутися і до безпосередньо законодавчого їх закріплення та практичної реалізації. Учений слушно зауважував: «Це принципове питання, і взагалі глибоко помиляється той, хто проблему прав людини розглядає як вияв моди» [227, с. 16]. Складну й актуальну проблематику почали досліджувати вже і учні та послідовники визнаного теоретика права. Так, спільна стаття «Питання реалізації Конституції України» [227] академіка В. В. Копейчикова та професора С. Д. Гусарева, яка побачила світ 1997 року, окрім суто конституційних питань, містила й низку принципів положень, що стосуються правового становища людини.

Одним із основних завдань держави автори визначають забезпечення реалізації принципу верховенства права. Причому вони стверджують, що правом є не зібрані постанови й акти, а передусім узагальнена міра свободи, рівності та справедливості в суспільстві, що й має становити найглибшу сутність кожного закону, кожного нормативного акта, який видається в державі.

Науковці у своїх публікаціях звертаються до витоків української правової культури. Так, українська концепція прав людини та правової держави,

засновниками якої були професори О. Ф. Кістяківський, Б. О. Кістяківський, С. О. Котляревський, М. І. Палієнко, В. І. Сливицький, спиралася на твердження про те, що саме права людини, їхня практична реалізація та захист є найважливішими рисами та суттю правової держави [227, с. 17].

Послідовники зазначених учених донині продовжують їхню таку складну, але надзвичайно важливу працю. На сучасному етапі права людини в Україні гарантовані багатьма правовими актами, основним з яких є Конституція України 1996 року, у якій ідеться: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3) [31].

Академік В. В. Копейчиков був не лише засновником наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності, а й ідеологом та її натхненником. Справу його життя продовжують його знані учні та вже їхні послідовники.

Значна кількість публікацій із проблем дослідження гуманізму й демократії, підготовлених як власне дослідником, так і його послідовниками, засвідчують, що в НАВС сформувалася започаткована академіком потужна наукова школа з прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності, яка знаменувала становлення широкого кола дослідників, що послідовно продовжують справу свого вчителя й наставника. Доробок наукової школи налічує також і дисертаційні дослідження, підготовлені під керівництвом В. В. Копейчикова, а саме: А. Ю. Олійник «Удосконалення діяльності міліції із забезпечення конституційних прав недоторканності особи, житла радянських громадян та охорони їх особистого життя» (1986), Л. П. Самофалов «Роль процесуальної форми в реалізації конституційних прав і свобод радянських громадян у їх взаєминах з міліцією» (1987), В. М. Пехов «Діяльність міліції в механізмі реалізації прав і свобод громадян» (1992), М. М. Гуренко «Діяльність міліції по реалізації суб'єктивного права особи на виїзд із країни та в'їзд до неї (на матеріалах

України)» (1994) (докторська дисертація – «Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина», 2004), О. І. Троян «Соціальна справедливість як моральна основа демократичної правової соціальної держави» (1995), О. В. Цельєв «Міліція як інститут громадянського суспільства» (1998), Є. О. Гіда «Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції» (2000), О. С. Денісова «Роль преси у правому інформуванні громадян України» (2002). Це доводить значущість наукових розробок ученого та продовження його справи послідовниками. З огляду на це, можна констатувати, що внесок наукової школи в сучасну правову науку є дійсно вагомим.

Наукові здобутки академіка В. В. Копейчикова та його учнів дають змогу підготувати й видати нову фундаментальну монографічну працю з дослідження прав людини та їх реалізації.

Погляди та ідеї вченого пройшли складний шлях еволюції від оспівування трудового колективу до виокремлення людини як найбільшої соціальної цінності. Попри нелегкий час опублікування своїх праць, вони випереджали дух своєї епохи. Глибина поглядів та ідей ученого, актуальність його доробку не викликають сумнівів, а висновки є не лише підсумком певних розробок, а й означені практичною перспективністю їх реалізації.

Висновки до розділу 3

1. Значення наукової спадщини академіка В. В. Копейчикова полягає в дослідженні таких проблем:

- становлення громадянського суспільства в Україні;
- обґрунтування національної ідеї українського народу як досягнення історичної справедливості;
- історичні підвалини конституціоналізму, його сучасний стан і вдосконалення;

– ідеї створення міцної влади на місцях у межах чинного законодавства та єдності держави;

– народовладдя як форма вираження демократії;

– захист прав людини та механізм його реалізації;

– діяльність правоохоронних органів як гаранта захисту прав людини;

– механізм державного функціонування.

2. Результати аналізу наукового доробку академіка В. В. Копейчикова дають підстави для висновку, що він зробив значний внесок у розвиток історико-правової науки, конституціоналізму, теорії права і посідає в цих наукових сферах одне з чільних місць.

3. У межах дослідження теми громадянського суспільства у взаємозв'язку з національною ідеєю, обґрунтовано висновок про далекоглядність і прогресивність поглядів ученого. Досліджуючи історичний досвід правових держав, у своїх працях академік В. В. Копейчиков виокремлює низку невід'ємних складових громадянського суспільства: свобода особистості; людина – основа суспільних відносин; верховенство Закону і Права; плюралізм духовного й політичного життя; демократія; ефективна діяльність правоохоронних органів; тісний зв'язок людини з державою. Вважаючи їх вектором подальшого розвитку України, він констатує, що лише за умов повноцінної їх реалізації народ досягне своєї національної ідеї.

4. Згідно з дослідженнями вченого, зміст національної ідеї можна звести до трьох положень: незалежність держави, свобода людини, збереження та збагачення історико-культурних підвалин нації. Вона не є сталою величиною. Головною метою національної ідеї українців є побудова громадянського суспільства з власною ідентичністю у суверенній незалежній державі.

5. Як член робочої групи Конституційної комісії В. В. Копейчиков долучився до конституційного процесу з 1990 року і пройшов весь нелегкий шлях розроблення законодавчої системи держави. У своїй роботі над проектом Основного Закону України 1996 року вчений керувався принципом наукового

базису та суспільних інтересів, але не соціуму загалом, а передусім цінністю людини.

6. Досліджуючи позиції вченого під час роботи над проектом Конституції України 1996 року, можна виокремити низку положень:

- Україна – президентсько-парламентська республіка;
- двопалатний парламент;
- конституційно має бути закріплена лише одна державна мова – українська;

- нівелювання формулювання поняття «національна держава», оскільки Україна є багатонаціональною країною з титульною нацією;

- надання депутатської недоторканності виключно на період сесії Парламенту, за умови, що в цей час народний обранець не був затриманий на місці вчинення злочину;

- рівність і захист усіх форм власності;
- заміна формулювання «безпека держави» на «національна безпека»;
- життя людини – найвища цінність (як гуманіст учений обстоював ідею щодо скасування смертної кари);

- партійний плюралізм;

- оптимальне поєднання регіоналізму й унітаризму.

7. Розглядаючи проблематику місцевого самоврядування, академік В. В. Копейчиков звертався до поняття «народовладдя», суть якого зводив до симбіозу гуманізму й права, тобто владою, яку здійснюють індивіди у своїх інтересах. Народ постає як соціальна структура, що складається з суб'єктів соціальних взаємодій, які здатні мати управлінський характер, за умови дотримання принципу «рівність усіх громадян перед законом і судом».

8. Академік В. В. Копейчиков наполягав на тому, що необхідно наділити місцеву владу так званими «суверенітетами», зокрема у фінансовій сфері, реалізації кадрових призначень, вирішенні організаційних питань своєї діяльності, плануванні підконтрольної їм території і повноважень у межах правового регулювання, звісно, відповідно до законодавчих норм України.

9. Муніципалітет мав бути повноцінною суспільною одиницею без ототожнення в одній організаційній структурі самоврядних і державних засад, що сприяло б оперативному й ретельному розв'язанню проблем на місцях у межах чинного законодавства та жодним чином не спонукали до виявів сепаратизму, оскільки академік В. В. Копейчиков був прихильником унітаризму та регіоналізму і всіляко обстоював цю позицію, попри невдоволення багатьох лобістів федералізму.

10. Проблематику захисту прав людини вчений почав досліджувати ще з 1960-х років: спочатку – як щирий партієць, а згодом – як безкомпромісний гуманіст. Його наукові розробки стали підґрунтям для формування наукової школи захисту прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності, у межах якої відбулося становлення широкого кола дослідників, що послідовно продовжують справу свого вчителя й наставника.

11. Здобутками школи також є ідеї вченого, у яких простежується зміна переконань у відносинах «людина – держава». За радянських часів жорсткої цензури публікації професора В. В. Копейчикова мали характер державного превалювання над особистими інтересами. Людина без держави жити не зможе, оскільки кожному виокремлене своє місце в суспільстві й своє призначення. Ідеї науковця більш пізнього періоду означені зміною пріоритетів у бік людиноцентризму. Учений не відкидав значення держави й соціуму в житті індивіда, проте був переконаний, що саме людина формує державу та суспільство. Цими гуманістичними постулатами він у подальшому керувався у своїй законотворчій діяльності.

12. Вивчаючи історію дослідження прав людини, академік В. В. Копейчиков структурував покоління цих прав таким чином:

- перше покоління – громадянські права;
- друге – економічні та соціальні права (ліквідація кріпацтва, розвиток грошових відносин і фондового ринку);
- третє – означене «правом народу» (колективне право, яке охоплює права на мир, охорону навколишнього середовища, міжнародне партнерство);

– четверте – право на власний стиль життя, на розширення свободи й самостійності людини, захисту її волевиявлення, потреби забезпечення її максимальної незалежності від держави та інших людей.

13. Історико-правову спадщину академіка В. В. Копейчикова високо оцінюють наукові й освітні організації та провідні вчені. Доробок науковця може бути використаний під час підготовки майбутніх юристів і правоохоронців.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації представлене теоретико-прикладне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягає в комплексному дослідженні історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова. Вагоме значення мають його праці для розвитку сучасного права, законодавства, юридичної науки, формулювання теоретичних положень, які містять елементи наукової новизни, теоретичну та практичну значущість. Виходячи з поставленої мети, наукових завдань, об'єкта та предмета дослідження, автором зроблені наступні висновки:

1. Наукова розробка проблеми була визначена тим, що історико-правова спадщина академіка В. В. Копейчикова є малодослідженою попри значущість цієї особистості для розвитку історико-правової науки України. Окрім того, наразі відсутнє комплексне дослідження його поглядів та ідей, їхньої практичної реалізації часів формування правового поля України.

2. Методологічною основою дослідження є сучасний методологічний інструментарій та концептуальні підходи щодо розкриття історико-правової спадщини академіка В. В. Копейчикова. У дисертації було використано філософсько-світоглядні підходи, за допомогою яких на загальному рівні було обґрунтовано основне спрямування дослідження; загальнонаукові методи сприяли окресленню у науковій роботі межі відповідної тематики та завдань, які були поставлені; групові методи дали право на дослідження проблем історико-правової науки, конституційного права та проблем суспільного значення; спеціально-наукові методи допомогли поглибити дослідження, зробити акцентуацію на відповідних проблемних аспектах та шляхах їх вирішення.

3. Отримані результати дослідження базуються на широкій джерельній базі, зокрема доби СРСР та незалежної України, матеріалах архівних фондів Києва та Харкова, особових справах академіка В. В. Копейчикова, що дозволило краще зрозуміти історичні реалії, в яких жив вчений та прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок еволюції його поглядів та ідей відповідно до виклику часу.

Джерельною базою також є інтерв'ювання з вченими-сучасниками, які особисто знали академіка В. В. Копейчиковим, були його учнями, послідовниками та колегами.

4. Періодизацію наукової та педагогічної діяльності вченого умовно можна поділити на такі періоди:

– «харківський» (1948–1971 рр.). Фактично період починається зі вступу випускника ХЮІ в аспірантуру цього вищого навчального закладу (1948 р.), де він пройшов шлях від аспіранта до завідувача кафедри теорії держави та права. Тут він захистив кандидатську та докторську дисертації. Досліджував проблеми механізму функціонування держави, державного апарату;

– «перший київський» (1971–1978 рр.). Переїзд до столиці визначився роботою на кафедрі теорії та історії держави та права КДУ ім. Т. Г. Шевченка. Більш глибоко починає досліджувати проблему захисту прав людини, цікавитися темами гуманізму та демократії. Досліджує історію конституціоналізму;

– «московський» (1978–1983 рр.). Перерва у педагогічній діяльності зумовлена переїздом до м. Москва, де на посаді старшого наукового співробітника відділу прав людини працював у ІДП АН СРСР. Робота була пов'язана з дослідженням діяльності трудових колективів;

– «другий київський» (1983–2002 рр.). Період роботи в КВШ МВС СРСР (нині – НАВС) на посаді професора кафедри державно-правових дисциплін, пізніше кафедри теорії та історії держави і права. де і працюватиме до 9 червня 2002 р.

5. У 1995 р. В. В. Копейчиков був призначений Головою координаційного бюро НАПрН України з проблем теорії держави і права та учень про державу і право, а УАВС – провідною установою з координації наукових досліджень цього напрямку.

За час роботи в навчальному закладі, доробок вченого розширився новою проблематикою – дослідженням захисту прав людини через призму діяльності правоохоронних органів як інструмента їх реалізації. Наполягав, що юридична

освіта незалежної України повинна готувати спеціалістів з широким колом знань та світоглядом. Майбутні правоохоронці, правознавці покликані захищати права й свободи людини, розуміти відповідальність, яку вони несуть перед суспільством і державою. Періоду незалежної України вчений спрямовував свої зусилля на переформатування міліції з карального органу на орган правопорядку.

6. Посилаючись на дослідження академіка В. В. Копейчикова, сучасна національна ідея українців виступає як запорука побудови громадянського суспільства з власною ідентифікацією у суверенній незалежній державі. В основі національної ідеї завжди має виступати людина: її життя, права, добробут, культура, історія. Функціональне навантаження національної ідеї в процесі її історичного розвитку поступово змінювалося з «революційного» на «еволюційне». Найважливіше в національній ідеї – зосередити свою увагу не на питаннях, що роз'єднують, а на питаннях, які об'єднують націю, зокрема тих, що стосуються ідентичності, добробуту, справедливості, гідності, соціального забезпечення, справедливого розподілу соціальних благ.

7. Академік В. В. Копейчиков як член Робочої групи Конституційної комісії був задіяний у конституційному процесі ще з 1990 р. і пройшов весь нелегкий шлях розробки законодавчої системи держави. У своїй роботі над проектом Конституції України 1996 р. вчений керувався принципом наукового базису та інтересів людини. Ключові позиції науковця при розробці проекту Основного Закону 1996 р. тезисно можна сформулювати так: Україна – президентсько-парламентська республіка з двопалатним парламентом; державною мовою є українська, яка фіксує ідентичність нації; надання депутатської недоторканості виключно на період сесії Верховної Ради України, за умови, що в цей час народний обранець не був затриманий на місці злочину; рівноправність і захист усіх форм власності; заміна формулювання «безпека держави» на «національна безпека»; життя людини – найвища цінність (вчений стояв на цивілізаційних позиціях щодо скасування смертної кари); партійний

плюралізм; оптимальне поєднання унітаризму та регіоналізму, гарантованих Конституцією України.

8. Досліджуючи питання місцевого самоврядування академік В. В. Копейчиков звертався до поняття «народовладдя» як симбіозу гуманізму і верховенства права. Народ розглядається як соціальна структура, що складається з суб'єктів соціальних взаємодій, які здатні мати управлінський характер, за умови дотримання принципу «рівність усіх громадян перед законом і судом». Вчений наполягав на ідеї розширення повноважень місцевих органів влади, зокрема: надання більших повноважень з перерозподілу місцевого бюджету, мінімального втручання центральної влади у справи на місцях. Муніципалітет і громада мали бути повноцінною суспільною одиницею без ототожнення в одній організаційній структурі самоврядних і державних начал виключно в межах чинного законодавства України і жодним чином не зміщувати акцент у бік федералізму. Сам вчений був прибічником збалансованого дотримання принципів унітаризму і регіоналізму, наполягаючи на тому, що лише в оптимальному їх поєднанні можна збудувати дійсно правову державу з демократичним режимом.

9. Академік В. В. Копейчиков був не просто засновником наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України, а й ідеологом та її натхненником. Спадщина наукової школи бере відлік з 1960-х років, звідки можна прослідкувати еволюцію ідей та переконань науковця від акцентуації на державних інтересах до аксіології людини. Безспірним був вплив історичних реалій на дослідження вченим прав людини. Якщо на початкових етапах розгляду цієї проблеми він наполягав на домінуванні держави над людиною, її ототожнення з суспільством, то за періоду незалежної України науковець уже відстоював позиції ідентифікації особи, унікальності та першочерговості захисту її прав, органічному симбіозі людини і соціуму. Актуальність цієї теми підтверджено подіями сучасності: з 26 лютого 2018 р. Україна розпочала трирічне членство в Раді ООН з прав людини, цим самим

підтверджуючи державну політику їх пріоритетності, про що писав корифей права ще в 1990-х роках.

Публікації з проблем дослідження гуманізму і демократії, підготовлених як самим вченим, так і його наступниками, свідчать про те, що в НАВС склалася в добу незалежності України, започаткована академіком В. В. Копейчиковим, наукова школа з прав людини та механізму їх реалізації, що об'єднала широке коло дослідників, які послідовно продовжують справу свого вчителя і наставника.

10. Значення наукового доробку академіка В. В. Копейчикова окреслюється новизною його поглядів та ідей у праві, законодавстві та юридичній науці. Правовий аспект визначається історико-правовою спадщиною, яку вчений залишив по собі: дослідженням державного регулювання, народовладдя, конституціоналізму, парламентаризму, громадянського суспільства та національної ідеї українців, захисту прав людини. Правотворча діяльність академіка В. В. Копейчикова полягає у його внеску в розробку проекту Основного Закону України 1996 р., а також Законів України «Про міліцію» (1990), «Про державну службу в Україні» (1993) та ін. Наукова новизна праць вченого тісно пов'язана із заснуванням наукової школи прав людини та механізму їх реалізації доби незалежності України, розробленої цілісної концепції співвідношення юридичних прав і обов'язків, симбіозу захисту прав людини та діяльності правоохоронних органів як механізму їх реалізації.

Ідеї та погляди академіка В. В. Копейчикова як теоретика та історика сучасного українського права потребують подальшого осмислення у галузі теорії держави та права, історії політичних і правових учень, історії держави та права, конституційного та муніципального права.

11. Дослідження теми, присвяченої історико-правовій спадщині вченого, зумовило виявлення певних неточностей у офіційних джерелах, зокрема в «Юридичній енциклопедії» (т. 3, с. 346). У статті, в якій йдеться про академіка

В. В. Копейчикова надані недостовірні дані, що стосуються його становлення як науковця та педагога. Так, сказано, що вчений отримав звання професора в 1971 р. (достовірним буде – в 1972 р.), звання академіка НАПрН України – з 1984 р. (натомість це відбулося в 1993 р.). Матеріали архівних фондів Києва, Харкова, НАВС, НЮУ ім. Я. Мудрого підтверджують достовірність нашого дослідження і уточнення.

12. Як теоретик вчений зробив значний внесок у розвиток українського права та юридичної науки. В його працях знайшли відображення сучасне розуміння теоретичних дефініцій, зокрема: законодавство; право; механізм держави; місцеве самоврядування; національна ідея; унітаризм та регіоналізм; народовладдя. Ці визначення лягли в основу масштабних досліджень, отримали свою неповторну інтерпретацію в юридичній науці, практичну реалізацію у законодавстві та подальше осмислення у працях його учнів. Відповідно, В. В. Копейчиков мав безпосереднє відношення до розробки і сучасного осмислення концептуальних положень функціонування державного апарату, місцевого самоврядування, конституціоналізму, що утворює якісно нове теоретичне підґрунтя для подальших наукових розвідок як для сучасних, так і для майбутніх юристів, філософів, соціологів, економістів.

13. До 100-ліття НАВС доцільно було б відкрити аудиторію імені академіка В. В. Копейчикова, наряду з увіковіченням пам'яті усіх академіків, які працювали у цьому вищому навчальному закладі (завдячуючи ініціативі ректорату, в 2014 р. була створена іменна аудиторія академіка П. П. Михайленка). Прийдешні покоління вчених-правознавців мають знати історію правової думки задля виховування авторитету та шани до тих, на працях яких формуються погляди та ідеї щодо сучасного права і держави.

Таким чином, показано, що вчений-правознавець представлений як основний репрезентант і дійовий суб'єкт історичної дійсності. Співмірно поєднуючи історичний та юридичний матеріал, враховуючи багатофакторність ретроспективних процесів, присутність у них різних світоглядних позицій

допомогло прослідкувати еволюцію поглядів та ідей академіка В. В. Копейчикова як науковця, так і громадського діяча та патріота України.

Виклад історичного матеріалу починається з повоєнної епохи радянської дійсності й завершується сьогоднішнім, оскільки досліджуваний матеріал наукового доробку визначного українського вченого-академіка В. В. Копейчикова є актуальним нині. Було важливо дійти до суспільного консенсусу з приводу багатьох по-справжньому знакових переломів історико-правової дійсності, якими б суперечливими вони не були.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія історії України : у 5 т. / [редкол.: В. А. Смолій та ін.]. Київ, 2005. Т. 3 : Е–Й. 672 с.
2. Шульженко Ф. П., Наум М. Ю. Історія вчень про державу і право : курс лекцій / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 1997. 192 с.
3. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. Київ, 2005. 506 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ, 2002. 1440 с.
5. Професори Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого / [редкол.: В. Я. Тацій та ін.]. Харків, 2014. 192 с.
6. Від курсанта до генерала. Шляхи бойових звитяг і трудових звершень (1921–2011 рр.). Київ, 2011. 360 с.
7. Наукові школи Національної академії внутрішніх справ : довідник / уклад. О. М. Джужа, Є. М. Бодюл. Київ, 2011. 172 с.
8. Київський національний університет внутрішніх справ: доктори наук і професори : довідник / [уклад.: О. М. Джужа, В. А. Довбня]. Київ, 2008. 220 с.
9. Національна академія внутрішніх справ України: люди, події, факти (1921–2001) / [Я. Ю. Кондратьєв, О. Ф. Гіда, О. С. Гордецький та ін.]. Київ, 2002. 308 с.
10. Київський національний університет внутрішніх справ: історія та сучасність. Київ, 2006. 383 с.
11. Національна академія внутрішніх справ: літопис вищих навчальних закладів. Київ, 2004. Вип. 1. 335 с.
12. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ, 2001. Т. 3 : К–М. 736 с.
13. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко]. Київ, 2004. Т. 9 : Юридична наука радянської доби. 848 с.

14. Наші ювіляри: Копейчикову В. В. – 75!. Вісник Академії правових наук України. Харків, 1998. № 4 (15). С. 224–228
15. Пам'яті Володимира Володимировича Копейчикова. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. № 2 (29). С. 247–249.
16. Володимиру Володимировичу Копейчикову – 75. *Право України*. 1998. № 12. С. 46.
17. Володимир Володимирович Копейчиков. *Право України*. 2002. № 7. С. 54.
18. Володимир Володимирович Копейчиков. Наукова школа прав людини та їх забезпечення в діяльності правоохоронних органів / [М. М. Пендюра, С. Д. Гусарєв, В. С. Заяць, О. Д. Тихомиров]. Київ, 2008. 34 с.
19. Кафедра теорії держави та права НАВС. Національна академія внутрішніх справ : [сайт]. URL: <http://www.naiu.kiev.ua/zagalnoakademichni-kafedri/kafedra-teoriyi-derzhavi-ta-prava/vidannya-kafedri/perelik-naukovih.html>.
20. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології : матеріали I Всеукр. наук. конф. (Львів, 11–12 груд. 2002 р.). Львів, 2002. 260 с.
21. Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права, держави і політології : матеріали II Всеукр. наук. конф. (Одеса, 5–6 груд. 2003 р.). Одеса, 2003. 203 с.
22. Шаповал В. М., Корнєєв А. В. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990–1996 рр.). Харків, 2011. 111 с.
23. Конституція незалежної України : у 3 кн. / уклад.: С. П. Головатий, Л. П. Юзьков. Київ, 1998. Кн. 3, ч. 1 : Документи. Стенограми. 340 с.
24. Советский энциклопедический словарь / под ред. А. М. Прохорова. М., 1981. 1600 с.
25. Рабинович П. М. Методологія юридичної науки. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ, 2001. Т. 3. 792 с.

26. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ, 2002. 295 с.
27. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право : навч. посіб. Київ, 2001. 224 с.
28. Философская энциклопедия : в 5 т. / [редкол.: Ф. В. Константинов (гл. ред.) и др.]. М., 1960. Т. 1. 504 с.
29. Философская энциклопедия : в 5 т. / [редкол.: Ф. В. Константинов (гл. ред.) и др.]. М., 1960. Т. 2. 576 с.
30. Українська Радянська Енциклопедія : в 16 т. / гол. ред. М. П. Бажан. Київ, 1961. Т. 5. 560 с.
31. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254>.
32. Бабкіна О. В., Волинка К. Г. Теорія держави і права у схемах і визначеннях : навч. посіб. Київ, 2004. 144 с.
33. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 жовт. 1977 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77/ed19771007>.
34. Конституція (Основний Закон) України від 20 квіт. 1978 р. № 888-09. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1978. № 18. Ст. 268. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/888-09>.
35. Constituciyn Espacola. Boletin Oficial del Estado. Diciembre 29, 1978, № 311. URL: <https://www.boe.es/legislacion/documentos/Constitucion CASTELLANO. pdf>.
36. Про міліцію : Закон УРСР від 20 груд. 1990 р. № 565-12. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 4. Ст. 20. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/565-12>.
37. Про державну службу в Україні : Закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 52. Ст. 490. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3723-12/ed19931216>.
38. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 лип. 2012 р. № 5029-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 23. Ст. 218. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/paran112#n112>.

39. Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

40. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

41. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування : Закон України від 15 лип. 1997 р. № 452/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 38. Ст. 249.

42. Декларація Про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. № 55-12. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст. 429.

43. Про проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серп. 1991 р. № 1427-12. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

44. Про проект нової Конституції України : Постанова Верховної Ради України від 8 жовт. 1993 р. № 3494-12. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 42. Ст. 403.

45. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 8 черв. 1995 р. № 1к/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 18. Ст. 133.

46. Загальна декларація прав людини : між нар. док. від 10 груд. 1948 р. № 995_015. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

47. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листоп. 1950 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

48. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього : міжнар. док. від 9 груд. 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

49. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042.

50. Європейська хартія місцевого самоврядування : міжнар. док. від 15 жовт. 1985 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_036.

51. Гельсінський заключний акт Народи з безпеки і співробітництва в Європі : міжнар. док. від 1 серп. 1975 р. № 994_055. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_055.

52. Капічон О. Г. Участь академіка В. Копейчикова в конституційному процесі України (1990–1996 рр.). *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 19–25.

53. Капічон О. Г. Еволюція поглядів академіка В. Копейчикова в царині прав людини і громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (95). С. 272–283.

54. Капічон О. Г. Проблематика місцевого самоврядування в поглядах та ідеях академіка В. Копейчикова. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10 (260). С. 187–191.

55. Капічон О. Г. Дослідження академіка В. В. Копейчикова в царині національної ідеї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 285–296.

56. Капічон О. Г. Вклад профессора В. В. Копейчикова в создание Конституции Украины 1996 года. *Leges si Viata*. Республика Молдова, 2015. № 5. С. 31–35.

57. Капічон О. Г. Реквием по великому ученому-правоведу. *Scientific Light*. Республика Польша, 2017. № 5. С. 45–49.

58. Капічон О. Г. Академик В. В. Копейчиков – основатель научной школы прав человека и механизма их реализации. *Visegrad Journal on Human Rights*. Словацкая Республика, 2017. № 1/2. С. 84–89.

59. Капічон О. Г. Проблема народовладдя в працях академіка В. В. Копейчикова. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 12–13.

60. Капічон О. Г. Національна ідея в працях академіка В. Копейчикова. Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 5–6 черв. 2015 р.). Херсон, 2015. С. 15–18.

61. Капічон О. Г. Ідеї академіка В. В. Копейчикова в децентралізації місцевого самоврядування. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 36–38.

62. Капічон О. Г. Views of the academic Koriyechukov V. V. on civil society in Ukraine. *Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 14 квіт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 35–37.

63. Капічон О. Г. Діяльність академіка В. Копейчикова в Конституційній комісії (1990–1996 рр.). *Конституція України: шляхи вдосконалення* : зб. матеріалів засідання круглого столу (Київ, 25 черв. 2015 р.). Київ, 2015. С. 40–43.

64. Капічон О. Г. Ідеї становлення громадянського суспільства в працях академіка В. В. Копейчикова. *Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 89–92.

65. Капічон О. Г., Калиновський В. С. Правові погляди В. В. Копейчикова щодо конституційного процесу в Україні. *Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 52–56.

66. Капічон О. Г. Становлення академіка В. В. Копейчикова як педагога і науковця-правознавця. *Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 52–55.

67. Капічон О. Г. Діяльність В. В. Копейчикова в Національній академії внутрішніх справ. *Юридична освіта та наука в контексті реалізації державної*

правової політики : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 86–92.

68. Капічон О. Г. Національна ідея як консолідуючий фактор українського народу в історико-правовій спадщині академіка В. В. Копейчикова. *Матеріали VII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. С. 48–52.

69. Архів Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, ф. 56, 159 арк.

70. Архів Національної академії внутрішніх справ України, ф. 294, спр. 47, 67 арк.

71. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 130, 14 арк.

72. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 103, 199 арк.

73. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 950, 302 арк.

74. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 997, 230 арк.

75. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 241, т. 4, 361 арк.

76. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 303, т. 1, 304 арк.

77. Державний архів Харківської області, ф. Р-4634, оп. 2, спр. 369, т. 2, 241 арк.

78. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 892, 44 арк.

79. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 893, 40 арк.

80. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 906, 17 арк.

81. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 905, 91 арк.

82. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246 оп. 23, спр. 913, 36 арк.

83. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246 оп. 23, спр. 927, 60 арк.

84. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246 оп. 23, спр. 940, 35 арк.

85. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 954, 29 арк.
86. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 850, 70 арк.
87. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 956, 7 арк.
88. Державний архів архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 890, 69 арк.
89. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 955, 22 арк.
90. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 851, 51 арк.
91. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 878, 47 арк.
92. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 852, 71 арк.
93. Державний архів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 23, спр. 869, 112 арк.
94. Демократия и право развитого социалистического общества / [Н. И. Козюбра, В. В. Копейчиков, В. П. Зенин и др.]. Киев, 1979. 305 с.
95. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма / [Е. В. Аграновская, Н. В. Витрук, В. В. Копейчиков и др.]. М., 1983. 264 с.
96. Копейчиков В. В., Сущук З. И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека. Киев, 1983. 151 с.
97. Цвик М. В. Рецензия на монографию Копейчикова В. В., Сущук З. И. Реальный социализм: демократия, личность, права человека. *Советское государство и право*. 1984. 10 окт. С. 142–143.
98. Копейчиков В. Права человека: мифы и реальность. Киев, 1987. 87 с.
99. Копейчиков В. Гуманизм советской демократии. Киев, 1989. 154 с.
100. Копейчиков В. В. Народовластие и личность. Киев, 1991. 275 с.
101. Копейчиков В. В. Правовые акты местных органов государственной власти и управления. М., 1956. 110 с.
102. Копейчиков В. В. Механизм советского государства. М., 1968. 215 с.
103. Антонова Л. И. Рецензия на монографию В. В. Копейчикова. Механизм советского государства. *Правоведение*. 1969. № 6. С. 135–137.
104. Копейчиков В. В. Механизм государства в советской федерации. М., 1973. 200 с.
105. Копейчиков В. Українська РСР – невід’ємна складова частина Союзу РСР / за заг. ред. А. Й. Рогожина. Київ, 1974. 215 с.

106. Копейчиков В. В. Советское государство и эффективность управления. Киев, 1977. 36 с.

107. Политическая организация развитого социалистического общества: правовые проблемы / [В. В. Копейчиков, В. М. Терлецкий, А. П. Таранов и др.]. Киев, 1976. 76 с.

108. XXV съезд КПСС о развитии социалистической демократии, законодательства и управления / [В. В. Копейчиков, Н. И. Данченко, Н. И. Коцюбра и др.]. Киев, 1977. 407 с.

109. Копейчиков В. Конституция развитого социализма: теоретические основы, сущность, функции. Киев, 1979. 175 с.

110. Копейчиков В. В. Система органов Советского государства по новой Конституции СССР. Киев, 1979. 48 с.

111. Конституция СССР и правовое положение личности / [редкол.: Н. В. Витрук, В. В. Копейчиков, Е. А. Лукашева и др.]. М., 1979. 174 с.

112. Копейчиков В. В. Конституция УССР: реализация ее принципов и норм / [Н. И. Козюбра, В. В. Копейчиков, Р. К. Давыдов и др.]. Киев, 1988. 328 с.

113. Копейчиков В. Советы – подлинно народные органы государственной власти. Харьков, 1955. 53 с.

114. Копейчиков В. Расширение прав союзных республик. Киев, 1958. 47 с.

115. Копейчиков В. Хозяйственно-организаторская и культурно-воспитательная деятельность местных советов. Харьков, 1959. 53 с.

116. Копейчиков В. В. О нормативных свойствах актов местных органов государственной власти и управления. *Ученые записки*. 1956. Вып. 7. С. 33–47.

117. Копейчиков В. В. Охрана прав граждан в деятельности местных советов депутатов трудящихся. *Ученые записки*. 1958. № 12. С. 65–78.

118. Копейчиков В. Колегіальність і єдиноначальність у радянській загальнонародній державі. *Радянське право*. 1964. № 6. С. 91–95.

119. Копейчиков В. Государственное предприятие и управление народным хозяйством. *Радянське право*. 1965. № 7. С. 17–21.

120. Копейчиков В. Вопросы дальнейшего совершенствования положений об органах государственного управления. *Радянське право*. 1966. № 11. С. 32–37.

121. Копейчиков В. О воспитательной работе уличных и домовых комитетов. *Радянське право*. 1968. № 4. С. 11–13.

122. Копейчиков В. О развитии понятия механизма социалистического государства. *Проблеми правознавства*. 1965. № 2. С. 7–12.

123. Копейчиков В. Советское государство и личность. *Проблеми правознавства*. 1968. Вип. 9. С. 24–30.

124. Копейчиков В. Правовые вопросы хозяйственной реформы. *Проблеми правознавства*. 1968. Вип. 10. С. 7–9.

125. Копейчиков В. Государственная власть и механизм социалистического государства. *Проблеми правознавства*. 1969. Вип. 12. С. 44–49.

126. Копейчиков В. Держава розвиненого соціалізму. Київ, 1975. 106 с.

127. Копейчиков В. Некоторые вопросы развития федеративных отношений на современном этапе. Образование СССР – торжество ленинской национальной политики. Киев, 1972. 87 с.

128. Копейчиков В. Статус социалистического трудового коллектива. *Советское государство и право*. 1972. № 1. С. 30–38.

129. Копейчиков В. Социалистическая демократия и трудовой коллектив. *Советское государство и право*. 1974. № 6. С. 25–32.

130. Копейчиков В. О предмете юридической науки и науки общей теории государства и права. *Актуальные проблемы теории социалистического государства и права*. 1974. № 4. С. 37–43.

131. Копейчиков В. Политическая организация развитого социалистического общества. *Под знаменем ленинизма*. 1975. № 2. С. 5–7.

132. Копейчиков В. Проект Конституции развитого социализма. Киев, 1977. 114 с.

133. Копейчиков В. Конституционные основы политической системы развитого социализма. *Проблемы правоведения*. 1978. № 37. С. 3–12.

134. Копейчиков В. Конституционные основы организации Советского общенародного государства. *Советское государство и право*. 1979. № 3. С. 130–137.

135. Копейчиков В. Маніфест демократії. *Наука і суспільство*. 1977. № 7. С. 22–24.

136. Копейчиков В. Закон, особа, суспільство. *Радянське право*. Київ, 1977. № 7. С. 7–13.

137. Копейчиков В. В. Равенство граждан перед законом и судом. *Социалистическая законность*. 1981. № 10 (564). С. 3–5.

138. Копейчиков В. Марксистско-ленинская концепция прав человека. *Радянське право*. 1981. № 12. С. 13–17.

139. Копейчиков В. Органы внутренних дел и личность: проблемы взаимоотношений. Роль и задачи органов внутренних дел в охране прав и интересов советских граждан. Киев, 1985. 71 с.

140. Копейчиков В. Правовое воспитание и развитие социалистической личности. *Административно-правовые аспекты правового воспитания личного состава органов внутренних дел*. Киев, 1984. С. 49–59.

141. Копейчиков В. Реализация субъективных прав граждан. *Советское государство и право*. 1984. № 3. С. 13–19.

142. Копейчиков В. В. Правоохоронним органам вчитися працювати в умовах розширення демократії і гласності. *Радянське право*. 1987. № 7. С. 3–7.

143. Копейчиков В., Подоляк В. Вопросы контрпропаганды в процессе преподавания теории государства и права. *Контрпропагандистская работа в специализированном вузе*. 1987. С. 147–152.

144. Копейчиков В. Социально-политические аспекты реализации социалистического самоуправления народа. *Советское государство и право*. 1987. № 5. С. 11–18.

145. Копейчиков В. Роль конституционных прав и обязанностей советских граждан в борьбе с антиобщественными явлениями. *Роль органов внутренних дел в преодолении антиобщественных проявлений*. Киев, 1988. С. 5–11.

146. Копейчиков В., Троян О. Що береже моя міліція? *Віче*. 1994. № 10 (31). С. 41–50.

147. Копейчиков В. В. Сутність і становлення соціалістичної демократії. *Радянське право*. 1988. № 9. С. 17–20.

148. Копейчиков В., Тихомиров А. Развитие и гуманизация советского законодательства. *Милицейская этика и проблемы нравственного воспитания сотрудников органов внутренних дел*. Киев, 1991. С. 199–208.

149. Совершенствование советского законодательства на основе Конституции СССР / отв. ред. Б. М. Бабий, В. В. Копейчиков. Киев, 1982. 302 с.

150. Копейчиков В. Реализация конституционных прав граждан СССР. *Советское государство и право*. 1984. № 10. С. 5–10.

151. Копейчиков В. В. Роль правовой культуры в формировании социалистического правового государства. *Советское государство и право*. М., 1990. № 2. С. 28–34.

152. Копейчиков В. Социальные реальности и права человека. *Права человека в истории человечества и в современном мире*. М., 1989. С. 46–50.

153. Копейчиков В., Сушук З. Зробити соціалістичне право дійовим інструментом перебудови. *Радянське право*. 1988. № 2. С. 13–17.

154. Копейчиков В., Цельев О. Інститут приватної власності та підприємства як основні складові громадянського суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 1. С. 25–33.

155. Копейчиков В. Реалізація прав і свобод людини. *Урядовий кур'єр*. 1994. № 91 (386). 15 черв.

156. Копейчиков В. В., Колодій А. М., Цвік М. В. Народовладдя як основа представницької демократії : лекція. Київ, 1995. 20 с.

157. Копейчиков В., Колодій А. Про концепцію національної безпеки України. *Право України*. 1993. № 5–6. С. 9–13.

158. Копейчиков В., Селіванов В. Державний устрій. Забезпечити баланс інтересів. *Віче*. 1994. № 7 (28). С. 33–42.

159. Копейчиков В., Троян О. Збагачуймося у межах моральності та законності. *Віче*. 1995. № 3 (36). С. 14–20.

160. Копейчиков В. Організація державної влади і розробка нової Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. Вип. 3. С. 15–21.

161. Копейчиков В. Питання державної служби у перехідному суспільстві. *Проблеми реформування державної влади: конституційні та управлінські аспекти*. Київ, 1995. 57 с.

162. Копейчиков В. В. Момент істини. Пізнання конституційних процесів України. *Науковий вісник Української академії внутрішніх справ*. Київ, 1996. № 1. С. 13–20.

163. Копейчиков В., Колодій А. Шляхом «органічного» компромісу. *Урядовий кур'єр*. 1996. № 15–16. 25 січ.

164. Копейчиков В. В., Медведчук В. В. Право як культурна спадщина. *Віче*. Київ, 1996. № 7 (52). С. 75–89.

165. Копейчиков В. Теоретичні і практичні питання тлумачення Конституції. *Вісник Академії правових наук України*. 1996. № 7. С. 61–68.

166. Копейчиков В. Гуманістичні засади правової реформи: в чому їх суть? *Радянське право*. Київ, 1990. № 6. С. 15–18.

167. Копейчиков В. В единстве права и морали. *Под знаменем ленинизма*. 1990. № 22. С. 44–48.

168. Копейчиков В. Вихід один – об'єднатися. *Радянська Україна*. 1991. № 45. 5 берез.

169. Копейчиков В. Питання формування громадянського суспільства в Україні. *Громадянське суспільство і підприємництво в Україні. Проблеми і шляхи становлення*. Київ, 1996. Вип. 5. С. 34–43.

170. Копейчиков В. В. Сучасна українська національна ідея: особистість, суспільство, право, держава. *Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах*. Київ, 1996. Вип. 1. С. 36–48.

171. Копейчиков В. Рецензия на книгу В. Г. Сокурено «Прогрессивные политические идеи на Украине». *Радянське право*. 1968. № 2. С. 88–90.

172. Копейчиков В. Рецензия на монографию М. Н. Байтина «Государство и политическая власть». *Правоведение*. 1974. № 3. С. 72–75.

173. Копейчиков В. Рецензия на книгу В. Ф. Опришка «Правовые основы управления народным хозяйством». *Радянське право*. 1980. № 2. С. 85–87.

174. Копейчиков В. В. Расизм без прикрытия. Рецензия на книгу О. В. Зайчук «Права человека и расовая политика США». *Коммунист Украины*. 1984. № 8. С. 94–95.

175. Копейчиков В. Рецензия на книгу П. Л. Лазарева «Государственное управление на этапе перестройки». *Советское государство и право*. 1989. № 6. С. 55–58.

176. Копейчиков В. Рецензия на книгу П. М. Рабиновича «Проблемы социалистической законности развитого социализма». *Советское государство и право*. 1980. № 4. С. 62–63.

177. Копейчиков В. Рецензія на навчальний посібник П. М. Рабиновича «Основи загальної теорії держави та права». *Право України*. 1993. № 4. С. 7–8.

178. Копейчиков В. Рецензия на учебник А. И. Денисова «Теория государства и права». *Правоведение*. 1981. № 5. С. 33–35.

179. Дамиров М. А. Организация государственной власти в Азербайджане. 1918–1920 гг. (историко-правовое исследование). Одесса, 1998. 160 с.

180. Копейчиков В. Вопросы общей теории социалистического государственного управления. *Правовые проблемы управления народным хозяйством* : тез. докл. и сообщ. республик. науч. конф. (Київ, 23 окт., 1976 г.). Київ, 1976. С. 3–4.

181. Копейчиков В. Гуманистические основы социалистического правового государства. *Актуальные проблемы формирования правового государства* : тез. науч. конф. (Харьков, 24–26 окт. 1990 г.). Харьков, 1990. С. 15–17.

182. Копейчиков В. Дальнейшая демократизация государственного аппарата и нормативы управления. *Роль права в развитии социалистической экономики и демократии на современном этапе* : тез. межвуз. теорет. конф. (Москва, 14–15 сент. 1966 г.). М., 1966. С. 51–52.

183. Копейчиков В. Личность в политической системе развитого социализма. *Правопорядок и правовой статус личности в развитом социалистическом обществе в свете конституции СССР 1977 года. Вопросы теории государства и права, государственного и административного права* : материалы науч.-практ. конф. (Саратов, 9–11 нояб. 1980 г.). Саратов, 1980. С. 29–37.

184. Копейчиков В. Научное управление социалистическим обществом и механизм советского государства. *Проблемы совершенствования советского законодательства и деятельности государственных органов* : тез. докл. науч. конф. (Минск, 18–19 окт. 1969 г.). Минск, 1969. С. 15–17.

185. Копейчиков В. Некоторые вопросы методологии и методики юридических исследований. *Тезисы докладов и сообщений на межвузовской конференции по теоретическим и методологическим проблемам правовой науки* (Кишинев, 18–20 апр. 1965 г.). Кишинев, 1965. С. 73–76.

186. Копейчиков В. Общая теория государственного управления: предмет, структура, функции. *Вопросы государства и права развитого социалистического общества* : тез. республик. науч. конф. (Харьков, 24–26 сент. 1975 г.). Харьков, 1975. С. 70–71.

187. Копейчиков В. Основные направления и формы правового воспитания в трудовом коллективе. *Правовое воспитание трудящихся и укрепление социалистической законности* : тез. докл. и сообщ. на всесоюз. науч.-практ. конф. (Москва, 22–23 мая 1973 г.). М., 1973. С. 116–117.

188. Копейчиков В. Перерастание диктатуры пролетариата в общенародное государство и некоторые вопросы теории социалистического государства. *Советское государство и право в период развернутого строительства коммунизма* : тез. докл. и науч. сообщ. (Харьков, 6–9 марта 1962 г.). Харьков, 1962. С. 51–55.

189. Копейчиков В. Советская конституция и социалистическая личность. *Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства* : тез. докл. и науч. сообщ. республик. науч. конф. (Харьков, 21–23 нояб. 1978 г.). Харьков, 1978. С. 25–27.

190. Копейчиков В. Социалистическая демократия и трудовой коллектив. *Демократия и право развитого социалистического общества* : материалы всесоюз. научн. конф. (Москва, 21–23 нояб. 1973 г.). М., 1975. С. 218–220.

191. Копейчиков В. Социалистическая законность и некоторые вопросы совершенствования работы местных органов государственного управления. *Научная конференция по работам, выполненным в 1955 году* : тез. докл. (Харьков, 18 янв. 1956 г.). Харьков, 1956. С. 13–19.

192. Копейчиков В. Социалистическая законность, правосудие и судебное управление. *Проблемы социалистической законности на современном этапе развития советского государства* : тез. докл. межвуз. науч. конф. (Харьков, 28 окт. 1968 г.). Харьков, 1968. С. 214–216.

193. Копейчиков В. Частнонаучные методы изучения механизма общенародного государства. *Методологические проблемы советской юридической науки* : материалы науч. конф. (Киев, 22 окт. 1964 г.). Киев, 1965. С. 64–70.

194. Копейчиков В. Развитие конституционных принципов организации и деятельности механизма Советского общенародного государства : конспект лекции. 1964. Вып. 1. 58 с.

195. Копейчиков В. Механизм Советского социалистического государства : конспект лекций. Харьков, 1968. 72 с.

196. Теорія держави і права : навч. посіб. / [Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.]. Київ, 1995. 189 с.
197. Основи конституційного права України : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 1997. 208 с.
198. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [Копейчиков В. В., Колодій А. М., Лисенков С. Л. та ін.]. Київ, 1997. 317 с.
199. Основи конституційного ладу України : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.]. Київ, 1997. 206 с.
200. Основи конституційного права України : підручник / [М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков та ін.]. Київ, 2001. 288 с.
201. Правознавство : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 1998. 480 с.
202. Основи конституційного права України : підручник / за ред. В. В. Копейчикова. 2-ге вид., допов. Київ, 1998. 288 с.
203. Правознавство : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ, 1999. 704 с.
204. Копейчиков В. В., Колодій А. М., Лисенков С. Л. та ін. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 2000. 320 с.
205. Правознавство : навч. посіб. / [А. М. Колодій, І. В. Опришко, С. Е. Демський та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ, 2000. 640 с.
206. Правознавство : підручник / [С. Е. Демський, В. С. Ковальський, А. М. Колодій та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. 5-тє вид. переробл. та доповн. Київ, 2002. 736 с.
207. Теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.] ; за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. Київ, 2002. 368 с.
208. Правоведение : учебник / [С. Э. Демский, В. С. Ковальский, А. М. Колодий и др.] ; под ред. В. В. Копейчикова. Киев, 2002. 752 с.

209. Правознавство : підручник / [С. Е. Демський, В. С. Ковальський, А. М. Колодій та ін.] ; за ред. В. В. Копейчикова. 7-ме вид. стер., Київ, 2002. 736 с.

210. Копейчиков В., Шульженко Ф. Історія вчень про державу і право : курс лекцій / за заг. ред. В. В. Копейчикова. Київ, 1997. 191 с.

211. Гусарев С., Тихомиров О. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти) : наук.-метод. та навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ, 1999. 505 с.

212. Копейчиков В. Цінний підручник з конституційного права. *Право України*. 1997. № 12. С. 115–116.

213. История Советского государства и права : в 3 кн. / [Е. А. Скрипилев, А. С. Бахов, А. М. Давидович, Г. А. Дорохова] ; отв. ред. А. П. Косицын. М., 1968. Т. 2. 622 с.

214. Копейчиков В. В., Лисенков С. Л., Колодій А. М. та ін. Словник термінів і визначень з курсу «Загальна теорія держави і права» : навч. посіб. Київ, 1995. 80 с.

215. Перемога, що наблизила сьогодні (до 75-річчя УАВС). Київ, 1996. 112 с.

216. Про університет: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. URL: <http://nlu.edu.ua>.

217. Копейчиков В. В. Вопросы теории механизма советского социалистического государства : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1969. 37 с.

218. Етапи розвитку Національної академії внутрішніх справ. URL: <http://www.naiu.kiev.ua/pro-akademiyu/istoriya/etapi-rozvitku-nacionalnoyi-akademiyi-vnutrishnih-sprav.html>.

219. Медаль «В память 1500-летия Киева». URL: <http://mondvor.narod.ru/MKiev1500.html>.

220. Ленин В. И. Конспект книги Гегеля «Наука логики» : полное собрание сочинений. М., 1969. Т. 29. 782 с.

221. Мурашин О. Г. Акти прямого народовладдя у правовій системі. Київ, 1999. 182 с.

222. Про інститут: Національна академії внутрішніх справ. URL: <http://nni2.naiu.kiev.ua/pro-institut/>.

223. Кафедра історії держави та права Національної академії внутрішніх справ (1993–2003 рр.): створення та діяльність : довідник/ [О. В. Кузьминець, В. А. Довбня]. Київ, 2003. 32 с.

224. Стипендія імені В. В. Копейчикова: юридичний факультет Університету «Крок». URL: <http://www.krok.edu.ua/ua/pro-krok/korporatsiya/stipendiya-imeni-v-v-korejchikova>.

225. Сорокин П. А. Система социологии. М., 1994. Т. 1. 360 с.

226. Копейчиков В., Олійник А. Громадянське суспільство і шляхи його формування в Україні. *Реферативний огляд діючого законодавства України та практики його застосування*. Київ, 1996. С. 5–24.

227. Копейчиков В., Гусарев С. Питання реалізації Конституції України. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1997. № 3. С. 15–23.

228. Медведчук В. В. Сучасна українська національна ідея і Конституція України. Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 22–23 листоп. 1996 р.). Київ, 1997. С. 78–82.

229. Щербатюк В. М., Сокур Ю. В. Зародження протодержавних і державних об'єднань на теренах України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 138–151.

230. Копейчиков В. Про теоретичні засади конституційного ладу (згідно з проектом Конституції України, який винесено на всенародне обговорення). *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1993. № 1. С. 26–34.

231. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>.

232. Мацелюх І. А. Джерела церковного права за доби українського Середньовіччя : монографія. Київ, 2015. 291 с.

233. Цитується за Стенограмою засідань Верховної Ради України від 29 трав. 1990 р. № 21. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4364.html>.

234. Цитується за Стенограмою засідань Верховної Ради України від 16 трав. 1991 р. № 53. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4555.html>.

235. Цитується за Стенограмою засідань Верховної Ради України від 24 верес. 1993 р. № 7. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4905.html>.

236. Копейчиков В. Проект нової Конституції України і національна безпека. *Голос України*. 1992. № 238 (488). 15 груд.

237. Цитується за Стенограмою засідань Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. № 107. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3894.html>.

238. Калиновський В., Кузьминець О. Історія держави і права України. 2-ге вид. доповн. Київ, 2002. 448 с.

239. Ленін В. І. Повне зібрання творів : в 55 т. Київ, 1972. Т. 27 : Серпень 1915 – червень 1916. 612 с.

240. Монтескьє Ш. Л. Дух законів. М., 1968. Кн. 2. 336 с.

241. Колодій А., Рудницький М. Проблеми подальшої реалізації ідеї народовладдя в Україні. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 1997. № 3. С. 39–48.

242. Калиновський Б. В. Конституційні принципи місцевого самоврядування в Україні : монографія. Кременчук, 2010. 184 с.

243. Копейчиков В. В. Проблема самоврядування і її розв'язання в західних демократіях і в Україні : лекція. Київ, 2000. 32 с.

244. Копейчиков В. В. Місцеве самоврядування: питання теорії і практики. *Реферативный обзор действующего законодательства Украины и практика его применения* : сб. науч. работ. Киев, 1995. С. 9–21.

245. Реймон А. Демократия и тоталитаризм. М., 1993. 303 с.

246. Копейчиков В. Соціалістична демократія і права людини. *Радянське право*. Київ, 1981. № 12. С. 40–44.

247. Копейчиков В. «Вольный Союз» – «Вільна спілка» і сучасний конституційний процес в Україні. *Вільна спілка та сучасний український конституціоналізм* / за ред. Т. Г. Андрусяка. Львів, 1996. С. 135–140.

ДОДАТКИ

Додаток А

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Управління по зв'язках з місцевими органами влади
і органами місцевого самоврядування

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 272-56-30

№ 08/4-543"09" листопада 2016 р.

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

В Управлінні вивчено результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ Капічон О.Г. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: "Історико-правова спадщина академіка В.В. Копейчикова" у вигляді пропозицій щодо удосконалення окремих положень Закону України "Про місцеве самоврядування" із урахуванням поглядів та ідей академіка В.В. Копейчикова.

Вважаємо, що представлені висновки, отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження Капічон О.Г. виявили необхідний теоретичний, методологічний рівень та практичну значимість, а також враховані робочою групою Управління при підготовці пропозицій щодо змін до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні".

Керівник Управління

Г.П.СКОПНЕНКО

1280000

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С.Д. Гусарєв

2017 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертації Капічон Ольги Григорівни
на тему: "Історико-правова спадщина академіка В.В. Копейчикова"
в освітній процес та науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Завального А.М. (голова комісії); професора кафедри конституційного та міжнародного права, кандидата юридичних наук, доцента Демиденка В.О. і директора Музею МВС України, кандидата юридичних наук Довбні В.А. склала цей акт про те, що результати дисертації Капічон Ольги Григорівни на тему: "Історико-правова спадщина академіка В.В. Копейчикова" впроваджені в освітній процес та науково-дослідну діяльність академії.

1. Матеріали дисертації Капічон Ольги Григорівни використовуються в науково-дослідній діяльності професорсько-викладацьким складом та науковими працівниками академії при підготовці наукових праць та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із здобувачами вищої освіти з навчальних дисциплін "Теорія держави і права", "Правознавство", "Конституційне право України", "Муніципальне право".

2. Результати дисертації Капічон Ольги Григорівни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти ступеня "бакалавр" і "магістр", де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Капічон О.Г. Участь академіка В.Копейчикова в конституційному процесі України (1990-1996 рр.) / О.Г. Капічон // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2015 – № 5. – С. 19-25.

2. Капічон О.Г. Еволюція поглядів академіка В.Копейчикова в царині прав людини і громадянина / О.Г. Капічон // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – Київ, 2015. – № 2 (95). – С. 272-283.

3. Капічон О.Г. Вклад професора В.В.Копейчикова в создание Конституции Украины 1996 года / О.Г. Капічон // «Legea și Viata» (Закон и жизнь). – Республика Молдова, 2015. – № 5. – С. 31-35.

4. Капічон О.Г. Проблема народовладдя в працях академіка В.В.Копейчикова // Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності» (м. Харків – 2015 р.). – С. 12-13.

5. Капічон О.Г. Національна ідея в працях академіка В.Копейчикова // Міжнародна науково-практична конференція «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон – 2015 р.). – С. 15-18.

6. Капічон О.Г. Погляди академіка В.Копейчикова щодо імплементації Європейської хартії про місцеве самоврядування в українське законодавство // Всеукраїнська науково-практична конференція ДВНЗ КНЕУ «Асоціація Україна – ЄС: історичні та політико-правові аспекти» (м. Київ – 2016 р.). – С. 38-44.

7. Капічон О.Г. Ідеї академіка В.В. Копейчикова в децентралізації місцевого самоврядування // VII Всеукраїнська науково-практична конференція, присвяченої Дню юриста України «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (м. Харків – 2015 р.). – С. 36-38.

8. Капічон О.Г. Views of the academic Kopieychukov V.V. on civil society in Ukraine // Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки» (конференція проводиться іноземними мовами) (м. Харків – 2016 р.). – С. 35-37.

9. Капічон О.Г. Діяльність академіка В.Копейчикова в Конституційній комісії (1990 – 1996 рр.) // Збірник за підсумками засідання круглого столу «Конституція України: шляхи вдосконалення» (НАВС, 26 червня 2015 року, м. Київ). – С. 40-43.

10. Капічон О.Г. Ідеї становлення громадянського суспільства в працях академіка В.В. Копейчикова // Загальноакадемічна підсумкова науково-практична конференція слухачів, курсантів, студентів і молодих вчених, присвячена Дню науки та 95-річчю НАВС «Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи» (м. Київ, 20 травня 2016 р.). – С. 89-92.

11. Капічон О.Г., Калиновський В.С. Правові погляди В.В. Копейчикова щодо конституційного процесу в Україні // Науково-практична конференція «Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності» (м. Київ, 2014 р.). – С.52-56.

12. Капічон О.Г. Становлення академіка В.В. Копейчикова як педагога і науковця-правознавця // Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В.В. Копейчикова (м. Київ, 17 листопада 2016 р.). – С. 52-55.

3. Зазначені праці підтвердили високий науково-теоретичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами підготовки та проведення усіх видів занять, а також були використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторій та Музею МВС України, який розташований в Національній академії внутрішніх справ і є його структурним підрозділом.

Голова комісії:
кандидат юридичних наук, доцент

А.М. Завальний

Члени комісії:
кандидат юридичних наук, доцент

В.О. Демиденко

кандидат юридичних наук

В.А. Довбня

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
 Національної академії
 внутрішніх справ,
 доктор юридичних наук, професор
 заслужений юрист України

С.Д. Гусарєв

28. 04 . 2017 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертації
 Капічон Ольги Григорівни
 «Історико-правова спадщина академіка В.В. Копейчикова»
 у освітній процес та науково-дослідну діяльність
 Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри історії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Шкуратенко О.В. (голова комісії); завідувача кафедри теорії держави та права, кандидата юридичних наук, доцента Завального А.М., т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда О.Ю. склала цей акт про те, що результати дисертації Капічон О.Г. «Історико-правова спадщина академіка В.В. Копейчикова» впроваджені у освітній процес та науково-дослідну діяльність академії.

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані наукові праці Капічон О.Г. містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Історія України», а також у процесі підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів і можуть бути рекомендовані до вивчення під час самостійної роботи курсантів, студентів та слухачів.

Голова комісії:
 кандидат юридичних наук,
 доцент

О.В. Шкуратенко

Члени комісії:
 кандидат юридичних наук,
 доцент

А.М. Завальний

доктор юридичних наук,
 доцент

О.Ю. Дрозд

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Капичон О. Г. Еволюція поглядів академіка В. Копейчикова в царині прав людини і громадянина. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (95). С. 272–283.

2. Капичон О. Г. Участь академіка В. Копейчикова в конституційному процесі України (1990–1996 рр.). *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 19–25.

3. Капичон О. Г. Вклад профессора В. В. Копейчикова в создание Конституции Украины 1996 года. *Leges si Viata*. Республика Молдова, 2015. № 5. С. 31–35.

4. Капичон О. Г. Академик В. В. Копейчиков – основатель научной школы прав человека и механизма их реализации. *Visegrad Journal on Human Rights*. Братислава, Словацкая Республика, 2017. № 1/2. С. 84–89.

5. Капичон О. Г. Реквием по великому ученому-правоведу. *Scientific Light*. Вроцлав, Республика Польша, 2017. № 5. С. 45–49.

6. Капичон О. Г. Проблематика місцевого самоврядування в поглядах та ідеях академіка В. Копейчикова. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10 (260). С. 187–191.

7. Капичон О. Г. Дослідження академіка В. В. Копейчикова в царині національної ідеї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4 (105). С. 285–296.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Капічон О. Г., Калиновський В. С. Правові погляди В. В. Копейчикова щодо конституційного процесу в Україні. *Модернізація Конституції України та вдосконалення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 52–56.

2. Капічон О. Г. Проблема народовладдя в працях академіка В. В. Копейчикова. *Сучасні проблеми розвитку державності та напрями їх вирішення через призму правотворчої діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 12–13.

3. Капічон О. Г. Національна ідея в працях академіка В. Копейчикова. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 5–6 черв. 2015 р.). Херсон, 2015. С. 15–18.

4. Капічон О. Г. Діяльність академіка В. Копейчикова в Конституційній комісії (1990–1996 рр.). *Конституція України: шляхи вдосконалення* : зб. матеріалів засідання круглого столу (Київ, 25 черв. 2015 р.). Київ, 2015. С. 40–43.

5. Капічон О. Г. Ідеї академіка В. В. Копейчикова в децентралізації місцевого самоврядування. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 36–38.

6. Капічон О. Г. Views of the academic Koriyechukov V. V. on civil society in Ukraine. *Актуальні питання сучасного розвитку юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 14 квіт. 2016 р.). Харків, 2016. С. 35–37.

7. Капічон О. Г. Ідеї становлення громадянського суспільства в працях академіка В. В. Копейчикова. *Реформування правоохоронної системи України: стан та перспективи* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 трав. 2016 р.). Київ, 2016. С. 89–92.

8. Капічон О. Г. Становлення академіка В. В. Копейчикова як педагога і науковця-правознавця. *Матеріали VI наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 52–55.

9. Капічон О. Г. Діяльність В. В. Копейчикова в Національній академії внутрішніх справ. *Юридична освіта та наука в контексті реалізації державної правової політики* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 19 трав. 2017 р.). Київ, 2017. С. 86–92.

10. Капічон О. Г. Національна ідея як консолідуючий фактор українського народу в історико-правовій спадщині академіка В. В. Копейчикова. *Матеріали VII наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копейчикова* : матеріали наук. читань (Київ, 17 листоп. 2017 р.). Київ, 2017. С. 48–52.